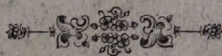

A BÁCS-BODROGH MEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

Dr. MARGALITS EDE
TÁRSULATI TITKÁR.

I. ÉVFOLYAM. I. FÜZET.

ZOMBOR.
Bittermann Nándor könyv- és könyvnyomdájából.
1885.

A BÁCS-BODROGH MEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

Dr. MARGALITS EDE

TÁRSULATI TITKÁR.

I. ÉVFOLYAM. I. FÜZET.

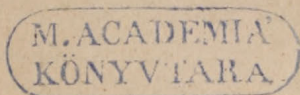
ZOMBOR.

BITTERMANN NÁNDOR KÖNYV- ÉS KÖNYOMDÁJÁBÓL.

1885.

302400

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

A társulat első éve.

A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat 200 taggal 1883. május hó 11-én alakult meg a társulat székhelyén Zomborban. Elnöke Schmausz Endre megyei alispán, alelnöke Iványi István, titkára dr. Margalits Ede, másodtitkára Városy Tivadar, pénztárnoka dr. Schuller Simon, ügyésze Kozma László, gyűjtemény őre Bieber Gyula. Választmányi tagok: Czirfusz Ferenc, Mártonfi Károl, Mihályi János, dr. Sztojkovics Péter, Radies György, Donoszlovics Vilmos, dr. Molnár István Lajos, Molnár Gyula, dr. Grüner Samu (Zombor); Balás Imre, dr. Váli Béla, Melkay György, Sziebenburger Károl (Szabadka); Steltzer Frigyes (Kiszács); Balogh György (Bács); Rónay István (Prigl.-Szt.-Iván); Dudás Ödön (Pacsér); Fridrik Tamás (Ada); dr. Boromisza Tibor (Jankovác); dr. Hipp Antal (Palánka); Pozsonyi Béla (Csantavér); Tormássy Gábor (Gákova); dr. Kanyurszky György (Budapest.)

A társulat első nyilvános ülését 1883. november 15-én tartotta, melyen Iványi István Bajmok és Csantavér telepítéséről értekezett, Steltzer Frigyes török korbeli, megyénkre vonatkozó, okmányait és Bács-Bodrogh megye régibb térképeit ismertette, Radies György pedig zombori leleteket mutatott be.

A második nyilvános ülésen 1884. február 22-én Donoszlovics Vilmos „Bács-Bodrogh vármegye alkotmányos mozgalmai a hatvanas évek elején“, Iványi István „A pétervárad katonai sánc polgárisítása“ és Radies György „Egy község száz év előtt“ című értekezései olvastattak fel.

A harmadik nyilvános ülés Ujvidéken tartatott meg. Olvas-

tattak: Iványi István tanulmánya „Bács- és Bodrogh vármegye felélesztése a török kiszorítása után 1686—1700“; Donoszlovics Vilmos „Futtaki gr. Hadik András életraiza“; Steltzer Frigyes „Kiszács története“; és Iványi István „Egy audiencia Szabadka érdekében Mária Teréziánál“ című értekezései.

A negyedik nyilvános ülésen 1885. február 25-én felolvastattak Dudás Gyula értekezése „A bácsmegyei római sáncokról“, Steltzer Frigyes munkája „Bács-Bodrogh vármegyére vonatkozó történelmi művek bírálata“ és ugyancsak Steltzer Frigyes könyvismertetése, melyben Márki Sándornak az 1514-iki pórlázadást tárgyaló művéről a megyénkre vonatkozó adatokat egybeállítja.

A római sáncok.

(Adalék Bács-Bodroglumegye hajdanához.)

orunkat per eminentiam bizonyos egyetemes történelmi érzék jellemzi. Úgy látszik, hogy a történelmi kutatás kulturai életszükségletté vált, mert minden nemzet, még a legkisebb is, soha a történelemre annyit nem hivatkozott, mint ma. Minden, a jelen század, sőt alig pár nappal ez előtt új életre vergődött ország történelmére s történelmi jogaira hivatkozik; büszkén mutat multjára, s bizony jaj lenne azon népnek, mely annyira ágról szakadtnak mutatkoznék, hogy legalább pár százados multnak tisztos emlékeire megnyugtatólag nem tekinthetne. A politikai szereplésre való jogosultságát minden nemzet történelméből iparkodik ki-magyarázni; s ez — főleg manapság — kétségkívül biztos támpont. Innen van, hogy korunk historiai irodalma fellette gazdag s a kutatás mindenfelé általános.

A régészeti szempontból fontos emlékek, mint a történet élő dokumentumainak tanulmányozása természetesen kapcsolatban halad magával a történetével. Mert a régészeti kérdések megfejtése a történet bővítését jelzi, minél több régiség fejtetik meg, annál előbbre vitetik a történeti látkör.

Hazánk különböző részeinek őskorát borító homály, honi tudósaink földtani és régészeti buvárlatai folytán naponkint oszolni kezd. Egyesek és egész társulatok kitartó működése főleg az

egykori római provinciák földrajzi és történelmi állapotának felderítését már jó részben előidézte, bár egyes kérdések tisztázása még sok időbe és sok fáradságba kerülend. A római provinciákon (Pannonia és Dacia) kívül eső, barbár lakta területek praehistorikus tanulmánya azonban jóval hátrább vagyon. Nem mintha ezen részeknek tanulmányozói nem akadtak volna, hanem mivel e vidékeken jobbra hiányzik maga a tanulmányi alap. Nincsenek emlékek, vagy ha vannak is, nem olyanok, melyek subjektív jellegöknél fogva a tanulmány biztos kiindulási pontjául szolgálhatnak.

A Tisza-Dunaköz vidéke előkori történet dolgában az ország azon részeihez tartozik, melyekben legkevesebb a régészeti emlék, s melyekről legkevesebb írott forrás szól. Csak két számbavehető előkori emléke van e vidéknek, két oly emlék, melynek megfejtése még eddig csak részben sikerült. E két emléket köz néven római sáncoknak hívják. Az egyik ezek közül az, mely Ujvidéktől egyenes vonalban Tisza-Földvárig húzódik, s melyről tudós régészünk, Rómer úr, kimutatta, miszerint az csakugyan római eredetű.¹⁾ A másik, az u. n. nagy római sánc Apatintól indul keletnek szabálytalan, mintegy 25 mértföldnyi vonalban a Ferencz-csatornával majdnem párhuzamosan, Goszpodince falu határáig, honnan északnak fordul s Ó-Becse irányában vész el. Ez az előbbinél jóval alacsonyabb, s magassága váltakozó. Egész vonala épségben ma már nem áll fenn, sőt több helyütt a külső behatások a föld színével teljesen egyenlővé tették. Temerinen alól, mint autopsia alapján állithatjuk, a sánc-part (agger) magassága nem haladja már meg a fél métert, szélessége pedig nem több sehol négy méternél. A sánc egész vonalán a legnagyobb magassága két, s a legnagyobb szélesség a hat métert sehol nem haladja meg. Kő vagy egyéb épület-anyagra eddig egész hosszában tudunkkal egy helyütt sem akadtak, és

1) L. Tageblatt der 48-ten Versammlung deutscher Naturforscher und Aerzte in Graz. 1875. Nr. VII. S. 279.

csak az itt-ott feltűnedező barbár és római érmek mutatják az építmény régiségét.

E földművek már a múlt század második felében felkeltették a tudósok figyelmét úgy, hogy — Marsigli gróf után — Katona István, ki e vidék történetét a század végén írta volt meg, könyvében a vélemények egész sorozatát adhatta elő e tárgyra nézve.²⁾ Ő volt egyszersmind az első, aki e sáncok római eredetét tagadta, bár határozott véleményt, azok eredetét illetőleg nem mond. De lássuk a Katona előtti véleményeket. A híres Marsigli,³⁾ valamint Schönwisner határozottan római védműveknek tarták a bácskai sáncokat, sőt ez utóbbi azok építését Dio Cassiusnak egy adata alapján éppen Marcus Aurelius korába helyezé. Wagner az u. n. nagy római sáncot nem védműnek, hanem egy, Pannoniától Daciába vezető katonai útnak (via militaris) declarálta.⁴⁾ Katona mindezen vélemények ellenében csak azt hozta fel, hogy miután a régi írók a Tisza-Duna közötti védművekről egy szóval sem emlékeznek, tehát lehetetlen, hogy római eredetűek volnának.⁵⁾

Újabban tudósaink közül főleg dr. Rómer úr tette a bácskai sáncokat beható megfigyelése tárgyává, s kutatásainak eredménye — jölehet egészen más alapon — az ú. n. nagy római sáncre vonatkozólag Katona véleményének adott igazat. A németországi természet vizsgálók és orvosoknak 1876. évi gráci gyűlésén Rómer ugyanis e sáncokról így nyilatkozott: „Azon földsáncok, melyek Apatin vidékéről a Tisza és Duna partjaival csaknem párhuzamosan délfelé húzódnak és nagy római sáncoknak neveztetnek, a védműveknek semminemű jellegével nem bírnak, és így én inkább a kitörő vizek elleni töltéseknek, mintsem (római) védműveknek tartom; hogy ha azonban azok

2) Katona; Hist. eccl. Coloc. Pars I. p. 7—42. (Coloc. 1800.)

3) A. F. Marsigli: Danubb. Pann. Mys. tom. II. p. 7. (Hagae 1726.)

4) Wagner: Hist. Leop. Mag. tom. II. p. 341. (Aug. Vindelic. 1731.)

5) Katona idézett helyen.

mégis hadi célokra szolgáló sáncok lennének, úgy bizonyára nem a rómaiak által emeltettek.“⁶⁾

Rómer tekintélye mellett azok állításai, kik még folyton e sáncok rómaisága mellett kardoskodnak, alig vehető számba. Azok kedvéért azonban, kik előtt vélemény szempontjából nincs tekintély, legyen szabad egyetmást megjegyezünk. A rómaiak tudvalevőleg több helyütt hagytak ránk általok emelt védműveket, mint Angliában a „vallum Hadriani“-t, Németországban a „limes Romanus“-t és Dobrudzában a „vallum Trajáni“-t. Ezeknek tanulmányozása alapján Jähn berlini tanár egyik újabb művében közli a római védművek rajzát, melyben a jellemző motívumot az egyenes irányú töltés s a bizonyos meghatározott közönkinti négyszögű erőd képezik.⁷⁾ Ez az, amire Rómer fentebb idézett szavaiban hivatkozik. Ez azon jelleg, mely miután az ú. n. kis római sáncoknál (Ujvidéktől Földvárig) meg van, ennél fogva azt római eredetűnek, miután pedig a nagy római sáncoknál nincs meg, tehát azt nem római eredetűnek kell tartanunk. Hogy az Apatintól-Becséig húzódó sánc nem római eredetű, még egyéb körülményekből is kitűnik. Nincsenek adataink s nem is valószínű, hogy a rómaiak a Dunát, azon részeken, hol ma Baja és Zombor áll, átlépték volna. De katonai út sem lehetett, mert jellege attól teljesen elüt. Hivatkoznak azonban némelyek a Bácsban talált római téglákra, a sánc vonalán előforduló érmekre s végre a Szabadkán levő római sírköre. Mindezek kétségkívül tagadhatatlan nyomai a rómaiságnak, de korántsem döntő bizonyítékok arra nézve, hogy e nép a Tisza-Dunaközén állandóan lakott volna. A bácsi téglák a Duna, az Ujvidék-Földvár közötti sánc vonaláról hozathattak valamely római castrum romjaiból a későbbi lakosok által községök felépítésére; az érmek pedig, melyek nemcsak a sáncok körül, hanem az egész Tisza-Dunaközén mindenütt találhatók, csak azt

6) Tageblatt idézett számában.

7) M. Jähn: Atlas zur Gesch. des Kriegswesens. (Berlin 1878.) Taf. 21.

a befolyást mutatják, melyet a rómaiak a szomszéd barbár népekre az értékjelző dolgában is gyakoroltak. Nagyon is sok példa van arra, hogy a barbárok forgalmi eszközül a római pénzt elfogadták, sőt itt-ott utánozták is. Ami végre a szabadkai sírkövet illeti, tudomásunk szerint a Duna mentéről került oda.

A fentebbiek véleményünk szerint kellő bizonyítékul szolgálhatnak arra nézve, sem hogy a bácskai hosszabb sánc nem római voltát tovább is bizonyíthatnunk kellene. Igaz, hogy a Tisza-Dunaköz őskori története még mindig oly labyrinth, melyben az uralkodó homály miatt eligazodni felette bajos. Csak a római írók egy-egy mécse világít be itt-ott; csak az általok e vidék viszonyainak jellemzéséül odavetett pár száraz sor az egyedüli támpont, melyből kiindulva a két folyóköz hajdankorát legalább hozzávetőleg sejtethetjük. Így Strabon és Ptolemaios nyomán tudjuk, hogy e vidék legrégebb ismert lakói a kelták, majd pedig a szármáták vagy jászok (iasiges) valának. A keresztény időszámítás első századának elején a rómaiak egész a Dunáig terjesztették birodalmuk határait, minek folytán a szármáták közvetlen szomszédságába léptek. Megkétszereződött a szomszédság a második század elejétől fogva, midőn Trajanus Daciát elfoglalta, s a Tisza-Dunaköz vidéke mint egy ék szerepelt a Tiszán s Dunán túli rómaiak között. A szármáta-jászok népe rabló, nomád nép vala, mely nem igen tartá tiszteletben a római határokat, sőt úgy látszik sűrűn háborgatta azokat. A második századbéli írók, főleg Dio Cassius, gyakori csatározásról szólnak, sőt ugyancsak ez írók adatai szerint egy császár, mint pl. Marcus Aurelius ideje legnagyobb részét a Duna melléki barbárok elleni háborúval kénytelen tölteni.

Schönwisner⁸⁾, és ujabban Rónay⁹⁾ volt orsz. képviselő úr, Dio Cassiusnak egy — egyikök által sem idézett — adatára hivatkozva azt állíták, miszerint a szármáták akkor, amidőn Marcus

8) Katonánál: Hitt. Eecl. Coloc. I. r. 38. l.

9) Bács-Bodrogh 1879. évf.

Aurelius által 172. (Kr. u.) év telén megverettek, a császár parancsára a Dunától 76 stadiumra távozni kényszerültek; a rómaiak tehát ekkor a szármáták által üresen hagyott területet a mai u. n. nagy római sánccal övezték. Ez állítást azonban a hivatkozott író könyvéből korántsem lehet beigazolni. Dio Cassius a 172. évi ütközet elbeszélésénél egy szóval sem emlékezik meg arról, amit Schönwisner és utána Rónay állít, s csak a 174. évi markomann háborúnál említi, hogy ezek (tehát nem a szármáták), 38 (tehát nem is 76) stadiumra köteleztettek a Dunától visszavonulni.¹⁰⁾

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azok állításait sem, kik a bácskai sáncokban valamely avar „gyűrű“-nek romjait vélik feltekinthetnek. Maga dr. Rómer úr is adott már azon véleményének kifejezést, mely szerint az általa Somogyban és Tolnában feltalált sáncok eme sánccal összefüggő egészet képezhettek, sőt dr. Ortway ezeknek a Csörsz-árka, valamint a bihari, erdélyi és aradmegyei sáncokkal való összeköttetését a népvándorlás korában valószínűnek tartja.¹¹⁾ Mindezen állítások bebizonyítása eddig nem sikerült, s ha sikerülne, úgy ezáltal csakis a bácskai földművek barbárkori eredete igazolhatnák.

Avarkori „ring“-nek (győr, gyűrű) a tiszadunaközi sánc már építési modora és nagyságánál fogva sem válik be. Az avar nép gyűrűi, mint az egykori tudósításokból ismeretes, más módon s jóval kisebb alakban épültek.¹²⁾ Radics zombori igazgató urnak, ki — melleleg legyen mondva — Bácska hajdanával is foglalkozik, azon megjegyzése tehát, mely szerint nagyon is nagy gyűrűvé növi ki magát e sánc, ha teljesen kiegészítve képzeljük, — kétségkívül alapos.¹³⁾

És most elérkeztünk azon ponthoz, ahol azon kérdésre kellene felelnünk, valjon ha ama sáncok nem római, de nem is

10) Dionis Cassii. Hist. Romana lib. 71. cap 6. és 15. (Lipcei kiad. 1861.)

11) Arch. Értesítő 1875. évf. 9. sz.

12) Thierry: Attila. Ford. Szabó K. II. E. 341 l.

13) „Ujvidék“ hetilap 1879. évf. 34. sz.

népvándorláskori eredetűek, tehát mely korban s mely nép által emeltettek? A historiai és régészeti apparatus a Tisza-Dunaköz multját illetőleg sokkal kisebb, sem hogy a positiv igazságot könnyű szerrel kimutatni lehetne. De az u. n. római sáncok egy figyelmen kívül hagyott sajátsága, s egy eleddig kellőleg nem méltatott római író adatai nyomán talán sikerül azon homályon áthatni, mely ama földműnek eredetét és rendeltetését fűdi, s talán sikerül felismerni a nyomokat, melyek minket idővel biztosabb eredményre vezetendnek.

A sajátság melyről itt szólni kívánunk, kettős körülményben nyilvánul. Egyik, mely szerint a sánc észak ellen van fordítva, vagyis annak árka az egész vonalon az északi, a magaslata pedig a déli oldalon létezik. A másik körülmény abban áll, hogy a sánc a tulajdonképeni római vallumot, mely Ujvidéktől Földvárig húzódik, két helyütt metszi. Ezekből míg egyrészt bizonyos, miszerint a sánc csakis a Tisza-Dunaköz alsó felében lakó népet védhetett, más részt tagadhatlan, hogy a római vallumnál korábbi eredetű. Kellett tehát lenni egy oly néptöredéknek, mely az alsó Tisza és Duna vidékét lakta s mely szükségesnek tartá a védekezést északi szomszédai ellen. E néptöredék teljesen a folyókra támaszkodhatott, s az azok által öntözött területeken nomád életet élt.

Ha a ránk maradt írók adatait vizsgáljuk, egészben véve csak az antiochiai Ammianus Marcellinus az, a ki feltevésünk alapos voltát igazolni képes. Művének tizenhetedik könyvében Constantius római császárnak a szármáta-jászok és kvadok elleni (Kr. u. 358—9. évi) háborúját adván elő, egyuttal a szármáták viszonyait is festi.¹⁴⁾ Tőle tudjuk, hogy eme, a Tisza-Dunaközén lakó nép a IV-ik század közepe táján két ellenséges táborra oszlott, t. i. a szolgák (servi) és a szabadok (urak, domini) táborára, mint ő azokat nevezi. Azt mondja ugyanis, hogy a szármáták egyrésze megunván urainak zsarnokoskodását, azok

¹⁴⁾ Amm. Marcel. Rerum Gestarum libri. tom. I. p. 138—142. (1874. évi lipcei kiad.)

ellen felkelt s tőlük elválva azon vidékre vonult, hol a Tisza a Dunába szakad.¹⁵⁾ Ammianus nem említi, de kétségtelen, hogy az alattvalóik egy jó részétől megfosztott szármáták tettek kísérletet az engedetlen néptöredék meghódítására, sőt bizonyára a két fél között hevesebb harcok is folyhattak. Legalább történeti tény, hogy az ellenségeskedés köztük 358-ban Kr. u., midőn Constantius a szolga szármáták ellen indul, még mindig oly nagy, hogy a már előbb meghódolt felsőbb vidéki „szabadok“ a császárnak önként felajánlák e „szolgák“ leveretésére karjaikat.¹⁶⁾ Ily körülmények közt könnyen feltehető, hogy az ú. n. szolga szármáták, — kiknek neve alatt bizonyára valamely a tulajdonképeni szármáták által meghódított s azok igájától magát megszabadított néptöredék rejlik, — ezen korban saját védelmökre emelték a bácskai hosszú sáncot. Ammianus nem tesz említést arról, hogy a szolga szármáták védelmökre erőműveket is emeltek volna, de előadásában ezt mintegy sejteti, midőn azok stratégiailag biztos helyzetéről szól.

Tekintve a római író ez adatait; tekintve továbbá azon rendeltetést, melynek az Apatin és Becse közötti sánc egykor megfelelhett; tekintve végre azon körülményt, hogy a szármátajászok kora óta egy nép érdekében sem állhatott, az alsó Tisza szögletébe zárkozni: azért kétség alig férhet ahhoz, miszerint a kérdéses földmű csakugyan a szármátáktól ered. Jól tudjuk azonban, hogy a naponkint nagyobb és nagyobb tért hódító régészeti buvárlat feladata lesz e kérdés végérvényes megoldása; mert az írók adatai csak a helyszíni vizsgálatok folytán napfényre került emlékek által nyerhetnek kellő hitelesítést. Az alig egy évvel ezelőtt alakult megyei történelmi társulatunk tehát szent feladatának kell hogy tekintse, ha nem is a szakszerű buvárlatok megkezdését, de legalább a sáncok vonalán előforduló emlékeknek gyűjtését s megőrzését. Ezen emlékeknek

15) U. ott.

16) U. ott lib. XVII. cap. 13.

a hazánk különböző vidékein lelt régiségekkel való egybevetése s az azokból vont következtetések vethetnek majd, mint igen sok más, ugy a bácskai földművek eredetére is kellő világot.

Egyébiránt nemcsak a bölcsészeti, hanem némely történeti és régészeti kérdésekre is illik Goethének ama klasszikus mondása, mely szerint az emberi szellem nem arra van rendelve, hogy némely problémákat megoldjon, hanem hogy kutassa, a problema hol kezdődik. Az ú. n. római sáncok tanulmányi alapon való megfejtése előttünk szintén oly problémának tűnt fel, melynek csak eredetét, de nem megfejtését kereshettük. A nálunknál avatottabbak hivatása az általunk felbolygatott tárgy eredetére nézve valamely helyesebb elméletet keresni, megállapítani és bebizonyítani. Mindaddig azonban míg ez meg nem történik, részünkről ama földművet csakis szármáta eredetűnek tartjuk.

Dudás Gyula.

A péterváradi katonai sánc polgáriasítása.

Buda várának 1686. évben történt visszavételével a Bácskára nézve is megszűnt a török hódoltság. A félhold hatalma még ugyanazon évben töretett meg ezen alsó Duna-Tisza közben is. Minthogy azonban a török még ezután is több ízben háborgatta meg e vidéket, szükséges volt ez ellen némi intézkedéseket tenni, hogy látogatásai, melyek nem igen barátságos jellegűek voltak, minél kevesebb kárt okozzanak. E célból a bécsi kormány a Bácskának egy részét, főképen a Tisza mentében volt helységeket és a Duna mellett lévő egynehányat, egy itt szervezendő határőrvidék számára foglalta le. Így a többi között a péterváradi várral szemben a Duna balpartján levő területen is egy „Péterváradi katonai sánc“ nevű őrhely alapított. Ezen helység azonban csak fele részben volt katonai szervezet és kormány alatt, másik fele a vármegye joghatósága alá tartozott.

Amíg az u. n. temesi Bánság török kézben volt, addig a tiszai határővidéknek is csak volt értelme; midőn pedig az 1716-ban Temesvár bevételével szintén a császári seregek által foglaltatott el s így többé nem a Tisza képezte a határt: ezen tiszai végvidék fenállásának sem volt már rationabilis oka. A magyar országgyűlés sürgette is több ízben ezen különben is alkotmányellenes intézmény megszüntetését; de csak 1741-ben ért célt, amidőn a királynő a nemzet kérelmét végre meghallgatta és végrehajtani ígérte.

Az előmunkálatok és egyéb különféle körülmény még néhány évig hátráltatta a királyi ígélet valószínűsítését.

Szabadka már 1743-ban maga utánjására szabadult fel a katonai kormány alól és Szent-Mária néven szabadalmazott kir. mezővárossá lett. 1745-ben Palánka, Zombor és Bresztovác polgáriassítatott és adatott által a vármegyének.

A péterváradi sáncra csak 1746-ban került a sor. A Tisza melletti sáncok még később szabadultak fel.

1746. jun. 17-én kelt rendeletével közli a helytartótanács Bács vármegyével a királynő elhatározását, hogy a péterváradi sánc is, a mennyiben katonai volt, szintén a polgári hatóságnak adassék által; a katonai hatóság pedig, ha másképen nem lehet, azért valami megfelelő kárpótlást (aequivalens) kapjon. Ezen ügyben Engelshofen altábornagy a kamarai és a vármegyei bizottsággal értekezék. Akik ezen katonai sáncból az eddigi határőri katonáskodást folytatni akarják, azok a Dunán túl alakítandó új dunai határővidékbe vitetnek; akik pedig polgári alattvalóknak jelentkeznek, helyben maradnak, a kamara és a vármegye részéről összeirandók, és ezen összeírás a helytartótanácsához terjesztendő fel azon vélemény kíséretében, kit mennyivel lehet ezentúl megadóztatni?

Ezen rendelet a jun. 25-én tartott vármegyei közgyűlésen felolvastatván, a szükséges intézkedések megtétek. Engelshofen aug. 11—13-án a helyszínén az előmunkálatokkal foglalkozik és a militarisokat névszerint, akarata nyilvánítására szólítja. Ekkor

224 egyén kijelenté, hogy katona akar maradni, 149 pedig a polgári állapotot választá. A névjegyzék, a hely térképe és a hivatalos jelentések e tárgyban szép vastag füzetet tesznek, amely Bécsben a közös hadügyminiszteriumnak Hofkriegsrat-féle levéltári osztályában (1746. évi szept. Nr. 597. exped.) őriztetik.

A hármás bizottság: Engelshofen és Reuber a katonaság részéről, Redl Fer. József a kincstár és Csupor Ádám alispán a vármegye részéről aug. 15-én ült össze a helyszínén és a királyi resolútió felolvasása s kihirdetése és az eddigi militia összeírása után megállapították a helység és lakosságának ideiglenes állapotát és az átadás és kártalanítás módozatát.

Az értekezletről vezetett jegyzőkönyv pontonként sorolja elő a katonai biztosok propositióit, a melyeknek azonban több pontja ellen a kamarai és vármegyei polgári biztosok észrevételt és óvást tettek.

A pontok a következők:

1. Katonai részről elhatározott, hogy mindazon helybeli határőri rác katonák, akik a polgári hatóság alá akarnak jutni, valamint az itt helyben eddig katonai védelem alatt részint saját maguk házában, részint mint zsellérek házbérben lakott jövevények mint: bosnyákok, szarailiak, görögök, örmények, Belgrádból jött kereskedők és kalmárok, iparosok, zsidók, cincárok stb. mindezek a kir. resolútió értelmében a katonai hatóság alól felmentetnek, a kamara és a vármegye politikai vagy polgári hatósága alá vettetnek. S pedig a katonák azonnal engedtetnek által, a katonai védelem alatt levők pedig a katonai részről tett azon kijelentéssel, hogy a zsellérek 4 hét alatt, a háztulajdonosok pedig f. évi nov. 1-ig innen vagy elköltözködhetnek, vagy a polgári életpályára léphetnek. Akik nem nyilatkoznak és eme határidő után még itt vannak, polgári alattvalóknak tekintendők és a közterhek viselésének alávetendők. De azután is teljes szabadságában áll a maguk pénzén vásárolt házaikat és egyéb épületeiket s telkeiket kedvök szerint szabadon eladhatni.

Polgári részről ezen utóbbi függelék, jóllehet a kir. resolúciónak nem felel meg teljesen, mégis szentesítés reményében szintén elfogadtatik; a házak s egyéb épületek, és az adomány- vagy zálogképen szerzett telkek szabad eladása, e részben tartandó előleges elszámolás után, nem akadályoztatik meg.

2. A helybeli volt katonatisztek magánjogon szerzett birtok- és vagyonukról szabadon rendelkezhetnek; és hogy könnyebben eladhassák, még a kiköltözés után is hat hónapi határidő engedtetik nekik.

Jóllehet a kiköltözés határideje még tudva nincsen, mégis tekintve egyéb már polgárisított sáncok részére adott kir. intézkedéseket, a bizottság polgári része sem ellenzi ezen a mondott jogon szerzett házak és egyéb birtokok eladására a leendő kiköltözés után is engedett hat havi halasztást; azonban kiköti, hogy ha azokat ezen határidőre még sem adták volna el, azon túl ők is tartozzanak mint más polgári alattvalók ezek után az országos és az uradalmi terheket viselni. Amely birtokokat és haszonélvezeteket eddig tisztök után élveztek és használtak, azokról a telkek átadásánál ingyen tartoznak lemondani.

3. Azon helybeli határőrök, akik határozottan kijelentették, hogy továbbra is katonáskodni akarnak, mindaddig, míg más megfelelő telkekről gondoskodni lehet, vagy míg más helyre át fognak telepíttetni, a kir. resolúció értelmében is itt helyben maradnak.

Polgári részről reménylik, hogy a királynő mindennemű zavarok elkerülése céljából ezen ügyben új egyenértékű telkekről vagy más módon minél hamarább kegyelmesen intézkedni fog. — A határőrök ideiglenes ittmaradásába belenyugosznak, hanem azon kikötéssel, hogy a végleges kiköltözködésig a csupán katonai egyének közt támadt bünyenyítő vagy polgári ügyekben a katonai hatóság ítéljen; ellenben a vegyesen katonák és polgári alattvalók között fenforgó hasonló ügyek a polgári törvénykezés alá tartoznak s a szerint ítéltetnek el.

4. A helybeli határőrök által használt földterületnek meg-

felelő nagy terület Káty és Temerin kamaralis helységek határából fog majd kihalóztatni, ha a katonaság részéről *aequivalens* címén így kívánatik és előnyösnek látszik, s pedig annál is inkább, mert nem bizonyos, vajjon Horvátország a hozzátartozó területből fog-e adni kárpótlást?

Minthogy az *aequivalens* szükségének esetére elegendő terület van kijelölve a Pétervárad és Zimony közt felállított katonai sáncok közelében, ahová a királyi kegyes intézkedés szerint a határőrök áthelyezendők s pedig tekintet nélkül a fentemlített horvátországi törvényhatóság szándékára: azért polgári részről nem akarnak a királyi akarat ellen cselekedni, s különben Káty és Temerin területének tervezett átengedése által újra csak Bács vármegyében volnának a határőrök, ami új alkalmatlanságra adna okot; és éppen a bekebelezés eszméje ellen volna, ha Magyarország részéről a katonai sáncok szaporíttatnak és ha a militia, melyet a kir. határozat innen a Dunán túl fekvő sáncokba helyezett által, mégsem oda vittetnének.

5. Minthogy a kir. leirat elrendeli, hogy ezen katonai sánc átadásakor a hídfő erősítésére szükséges elegendő terület szakíttassék ki és tartassék vissza; ehez pedig még sok szó fér, és a kir. rendelet ezen sánc tetteleges bekebelezése előtt úgysem hajthatatnék végre: azért katonai részről azt vélik, hogy ezen sánc a bemutatott és hitelesített térképben feltüntetett jelen helyzetében a kamarai és a katonai hatóság által ideiglenesen még megtartassék és ne engedessék meg, hogy házak s egyéb szilárdabb épületek emeltessenek e téren, és a helység a vár felé jobban kiterjesztessék, mígnem e részben felsőbb intézkedés határozni fog.

E pontra nézve polgári részről attól félnek, hogy e tilalom kihirdetése az adózó népet, amelynek e téren már vannak házaik, igen megijesztené s talán kétségbe ejtené, a kincstárnak is kárára volna; azért mégis új házak építését vagy állandóbb kijavítását ezen területen módjával és esetről esetre be lehetne tiltani, mígnem kimerítő tudósítás érkezik felülről.

6. Minthogy a volt határőröknél a katonai adó, a es. kir. szertárból adott fegyverek sat. címén bizonyára vannak még kintálló követelések: azért a polgári életre áttérők mindenek előtt a katonai hatóság előtt számot tartoznak adni, és a hátralékosok katonai executio útján szoríttassanak tartozásaik lerovására.

Polgári részről ninesen kifogás az iránt, hogy az illetők igazolásuk és beszámolás végett a katonai hatóság előtt megjelenjenek; de a hátralékosok sürgetését a polgári hatóság is megteszi.

7. Az egyeseknek magán tartozásaik és követelései is egymás között a katonai, kamarai és vármegyei tisztek előtt vizsgáltassanak meg és még az elköltözés előtt hozzassanak rendbe. Királyi intézkedés is levén ezen ügyben, polgári részről is teljesen elfogadtatik.

8. Minthogy az elköltözés ideje még ninesen megállapítva, az összes itt lakott határőrök, akik továbbra is katonák kívánnak maradni, ameddig még itt helyben lakni fognak, telkeiket, földeiket s minden haszonvételeiket, mint azelőtt, is akadálytalanul s minden tized- és kilenced-adó kötelezettsége nélkül használhassák s élvezhessék.

Polgári részről erősen reménylik, hogy a királynő ezen ügyben minél hamarabb intézkedni fog, s éppen azért a földeknek említett ingyenes használatába nem egyeznek bele; hanem a királynő kegyes határozatára bízzák. Minthogy azonban most az őszi vetésnek ideje közeleg, és a katonák földeiket már fel is szántották: nehogy kenyér nélkül maradjanak, ezen őszi vetés is megengedtetik nekik oly kikötéssel, hogy az eddignél több földet el ne foglaljanak.

9. A vár, a törzstisztek és a várkatonák tisztei ezután is, ameddig a várban vannak, azon földek és telkek szabad használatában hagyassanak meg, a melyeknek eddig voltak birtokában; hacsak a királynő másképen nem intézkedik.

Minthogy a kir. resolútió szerint az egész péterváradi határ, amelynek a határőrök bármily címen is birtokában voltak,

a vármegyei és a kincstári hatóságnak adandó által; ennél fogva a tényleges átadás percétől kezdve ily ingyen élvezet a pétervárad lakóság és a kincstár kára nélkül nem engedhető meg, már csak azért sem, mert ezen terület nem egy kis földrészből, hanem dűlőkből és két pusztából áll, melyek már azelőtt kincstárilag összeirattak; s mert e földek nélkül a kamarai alattvalókkal már egyesült pétervárad község semmiképen nem élhetne meg.

10. Végre fentartván azok számára, akik továbbra is katonáskodni óhajtanak, de csak személyökre nézve a katonai hatóság; a militia által eddig bármily módon és jogcímen használt egész földterület a kir. resolutió értelmében (így a piac is, mert más nyilvános s közös katonai haszonélvezet e helyen nincsen) a vele járó minden jogokkal együtt a polgári hatóságnak adatik által; következőleg aug. 18-tól mint a pétervárad sánc átadására kitűzött naptól kezdve a katonai hatóság alól felmentetik.

A kir. leirat ezen katonai sáncnak Bács vármegyébe való bekebelezését egyszerűen elrendelvén, a földterületet is átadta; most tehát minden a földből háromló haszon is, amely különben a kincstár javára jár, szintén átadandó.

Az értekezletről felvett ezen okirat három példányban állítatott ki aug. 15-én. Aláírták: báró Engelshofen altábornagy, mint kir. biztos és katonai meghatalmazott; Reuber J. W. alvezredes, mint a slavonai határőrvidéki ezred megbizottja; Osupor József Ádám, Bács vármegye I. alispánja; Redl Ferenc József kir. tanácsos és kamarai jószágigazgató, mint kir. biztos; Berg János Kristóf hadi irnok, mint jegyző. — Egy hitelesített példány szept. 26-án a vármegyei közgyűlésen felolvastatván, a vármegyei levéltárba tétetett.

Engelshofen jelentéséből a királynő is értesülvén azon pontozatokról (a bécsi Hofkriegsrat levéltárában 1747. évi május No. 415 exped.) ezeket helybenhagyta, és csak azon észrevételét írta alá, hogy az innen elszállítandó militarissokkal nem kell

a tiszai és marosi határőrvidéket gyarapítani: hanem inkább a temesi vidékbe átköltöztetni, ha itten el nem férnek. Mely napra tüzetett ki véglegesen a militia kiköltözése, ezen okmányból nem tudhatni. A helység azonban ez időtől annyira szaporodott és fejlődött, hogy élénk kereskedői várossá lett, mely néhány év múlva Ujvidék néven szab. kir. várossá is lett.

Iványi István.

Kiszács története.

Fenmaradt régi okmányokban Kiszács neve Alech alakban 1461-ben említetik először.¹⁾ Ekkor t. i. Alech bácsmegyei falu Gwrzw, Halaz és Ó-Bancha szintén bácsmegyei falvakkal együtt Csekei Porkoláb Tamásnál volt zálogban, s ennek halála után Mátyás király Alehot saját édes anyjának Szilágyi Erzsébetnek adományozta. — Hogy Alech áles-nak olvasandó és hogy áles-ből lett a most dívó ács szó, könnyű bebizonyítani. A magyar nyelv szótárában²⁾ határozottan mondatik, hogy ács régenté áles-nak ejtetett, például Máté evang. 13, 55. a müncheni codexben ekkép van fordítva: Nemde ez az áles (alech) fia és Máriának fia? I. Ferdinand egy 1559. évi okmányában a Komárom átellenében fekvő Ács falu Alechi alakban fordul elő. — Másodszor említetik Kiszács Kys-Alez alakban egy 1464. évi okmányban.³⁾ Hogy ama név Kis-Álesnak s így Kis-Ácsnak olvasandó, külön bizonyításra alig szorul. Erdőssy János 1541. évi és Heltai Gáspár 1551. évi biblia-fordításában a cz mindig a mostani cs helyett használtatik s a régibbb alech helyett alez iratik. — 1464-ben Kis-Ács a herceg Garay család birtokában volt, s így nem lehet azonos azon Ácsesal, mely 3 évvel előbb Szilágyi Erzsébetnek adományoztatott.

Bizonyosnak mondható hogy a régi Bácsmegyében két Ács

1) Országos levéltár, kamarai rész, A. N. R. Fasc. 1525., Ns. 22. — Gwzw = Gözö, Halaz = Halas Ó-Bancha, = Ó-Banca.

2) Czuczor Gergely és Fogarassi János: A magyar nyelv szótára 1. kötet 239. lapon.

3) Országos levéltár, kamarai rész, A. N. R. Fasc. 1525., Ns. 46.

nevű falu volt. Ezek egyikének teljes neve Kis-Ács lévén, a másik következetesen csak Nagy-Ácsnak hivathatott. És a kiszácsi határban az alább említendő Gémesfalván kívül csakugyan két régi falunak nyoma találtatik. Piros felé egy dűlőnek neve most is Sztary'-Kiszács, (Ó-Kiszács), s itt számos téglát ástak ki s e század elején egy paraszt szántás közben ökröstől egy régi pincébe lezuhant.

Nagy-Ács eme helytől éjszaki irányban gyalogolva félórányi távolságban feküdt, s Krizsan Pál kaszálóján sikerült felfedeznem a régi templom nyomát, s itt számos téglát és csontvázat találván, több koponyát eltettem, hogy azt alkalom adtán valami tudós krenologusnak bemutassam. — Az 1522. évi tizedlajstromban⁴⁾ Nagy-Ács neve nem fordul elő, és csak Kis-Ács, Kiszáthnak írva, de Kiszácsnak olvasva emlittetik. A két szónek összevonása Kiszács nevében tehát még a mohácsi vész előtt történt meg, ámde Kiszács nevének származása azért ki nem vezett az élők emlékezetéből, mert például Jeszenszky György 1794—1805. evang. lelkész Kiszácson, anélkül hogy történelmi kutatásokkal foglalkozott volna, Kiszács nevét az anyakönyvekben is gyakran szétválasztva Kis-Áts alakban írta. Különb a környékbeli magyar pórok a hivatalos Kiszács helyett inkább Kisács vagy Kis-Ácsnak ejtik községünk nevét. Kiszács lakosai 1522-ben voltak: Tóth Péter, Bancsi Márton, Sívó (Siró?) Döme, Nagy Benedek, Huszár Mátyás, Bicsak Bertalan, Ferency Péter, Teleky Ambrus, Csukás Antal, Mészáros Péter, Dersi Gergely, Ferency Elek, Illés és Tóth Péter községi bíró, összesen tehát 14 ház vagy adózó jobbágy család.

Kiszács mostani határában ilyen helynevekkel találkozunk: Irmov, Halomi, Sarina, Kuriákovác vagy Farkashely, Vrbara, Sztary'-Kiszács és Gyimisvala. Ezen helynevek közül az első Irmo vagy Herkulteleke alakban már 1282-ben említettik⁵⁾ kü-

4) Országos levéltár, kamarai rész, A. N. R. Fasc. 1710., Ns. 29

5) Árpád-kori új okmánytár, IX. kötet 339. lapon.

lönben Irmo nagyobb része Irmova nevezete alatt mint külön pusztá a futaki uradalomhoz tartozik. Halomi és Sarina nagyobb része a legelő osztás alkalmával szintén a futaki uradalom birtokába került. Halomi nyilván az ott látható halmoktól vette elnevezését, melyeket bizonyosan emberi kéz emelt, de minő célból? nehéz eltalálni, és csak rendszeres ásatástól lehet reményelni némi felvilágosítást. A néphit szerint török basák emeltették ama halmokat, hogy csata alkalmával a keresztény golyók elől azok mögé lehessen bujniok. — Sarina vizenyős hely nyilván a magyar sár szótól származik. Farkashely név most már hivatalosan nem használtatik, hanem csak Kuriákovác,⁶⁾ holott a mult században Farkashely külön pusztáját képezte a futaki uradalomnak. Vrbara szerb név füzest jelent. Különb emberemlékezet óta Farkashelyen farkast és Vrbarán füzfát látni nem lehetett. — Gyimisvala régi eredeti neve Gémesfalva vagy Gémesegyház. Emez utóbbi név alatt birta ama területet 1428-ban Szentiványi András, a ki egyetlen leányát Annát nőül adván Stephanus Cseh de Brozek nevű férfiúnak, ezt a bácsi káptalan előtt egyúttal saját fiának fogadta s összes vagyonát neki hagyományozta.⁷⁾ Hogy ez az István születésére nézve cseh férfiú lehetett, mutatja már neve is, különösen pedig a praedicatuma, mert Brózek cseh alakja a latin Ambrósiusnak, s értesülésem szerint ezen Brózektól származnak a liptómegyei Brózik, Ambrózy és Szentiványi családok. Különb Brózek cseh származását csak azért érintem, mert Kiszácson és környékén a nép közt szilárdan fentartja magát az a hit vagy hagyomány, hogy Alsó-Bácskában már a mohácsi vész előtt csehek is laktak, sőt ez a vélemény már az irodalomba is átmént.⁸⁾ Nem lehetetlen tehát, hogy Brózek bácskai jószágaira, (Doroszló melletti Szentiván, most Prigl.-Szentiván, Szentkatalin, Gémesegyház, Kápolna, Gáré most Csakovác, Petrócz, Banrád, Szentimre és még két

6) Kurjak szerb szó = farkas.

7) A Szentiványi családnak Liptó-Szentivánban Lit. F. fasc. I. No. 11 alatt őrzött eredeti okmánya.

8) Fridrik Tamás: Bács-Bodrogh vármegye leírása. Szegeden 1878., 226. lapon.

olvashatlan) cseheket is telepített, valószínűbbnek tartom azonban, hogy ama csehek, melyekről a nép regél, csak 1620 után kerültek Bácskába.

A török hódoltság korszakában Kiszácson 1554-ben 10 házban 17 család lakott, 1570 körül pedig 13 házban ugyanannyi család találtatott.⁹⁾ A családfők neveit, a mint a török defterekben előfordulnak, Ns. Szilády Áron magyar akadémikus ur szívességéből későbbem fogom közleni. — A 17-ik századbeli érseki harács-lajstromban¹⁰⁾ Kiszács mint lakott hely nem említetik, de a mostani határában levő Gémesfalva fizetett 12 frtot, ez tehát lakott hely volt. 1703-ban Kiszács még mindig pusztá volt, ellenben Gémesfalva mint falu 20 házat számlált,¹¹⁾ nevezetesen pedig laktak itt a következő szerb családok: Blagojevits Jovica, Petykovics Rajko, Mihajlovics Ivan, Csovnovics Milutin, Báics Zsifko, Petrovics Ivan, Gavrilovics Sztojan, Hegyesanin Gyúra, Nedelkovics Drása, Radinovics Radojca, Vujatic Raniszlav, Zsifkovics Radiszlav, Radivojics Gavriło, Vukics Sztojan, Szubotics Nica, Bosnyák Vuk, Vukelics Matia és Nádalyac Vásza. — A Rákócy harcokban Gémesfalva, mint annyi más falu, szintén elpusztult s a béke visszatértével többé nem épült fel, de helyette Kiszács lett lakott helylyé. 1722-ben a kiszácsi szerb egyházhoz 110 ház tartozott,¹²⁾ 1878-ban pedig találtatott itt csak 53 ház¹³⁾ egy pópa alatt, holott előbb két pópa vezetése alatt állt ez az egyház.

Az első ág. hv. evang. családok 1773-ban telepedtek le Kiszácson, legtöbben jöttek azonban 1776 és 1786-ban. Az 1795. évi összeírás szerint ezen családok 10 megyéből és 55 faluból származnak és pedig Nográdmegyéből jött 149, Pestmegyéből 45, Hontmegyéből 15, Liptóme gyéből 1, Nyitramegyéből 3, Tu-

9) A török adólajstromok vagy defterek a bécsi udvari könyvtárban őriztetnek. Lásd: Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der k. k. Hofbibliothek zu Wien. Von Profesor Dr. Gustav Flügel. Wien 1865. II. kötet 455. lapon.

10) Országos levéltár, kamarai rész, Urbar et Conscript. Fasc. 103, No. 47.

11) U. o. Fasc. 14, No. 5.

12) Lásd Nikolits Izidor cikkét a „Letopisz Matica szrpszke“ 100. köt. 72—74 és 101. k. 51—55 lapjain.

13) Bolmánac István Sematizam ist. prav. mitropole u aust. ugars. 1878.

rócmegyéből 2, Zólyom megyéből 2, Békés megyéből 3, Tolna megyéből 2 és Bács megye más községeiből 25 család. Az egyes falvakat tekintve, legtöbben jöttek: nógrádmegyei Terényről 42, Lucinról 25, Sámsonházáról 16, Vanyarórról 13 és pestmegyei Kis-Kőrösről 25 család. Ezen falvakban az evangélikusok templomi nyelve tót és magyar lévén, nem csoda, hogy Kiszácson minden 3-ik vagy 4-ik embernek magyar hangzású neve van, különösen sok a Szabados, Torday, Turdélyi, Halay, Varga, Szűcs stb. Ezen családok már akkor megkövetelték, hogy az iskolában a magyar nyelv is taníttassék, így pl. az 1801. évi népiskolai kimutatás szerint a vizsga napján tudott tótul olvasni 81, magyarul olvasni 40 gyermek. Különben a magyar nyelv már akkor is minden evang. népiskolában taníttatott.

Tíz éven át a kiszácsi evangélikusok a futaki r. kath. egyháznak filiáját képezték, s bár helyben szerb pópa volt, kereszteleendő gyermekeiket és az esketendő párokat Futakra a kathol. templomba vitték, a temetéseket pedig Robotkay petrováci kath. tanító szokta volt elvégezni, vagy akadályoztatása esetére Kardeisz György, helybeli földműves, kinek házában a könyörgések tartattak. A mint Petrovác 1783-ban önálló evang. egyháznak elismertetett, Kiszács mint filia Petrovához csatlakozott. A helytartó tanács 1785. évi március 21-én 6696. sz. a. kelt leiratában¹⁴⁾ megengedtetett a kiszácsi evangélikusoknak, hogy saját hitfelekezeti tanítót tarthassanak; ezen engedélyért kellett fizetniök 8 frtot és póstabér fejében 1 frt 56 krt, összesen tehát 9 frt 56 krt rénusi értékben. — 1787. elején számuk meghaladván az 500-at, paptartási engedélyt kértek és kaptak u. a. év dec. 22-én kelt leiratban, melyért a taxa kitett 12 frt 32 krt rénusi értékben.

A kiszácsi evang. templom épült 1795. június 29-től 1796. nov. 1-éig a torony emeltetett 1799-ben. — Ezen torony homlokzatán látható feliratos kő nem valami remekmű, hanem meg-

14) Ezen leirat kihirdettetett Bács megye 1785. évi máj. 10-én és követk. napjain Ujvidéken tartott congregációjában.

szerzésének története mint kulturai adat igen érdekes. Újvidéken ezen időben márvány kapható nem lévén, a kiszácsi lelkész 1799-ben és 1800-ban többször írt Pesten lakó fivérének, hogy iparkodjék ott valami márványkereskedőt és vésőt felfedezni, a mi azonban nem sikerült. Végre megtudta, hogy a ki Pesten és Budán kedves halottjának márvány emlékkövet emelni akar, bevárja a János-fejvételi vásárt, melyre komárommegyei Márvány-Süttő nevű faluból Ema József márványkereskedő és véső rendszeren lejönni szokott. Így tehát a kiszácsiaknak is be kellett várni az 1801. évi János-fejvételi vásárt, a mikor is Ema Józseffel a szerződést megkötötték. Kapott pedig Ema József:

1. a 6 láb hosszú és 3 $\frac{1}{2}$ láb széles csiszolt márványtábláért	— — — — — — — —	17 frt —
2. minden kivésett betűért	3 krt = — —	11 frt 57 kr.
3. egy betű megaranyoztatásáért	4 krt = —	5 frt 08 kr.
összesen rénusi értékben		34 frt 05 krt.

Az evang. egyház gyarapodását mutatják a következő számok:

1794-ben számlált	1224	lelket
1835-ben	2060	„
1868-ban	3026	„

Az 1881. évi összeírás talált Kiszácson 531 házban 3529 lakóst, ezek közt magyar 10, német 45, tót 3005, szerb 280, cigány 14, beszélni nem tudó 175. Vallás szerint római kath. 9, gör. kath. 7, görög keleti 301, ág. evang. 3178, helvét 2, zsidó 30, egyéb vallású 2.

Steltzer Frigyes.

Azok a „régí jó időök“!

Bizonyára már számtalanszor hallotta mindenki öregeitől a régi jó időket dicséretetni s magasztaltatni. Ha ezen magasztalás az erkölesi érzület s önzetlen társadalmi élet magasabb fokát, apáink vendégszerető szíves barátságát illeti, még jogosultnak

tartjuk némileg. De midőn öregeink, mint hajdan a zsidók az egyptomi húsos fazekak után, sóvárogva kíváncznak a régi jó idők után és elmélázó tekintettel pillantanak vissza ama időkre, amikor ők még fiatalok voltak, mikor még ők szerepeltek és élték napjaikat; midőn a bámuló fiatalság előtt sóhajtozva a mostani idők ridegsége, tisztelethiánya és — drágasága miatt a jelen kornak rovására mindig csak ama régi jó időket dicsőítik, amikor egy ite bort 3—4 krajcáron vehetett az ember és egy huszason egész család egy hétig el tudott tisztességesen élni, vagy mikor vidám mulató társaság nem volt képes egész este egy huszast elkölteni sat.: akkor minden tisztelet dacára közbe kell szólnunk ezen legalább is egyoldalú ítéletök és nem alapos vádjuk ellen.

Rosszalásuk és zsémbelődésök okát könnyen belátjuk, attól eltekintve, hogy azon vádakban sokszor van valami igaz is. — A mindinkább fejlődő társadalmi élet napról-napra fokozottabb igényekkel lép az ember elé, a milyenekről apáink egyszerűségükben nem is álmodtak és nagyobb erőfeszítésre, több költsékezésre kényszeríti az embert. A jellemek önzőbbek, ridegebbek lesznek és nem egyszer letérnek az egyenes útról, esakhogy a társadalom követelte, igen gyakran csak üres külsőségeknek könnyebben felelhessenek meg.

Ehhez járul, hogy mindenki s így kedves öregeink is örömmel emlékeznek vissza fiatal koruk rózsás napjaira és azoknak csak örömeit számlálgatják, milyenekben most előregedett állapotukban már nem vehetnek részt; ellenben elfeledik sok régi kisebb-nagyobb bajukat, milyenek most nagyobb mértékben keresik fel beteges testöket s fáradt lelküket. S így nem is esuda, ha elkedvetlenedve nagyítják sokszor a bajt és elfogultan a régít dicsőítik az ujnak rovására.

De ha ránk kerül a sor, alighanem mi is úgy fogunk tenni.

Jelen sorokban a vádak csak egyik tárgyára, a drágaságra akarunk reflektálni s annak alaptalanságát kimutatni.

Ha drága vagy olesó élet mértékéül egyedül csak az árucikkek, főleg az élelmi szerekért adott pénzmennyiséget vehetnők, igazat kellene adnunk öregeinknek, hogy ők nagyon olesó időben éltek.

Hanem a drága vagy olesó csak viszonylagos fogalmak, melyeket a jövedelem és a kiadás összehasonlításából mutatkozó arány határoz meg.

Ha pedig ezen két tényezőt, a jövedelmet és a kiadást, egymáshoz viszonyítjuk, azt találjuk, hogy egyes rendkívüli eseteket leszámítva, az arány a régibb és az újabb időben körülbelül egyforma; csakhogy hajdan a számok kisebbek voltak, most meg nagyobbak, ami azonban nem tartozik a lényeghez.

Így például 1744-ben egy ács vagy kőmives, napszámban 50 denárt kapott, (100 den. tett egy régi magyar frtot, mostani pénzünk szerint 1 ukrajcár annyi mint $2\frac{1}{2}$ denár) a mi mai pénzünkben 20 ukr.-nak felel meg, s akkor elég is volt családjá fentartására; mert egy font marhahús 5 den., egy itce tej $2\frac{1}{2}$ den., egy font kenyér $2\frac{1}{2}$ den., egy font só 3—4 den., szép kövér kacsa 12 den., egy oka szép liszt $3\frac{1}{2}$ denárba került sat. Ugyanekkor Szabadka város bírása is*) csak 100 frtot kapott évenként, a tanácsnokok fizetése pedig 70 frt volt egészen 1770-ig. Jobb fizetésben részesült a jegyző, aki 150 frt fizetést kapott, azonkívül egy 5 frtot érő malacot, 2 akó bort és 2 mérő buzát; s csak 1776 óta járt neki 200 frt évi fizetés.

Az 1750-es években egy kaszás 25 den. kapott és ételt, melyet 10 denárba számítottak. — 1761-ben egy napszámos 12 krt. kapott és élelmet, vagy e nélkül 17 krt.; a szőlőkötözők élelmet kaptak és 9 krt. A marhahús még akkor is 5 den., fris szalonna 8 den., egy font füstölt disznóhús 6 den. stb. Ily árak voltak még 1770-ben is. 1775-ben egy ács vagy kőmives napidíja nyáron 27 kr., télen 24 kr., és még 1784-ben is egy font marhahús 3 kr., egy font szappan 8 kr. volt.

*) Ezen adatok Szabadka sz. kir. város levéltárából vannak véve.

Ha mai nap az élelmi szerek ötször vagy tízszer nagyobb árban kaphatók, a jövedelem is hasonló arányban emelkedett. Így a mostani 1 frtnyi napszám is csak 1744-ben körülbelül 5 font hús árának felel meg. A tisztviselők fizetésének nagyobb arányát pedig a társadalmi magasabb állásával járó elkerülhetetlen kiadások teszik szükségessé, mint például: finomabb ruházat, lakás, bútorzat stb.

Ezzel kapcsolatban és állításunk bizonyítására egy Bács-vármegyére érvényes 1744. évi márc. 22-én közgyűlésileg megállapított árszabályzatot akarunk a t. olvasó közönségnek bemutatni, a melyben nemcsak a kitett munka- és élelem-árak, hanem az egyes iparágak különféle munkái is érdekelhetnek.

1) Első sorban említetnek a magyar szabók és ezek munkáirai. Ezekből a következőket írjuk ki:

Egy férfiúnak 3 rőf posztóból selyem zsinórral avagy ezüst és arany borítással elkészített mentének varrásától, ha alul materiával béleltetik: fizettetik szabó munkája 75 den.

Férfiúnak 2 rőfből álló selyem posztó-mentétől 60 den.

Ha pedig len csipkével vagy paszománnyal lészen a 3 rőf posztóból álló mente, a varrástól 1 frt 50 den.

Közönséges férfiúnak való mentétől 60 den.

Sujtással varrott dolmánytól 1 frt 20 den.

Bélelt selyem posztó-nadrágtól 40 den.

Ha pedig kétfelül gomb sujtással és paszománnyal meg van varrva, 55 den.

Közönséges nadrágtól 25 den., paraszt nadrágtól 20 den.

Csatlósnak való liberia, hosszú 4 rőfből álló deliának varrásától 1 frt 25 den.

Magyaros kalpagtól, megbélelve, nyestnek felvarrásával 40 denár.

Katona-mondur varrásától egészben 1 frt 50 den.

Aba köpenyegtől, ami 2 végből áll, 50 den.

Paszománnyal környöskörül 4 rőfből álló asszonyszerte munkája 2 frt 50 den.

Kreditor materiából való asszony mentétől, ha vászonnyal egészben megbéleli, 3 frt.

Selyem szoknyától csipkével 1 frt 75 den.

Rása szoknyától 40 den.

Főrenden levő asszonynak, csipkével módosan varrott válltól 1 frt 75 den.

Halsont nélkül varrott válltól 25 den.

2) A gombkötők árjegyzékéből:

Közönséges jó vastag selyem zsinórnak röfe 5 den.

Karmazsin színű selyem zsinórnak röfe 6 den.

Arany borításnak röfe, ha jó sűrűen selyemmel megvan verve, 35 den. és cérnára 25 den.

Ezüst borításnak röfe selyemre 30 den.;

és cérnára 20 den.

Tarka kockás arany borításnak röfe selyemre 20 den.

Ha a gazda ad mind aranyat, mind ezüstöt és hozzávaló készüléteket, a gombkötőknek minden borítástól adatik 4 den.

Egy lat arany, vagy ezüst skófiú felmívelésétől 85 den.

Asszony mentére való 7 nagy (makkos gomb) vitézkötéssel és rojttal aranyfonállal csinált ráncra való 5 frt.

Tiszta arany skófiúból 18 gomb 15 frt, sat. sat.

3) A csizmadiák árjegyzékéből:

Egy pár legnagyobb csizma fára varrott halzsírral készített tehénbőrből 2 frt 25 den.

Egy pár legelső fára varrott kordován-csizma, patkó és zsinór nélkül 2 frt 50 den.

8—9—10 éves fiúknak 75 den., ily korú lányoknak 65 den.

Egy pár szattyánból varrott béletlen csizma asszonyoknak való 1 frt., kisebbek 90—80 den.

Egy pár karmazsin csizma, patkóval, zsinórral 3 frt 50 den.

Ugyanebből topánka steklivel 1 frt 60 den.

Csizma fejelés nagyság szerint 1 frt, 85 den., 75 den.

Egész talpalás 35 den., fél talpalás 22 den.

Deli csizma 1 frt 13 den.

4) Német vargák készítményei voltak:

Egy pár pantofli 85 den., 8 és 6 éves lányoknak 50 den.
12 éves lányoknak 70 den.

5) Telekes boeskor fűzők:

Legnagyobb telekes boeskor 50 den., kisebbek 30—40 denár.

6) Magyar szíjgyartók készítményeiből:

Istráng nélkül magyar avagy saráglyás szíjhámok, kantár és gyeplő nélkül 6 frt.

Egy pár magyar kantár zablyával együtt 85 den.

Becsületesen varrott, egészen jó szíjából való rojtos nyereg-szerszám minden hozzávalóval 4 frt.

Fehér szíjból két ágú korbács 28 den.

Bocskorszíz 11 den., nadrágszíz 11 den.

Pénznek való gyűszű (tűsző) 35 den. stb.

7) Szücsök:

Legnagyobb embernek való mente béllésétől kézimunkájáért csak 1 frt 13 den.

Négy rőf posztóból álló asszony mente munkájáért 1 frt 50 den.

Hogy ha a bélelést rókahát-prémmel a szücs majd adja, egy lengyelesen elkészített mentének béllésétől, prémjétől 7 frt.

Harmadfél rőf selyem posztóból álló férfiú-mente, ha egészen róka mállal és környös-körül róka farokkal prémeztetik, adatik a szücsnek 25 frt.

Nagy tömérdek embernek ködmöny 2 frt 50 den.

Cifra, rókával kikészített ködmöny 4 frt 50 den.
Róka-bőr csáválásától 10 den., bárány bőrtől 8 den.
Báránybőrből kucsma 2 frt., olesóbb 55 den.
Róka-lábból kesztyű 65 den.
Vidrabőr csáválásától 20 den. stb.

8) Szappanosok:

Egy font gyertya pamut-béllel 17 den.
Egy font szappany 12 den.

9) Kötélgyártók:

Egy pár hosszú istráng legjobb kenderből 25 den.
Egy paraszt kender-hám 12 den.
Széles heveder öle 15 den.
Legvékonyabb spárka fontja 40 den.
Abrakos tarisznya kecskeszőrből 15 den.
Lópokróc kecskeszőrből 1 frt 50 den.

10) Szűrszabók:

Egy öreg galléros két singes s egy fertályos, mezei pásztornak való szűr 3 frt 50 den. (sing erdélyi mérték = $\frac{3}{4}$ rőf)
Legkisebb szürdölmány, egy nyolcad singes 1 frt.

11) Mészárosok:

Tehénhús fontja 5 den., sörtéshús 5 den., borjúhús 7 és fél den., juh- és kecskehús fontja 5 den.

Egy pár legnagyobb ökörbőr nyersen 50 fontos, szárazon pedig 20 fonttal könnyebb 10 frt.

Egy szopós borjú bőre 50 den.

Kosnak, ürünek, juhnek bőre gyapjastól 70 den.

12) Tímárok:

Legöregebb és legnagyobb kikészített fontos talpbőröknek párja adassék 15 frton.

10 drb bőrből álló kötés festett legjobb borjúbőr fekete cipellőnek való 8 frt.

Ha boeskornak készít ökörbőrt, ennek párjától a tímár munkájáért kap 2 frtot

Fontos talpnak párja 25 den., — egy boeskornak való talp 20 den.

13) Kőmivesek, ácsok, mezei munkások:

Kőmives és ács napi munkájáért 50 den., Szt.-György nap-tól Szt.-Mihályig pedig 45 den.

Ezekhez napszamos 28 den.

Egy kaszás, maga kenyerén 28 den., vagy gazdája kenyerén 20 den.

Éppen így a férfi arató is 28 és 20 den.

Asszony arató 25 és 15 den.

Egy esőbörhordó is 28 és 20 den.

14) Élelmiszerek:

Tiszta lisztből 9 latos zsemlye 1 den.

Hasonló lisztből 1 font 26 lat pékkenyér 5 den.

Perec fehér lisztből 1 den.

Fehér lisztből asszonyok által sütött kenyér fontja 1½ den.

Egy tyúk 10 den., nagy csirke 5 den.

Öreg pujka, kakas, ha kövér 75 den., nőtény 30 den. fiatal 20 den.

Kövér lúd 20 den., kövér malac 28 den.

Egy font olvasztott vaj 25 den., egy itce tej 2½ den. és tejfel 10 den.

Egy oka idevaló bab, borsó vagy lencse 5 den., bécsi pedig 8 den.

Egy font füstölt disznóhús 12 den., egy font faggyú 10 den.

Egy font törött só 4 den. stb,

Iványi István.

Bajmok és Csantavér keletkezése.

Majdnem minden helység más-más körülménynek köszöni létét. Legnagyobb részt a természeti viszonyok előnyössége általában véve, vagy pedig különösen valamely iparág fejlődésére, vagy valamely politikai, közigazgatási, közrendi intézkedés vagy egyéb szükség lehetnek okai egy-egy helység telepítésének, nagyobb számú emberek összepontosításának. Némelykor csak mellékes körülmények, régi tradíciók, a hajdan iránti kegyelet vagy még a szeszély is lényeges szerepet visz egyes helyek benépesítésében. De abban mind megannyi telep vagy község megegyezik egymással, hogy csak úgy számíthatnak hosszú életre, ha az említett körülmények, főleg az illető hely és vidék természeti viszonyai, az odatelepedett lakosság szükségének s foglalkozásainak megfelelnek; — vagy ha más anyagi vagy erkölcsi nevezetesebb ok annak együtt maradását egyáltalán lehetővé teszi.

Manapság ritkább eset, hogy egyes falvak újból keletkeznek vagy másunnan áttelepítetnek, ami különösen nagyobb természeti katasztrófák után történik. A múlt század elején és még közepén is túl majdnem napirenden volt itt Bácskában úgymint a Tiszán túli szomszéd vármegyékben, az úgynevezett Bánságban, hogy a másfél évszázadig szakadatlanul itt tanyázott török után pusztán hagyott földet újra munkás kezekkel kellett népesíteni és pedig első sorban az itt talált kevés s elszórt lakosság összevonása által, azután az ország belsőbb részeiből ide áttelepített szerbek által és a külföldről is nagyobb mennyiségben behívott főleg német népek letelepítése által.

Ezuttal csak a címben felvett Bajmok és Csantavér községek eredetéről, keletkezésének fázisairól akarunk megemlékezni, a melyeket Szabadka szab. kir. város hosszas vonakodás után felsőbb rendeletre bizonyos országos közigazgatási indokból az ily nevű szabadkai pusztákon telepíteni kénytelen volt. — Hogy Bajmok és Csantavér (Chonta fejeér néven) már

a 15-ik század közepén valóságos falvak voltak s azután elpusztultak, az jelen tárgyunkra nem tartozik; mert a két falu nem e történeti indokból elevenített fel.

* * *

Éppen a németek telepítése ügyében járt itt e vidéken C o t h m a n n udvari kamarai tanácsos 1763-ban; és úti tapasztalatairól felsőbb helyen számot adva azt ajánlotta Mária Terézia királynőnek, hogy itt a falvaknak nagy távolsága miatt, különösen a zsványok garázdálkodásainak korlátozása és az átvonuló katonaság könnyebb és gyorsabb tovább szállítása céljából Szabadkától föl és lefelé Szeged és Zombor felé egy-egy falu telepíttessék.

Szabadka akkor alig 20 év óta volt szabadalmazott mezőváros s S z e n t - M á r i á - n a k neveztetett. (A következőben azonban mégis megszokottságból a S z a b a d k a nevet fogjuk használni.) Messze terjedő pusztákkal lévén körülvéve, a múlt század közepén Halas, Szeged, Zenta, Csonoplya voltak a legközelebbi helységek. A gyakori katonaszállítást, a vármegyei tisztviselőknek és szolgáknak és másféle hivatalnokoknak s tisztviselőknek elszállítását csak előfogatok által eszközölhették, miben minden lakosnak és — sok ellenkezésök dacára — a helybeli ármális nemeseknek is az általok birt polgári telkek után részt kellett venniök. Ezen teher a lakott helyeknek egymástól való nagy távolsága miatt nem csak az oly hosszú fuvarra kényszerített népre volt igen súlyos és fárasztó, hanem az utasokra is kellemetlen; és a közlekedés gyorsasága is igen sokat szenvedett e nagy részt homokos és kivált téli időben majdnem teljesen járhatatlan utakon. A megállapított fuvardíj pedig nagyon esekély volt; (1 ló után 1 állomás, 2 mértf. 12—15 kr.) ezt rendszeren a város fizette az illetőknek és aztán beszámította a hadi adóba.

Már a 18-ik század elején, a töröknek kivonulása után a tiszai katonai határőrvidék szervezésével megbízott kir. komissió

a pusztákon elszéledve putrikban lakó népet összevonta Szabadkára, hogy így az ellenség és rablók támadásai ellen erősebbek legyenek s hogy a királyi szolgálatban gyorsabban s célszerűbben járhassanak el s a szükséges előfogatokat könnyebben adhassák.

De ezen intézkedés, a melynek városunk ujjátelepülését köszönheti, idővel mégis csak kevésnek bizonyult be, és Mária Terézia királynő 1764-ben Cothmann indítványára Szabadkát 2 pusztájának telepítésére kötelezte.

1765. febr. 2-án tudatja Krusper Pál kamarai jószágigazgató Zomborról a várost a királynő eme rendeletéről. Minthogy fölfelé Szegedig és lefelé Csonoplyáig a katonák megszállására, vagy az előfogatok felváltására alkalmas hely éppen nincsen, azért Szabadka a katona szállítás könnyítésére egy vagy másfél órányira a várostól Bajmok és Luda pusztákon vonja össze a szállásokat az országút mellé és falvakká alakítsa; ami a közrend és békének is előnyére lesz, mert a zsványoknak így többé rejtekhelyei nem lesznek. E két falu miatt a város szabadsága nem fog majd rövidséget szenvedni s nagyobb teher sem fog a városra vettetni. Azért reményli, hogy a város mindjárt tavaszkor hozzáfog a telepítéshez.

De könnyebb volt ezt elrendelni, mint végrehajtani.

A város a telepítés nagy terhétől megszabadulni akarván, nem késett azonnal felmentését szorgalmazni.

Felhozta, hogy az 1743. évi privilegium szerint a 12 pusztá haszonélvezetét nem valamely pusztá betelepítésének kötelezettségével kapta; és hogy a kir. szolgálat fenakadást ne szenvedjen szívesen ajánlkozik, mint eddig is, egész Szegedig adni fuvar és előfogatot, csak ne kelljen a város határában falvat építeni. Fölhozták, hogy a puszták már mind ki vannak a város lakosai közé osztva s így nem lehetne már üres földet találni ide telepítendő új jövevények számára. Hogy pedig a helybeliek az annyi évi szorgalmuk által nagy fáradsággal épített házaikat, malmaikat és gazdasági épületeiket elhagyván, a pusztára költözzenek és

újra építsenek, nemcsak rájuk volna érzékeny csapás, hanem a most emelkedő városnak kárával is történnék.

De még a már kinn lakókat sem lehet jogosan kényszeríteni, hogy az eddig szorgalommal művelt és termékenynyé tett földeket elhagyván, másfelé menjenek és újra kezdjék a terhes fáradságot, melynek már most gyümölcseit kellene élvezniök. Hozzájárul még, hogy erdő s nádas, a melyek építésre elkerülhetetlen szükségesek, ott nincsenek; hasonlóan iható vizet sem lehet ott találni, s így az építő anyag teljes hiányában, mert a fát csak 10—12 mértföldről lehet kapni, az építés is nagyon megnehezítettnek.

Továbbá a város határa egyik irányban sem terjed tovább 2 mértföldnél, s ha akár merre falvat építenének, a földterület szűke miatt a város és a falu egyaránt nem élhetne meg, hanem tönkre menne.

Igy Ludas falu igen közel volna a városhoz és közel a szegedi határhoz is, örökös határvillongás támadna ebből. A város Szeged felé felváltva, majd a keleti, majd a nyugoti oldalon szokta vetni őszi vetéseit, mert más alkalmas helye nincsen. A vetés így egészen a városig terjedne, s a marha sok kárt tehetne benne. De ha a falvak megtelepítettének is, a katonaszállítás és az előfogatok nagy mennyisége miatt nem sokáig állhatnának fenn; mert amint a tapasztalás bizonyítja, Zombor, Baja, Szabadka kivételével más helység itt nem létezhetik, s mind ezen három helyre vont a magát. Azért célszerűbb volna Pacsér és Horgos kamarai pusztákat telepíteni, mert ott még nincsenek szállások, épületek, melyeket lerontani kellene.

Ily szellemű remonstratiók által, melyekben a helyes okok mellett nem kevés álokoskodás is foglaltatik, legalább elhalasztották a dolgot, és még 5 év múlva sem történt ez ügyben semmi, többszöri sürgetés dacára.

1769. év április havában a város még követséget is küldött Grassalkovicshoz, a kamara elnökéhez, hogy e terhet a városról levegye, Kárász Miklós szegedi főügyész magán levele

által biztatva és értesülvén arról, hogy Ludas miatt nem kellett félniök, mert ezen betelepítésnek céltalanságát a kamara maga is belátta. E helyett Kárász maga is késznek nyilatkozott Horgos pusztát, a melyet Szent-Péter pusztának felével a kamarától megvett volt, gyarmatosítani, hogy ha utóbbinak Martonoshoz tartozó másik felét is megkaphatja. Másrészt úgy tudja, hogy a kamara Pacsér pusztát is szándékozik betelepíteni, ami különben csak idő kérdése.

A város így felbátorodva újabb folyamodványában előhozza, hogy Ludas nincs éppen a Szabadka és Szeged közötti rész felében, azért a kir. kincstár inkább Horgost telepítse, és Bajmók helyett is célszerűbb volna Pacsért népesíteni.

1770. április 3. Grassalkovics a város halasztási kérelmére azt írja: a dolgot halasztani többé nem lehet; de mégis tekintve a múlt évi szűk termést, melynek következtében a város kénytelen volt a bajai kamarai magtárból 400 pm. buzát (á 1 rhfrt) kérni, Ludas gyarmatosítása egyelőre elhalasztatik; de annál nagyobb eréllyel telepítsék Bajmókot.

A város kérelmét és előterjesztését nem vették figyelembe, s ez kénytelen volt annyi sürgetés után végre engedelmeskedni.

1770. máj. 10-én felszólítja a városi tanács a bajmoki pusztán lakókat, akarnak-e ott maradni, és a szállásokat egy kütüzendő helyre összevonni? Ha nem, majd másiknak fogja a tanács a földet átadni, mert akkor az úgy sem volt még az egyesek tulajdona.

De azért csak annyiban maradt a dolog.

1771. február 16-án Krusper újra sürgeti Bajmók telepítését, különben a kamara végzi a város költségére, — Erre febr. 24-én hozzá fogtak és a jelentkezők neveit összeírták; valami 70-en voltak. De azért jun. 7-én mégis csak újra kellett a várost sürgetni.

Vége 1771. november végén a városi tanács bizottságot küld ki Bajmókra, kiméreti a területet és a koresmát kezdi építtetni, a mely dec. 20-án már tető alá került.

A következő 1772. év nyarán kápolnát is kezdték építeni, melynek majdani benedikálására az érsek jul. 19-én kelt levelében a kerületi alesperest rendeli ki. Az építés alatt ünnepés vasárnapokon egy szabadkai Ferenc rendi barát mondott a népnek misét.

A munkálatokra való felügyelés végett és a városi tanács megbízottjául ispánt tettek oda, a ki eleintén ingyen szolgált, 1773. máj. óta pedig 20 frt évi fizetésben részesült. A következő évben egy Löbl nevű zsidó boltot is nyit, mely engedélyért évenként 20 frtot kellett a városnak fizetnie.

A dolog mindamellett lassan haladt, még 1774-ben sem igen siettek jobban összehúzódni és új házakat építeni, úgy hogy félni lehetett, hogy a már ide telepedtek is újra elfognak széledni. — Erős parancs kellett, a nem nemeseket börtönnel fenyegette a tanács, a nemeseket pedig végrehajtással kényszeríté s nem egynek házát erőszakkal kellett leromboltatnia. Így lett akkor összesen valami 50 ház telepítve.

Szabadka mezőváros e közben a szabad királyi városi kiváltságért folyamodott. De az ellen a kamara egyik főök gyanánt azt hozta fel, hogy Szeged és Zombor között egyenes irányban más helyiség nem létezik, mint éppen ezen város, s ha ez is szabad kir. várossá lenne, s így az előfogatok terhe alól felszabadulna, sok baj és kerülés volna a katonaszállításkor. S ebben Bácsvármegye is pártolta a kir. kincstár nézeteit és tágitani nem akaró szívóssággal állhatatosan Szabadka felszabadítása ellen érvényesíté minden erejét.

Azért Szabadka felszabadítása érdemében felterjesztett egy újabb folyamodásában erre vonatkozólag azt mondja a város 1776-ban: E bajon már segítve van, hisz Zombor felé telepítették Bajmokat és Szeged felé is van már Horgos falu, de ha éppen szükség lesz, a város kész még egy második pusztát is gyarmatosítani és a szükséges katonaszállításokban tehetőségéhez képest részt venni.

Ezen folyamodványt a helytartó tanács 1775. jun 10-én a vármegyéhez küldötte le, s ez szept. 26-án ad rá informatiót, a melyben már nem ellenzi a város felszabadítását, azon kikötéssel, hogy a privilegiumba Tompának telepítése és a vármegyei tiszteknek is adandó előfogatok kötelezettsége kitéssék. De az iránt a várost nem kérdezték volt meg. Azért 1777. jun. 3-án újra meghagyja a Helytt. hogy az ügyet szorosabban vizsgálják meg. A vármegye a városnak hat évi zárszámadásai-ból derítse fel annak aktiv és passiv vagyoni állapotát és kérdezze meg a várost, vajjon akarja-e Tompát benépesíteni, és a vármegyei tiszteknek előfogatokat adni?

Erre 1778. máj. 11-én vegyes bizottság ült össze Szabadkán, a melyben a vármegye a várostól azt követelte, hogy irásban kötelezze magát a telepítésre és az előfogatok adására. De a tanács és a nemesség ebbe sehogy sem akart beleegyezni. Tompát — azt mondják — Halas és Mélykút közelsége miatt nem lehet telepíteni, építő anyag és víz ott nem létezik, a pusztai homokban vetni sem lehetne, s így a község semmi esetre sem élhetne ott meg. Különben a város nem régen a kir. tábla ítélete következtében e pusztának nagy részét báró Orczynak engedte át, és így egy fél puszta kiterjedésre sem volna elég falunak.

Erre a vármegyei bizottság a jegyző által a reservalist (a mint a városi tanács később elpanaszolta) a sorok között önkényűleg bővítette (!!) avval, hogy a város a katonai előfogatokon kívül a hivatalos ügyben utazó vármegyei tiszteknek és szolgálknak is eddigi szokás szerint ezentúl is utalványra előfogatokat adni magát lekötelezi, s ezen utalványokat a vármegye a katonai regulamentumban megállapított árban félévenkint fogja a városnak megtéríteni. — Másrészt a város megújítja az 1776. évi felterjesztésében tett ígérését, mely szerint kész Szeged felé egy második pusztát is telepíteni; s e célra Csantavért említi.

Ezen, a katonai és vármegyei előfogatokra kötelező rész illetőleg, hamisított okmányt a város részéről is aláírátták.

Igy a vármegye nem ellenezte többé, hogy Szabadka szabad királyi városi rangra emeltessék; de ezen reversalis még sok évig nagy szerepet játszik az előfogatok történetében, éles fegyver volt a vármegye kezében, a mely azt mindenképen a város ellen fordítani soha el nem mulasztotta. A tanács pedig akár csak a vármegye ámitásából, akár a kényszerhelyzetnek engedve, de elég gondatlanul írta alá. Legközelebbi célját ugyan elérte, a város szabad királyi várossá lett; de az aláírást követő terhet le nem rázhatta magáról s tűrnie kellett következményeit.

E vegyes bizottság jegyzőkönyvét a vármegye 1778. jun. 15. Zomborban tartott gyűléséből a helytartósághoz felterjeszti és kéri, tétessék ki világosan a majd kiállítandó privilegiumban. hogy e város a katonai előfogatokon kívül a vármegyei hivatalnokoknak és szolgáknak is utalványra előfogatot adni tartozik; S minthogy Tompa telepítésére nem vállalkozik a város, tartozik a katonaságot eddigi szokás szerint elvitetni. Továbbá még, hogy Bajmok és Csantavér egész praediumokat tartozik betelepíteni, (nem csak egy részét) s ezek aztán a város porta számából levonatván a vármegyéhez számíttassanak.

A város erről értesülvén, az akkor Pozsonyban levő küldötteinek szept. 15-én meghagyta, hogy akadályozzák meg a vármegye kívánatait, s ne engedjék, hogy a két leendő falu a várostól elvétsessék, hanem inkább Szent-Máriai Bajmok falu és Szent-Máriai Csantavér falu név alatt a városnál maradjon s ennek többi pusztáival teljesen egyenlő előnyben részesüljön.

Kérelmököt avval indokolják: 1. hogy a királynő a szállások összevonását elrendelvén, megígérte, hogy ez nem fog a város szabadalmainak rovására esni; 2. hogy ez nem igazi telepítés, hanem csak a lakosok-összevonása; tehát a már előbb itt volt szabadalmazott városi népből alakult falvak. Ezen nép pedig nem engedi magát úrbéri jobbágyságba visszavetni, hanem inkább elköltözik vagy a városba tér vissza, s így falut alkotni

nem lehet. 3. Zavar támadna az adózási és bünyfenyitő ügyekben. 4. A város úgy is kötelezi magát a felszabadulás után is, minden katonai és vármegyei előfogatokat regularis ár mellett adni

Kérelmökkel azonban nem értek célt.

A szab. kir. városi privilegium 1779-ben megadatott s ebben az 5-ik cikk tárgyunkra vonatkozólag elrendeli: hogy a város a csantavéri és a bajmoki pusztát a maga költségein s minél hamarabb falvakká átalakítani tartozik.

Ezek a telepítés befejeztével a városra rótt porta-számból levonatván a vármegyéhez csatoltassanak. Amíg pedig e két falu minden közteherben rendesen részt vehet, addig a város tartozik, mint eddig a vármegyei hivatalnokoknak a szükséges előfogatokat adni; a katona-szállítás körül pedig a szintén nagy határú Szeged, Debrecen, Zombor példájához alkalmazkodják.

Ennek értelmében 1780-ban Csantavért is kezdik telepíteni, mialatt Bajmók is szaporodott.

De azért a betelepítés ezután is csak lassan haladt és a városi tanács részéről e két telep házi kezelése hanyagul s minden haszon nélkül folyt; mígnem 1782-ben Ürményi Mihály, mint a város kir. biztosa, azoknak ügyét is rendezés alá fogta és végkifejlesztését sietteté. Meghagyta a tanácsnak, névszerint pedig Kovács Károly Lipót mérnök s tanácsnoknak, hogy ezen két telepítendő pusztának területét felmérje, egyénenkint felossza és a részeket kihalásítsa, az egészet térképbe foglalja és telekkönyvileg összeírja.

Ennek következtében 1782. jul. 13-án Kovács mérnök s tanácsnok és Markovics Adalbert városi ügyész, a vármegye részéről pedig Horváth Mihály szolgabíró és Kunszabó Ferenc esküdt kimentek a helyszínére és a felméréndő s betelepítendő terület előnyeit s hátrányait egybevetvén, minthogy amazok túlsúlyban találtattak, a területet a 3-ik úrbéri osztályzatba kellett volna sorozniok; azonban a város-földesúr alattvalóinak könnyebb boldogulását célozva és a legfelső királyi szándékot is

tekintve, a két helységet kegyesen a legalsó, a 4. osztályba vették fel. Elhatározottat továbbá, hogy az 1771. okt. 9-én kelt kir. rendelet alapján egy egész sessióra 61 holdat à 1200 □ öl számítanak, t. i. 38 hold szántóföldet, 22 hold kaszálórétet és 1 hold belső telket.

Minthogy azonban a bajmokiak nem nagy kedvet mutattak a végleges megtelepedésre és az úrbéri rendezés alól menekülni akartak s elköltözni szándékoztak; a kir. biztos Szucsics János városi birót és Kovács tanácsnokot a jul. 23-án tartott gyűlésből a helyszínére kiküldi, hogy vasárnapon a templom ajtaja előtt az egybegyűlt népet e szándékáról lebeszélje és hogy kijelentse, miszerint az ily módon távozók sem a városba nem fogadtatnak be, sem előbb birt földjeiket nem művelhetik többé; akik pedig alávetik magukat az úrbéri rendszernek, iratkoznak be; a többiek pedig csak akkor bocsáttatnak el, ha mind a contributiót, mind a földesúri tartozásaikat mind lefizették.

A két praedium felosztására nézve ugyancsak 1782. július 23-án a kir. biztos elnöklete alatt határozottat a következő: (1782. évi protoc. commission. szerint és 1782. Fons 15. A. 32.)

Bajmok egész területe 19532 holdat tesz (à 1200 □ öl). Ebből először is urasági allodiatura címen ezer hold vágassék el, hogy ezen végezhesék a jobbágyak mindjárt ott helyben az uraságnak adandó robot-munkájokat. Az ekképen maradt 19532 holdnak is $\frac{1}{3}$ része azaz $6510\frac{2}{3}$ hold legelőnek maradjon, úgy hogy úrbéri felosztás alá tulajdonképen csak $13021\frac{1}{3}$ hold esik, amiből 213 egész jobbágyi telek kerül ki; s ezen földeket úgy kell kihalásítani, hogy minden jobbágy 3 calcaturában kapja ki az őt illető részt. Minthogy továbbá az úrbéri szabályok szerint nem szükséges az egész területnek éppen $\frac{1}{3}$ részét adni legelőnek, hanem az inkább a földesúr jó indulatára van hagyva és a legelő kisebb mennyiségben is elegendő volna; azért Kovács a legelőre szánt $6510\frac{2}{3}$ holdból a 213 telekhez még 5 telket hasítson ki s pedig egyet a plébánosnak, kettőt a község részére, egyet a mézárszéknek, egy

felet a tanító és egy másik felet a templomszolga részére. Kovács erről térképet és telekkönyvet készítsen, munkálatát a tanácsnak adja be, a mely azt a vármegyének is előterjessze hiteltelít és úrbéri végrehajtás céljából.

Éppen e módon határoztak Csantavérre vonatkozólag.

Csantavér pusztának egész területe 17433 holdat tesz (à 1200 □ öl), ebből ezer hold elkülönítendő urasági allodiumnak. A maradéknak $\frac{1}{3}$ -da azaz $5457\frac{2}{3}$ hold legelőnek hagyandó, s így tulajdonképen csak $10955\frac{1}{3}$ hold esik úrbéri kiosztás alá. A föld itt is csak a 4. osztályba soroztatott és szintén 61 holdból álló telekre osztatott, ilyen pedig 179 került ki. Ezekhez hasonlóan mint Bajmoknál a közlegelőből még 4 sessió hasított ki: a plébános, a község és a mészárszék számára egy-egy, továbbá a tanító és a sekrestyés részére mindegyiknek $\frac{1}{2}$ telek.

Hogy a két új telep népesítése kissé gyorsabban haladjon, a szomszéd uradalmak példájára a város egy-egy szabados (libertinus) paraszttal szerződött, a kik szabadságaik fejében arra vállalkoztak, hogy 3 év lefolyása alatt más helységekből bizonyos számú r. kath. jobb módú és fizetni képes jobbágyat telepítenek által. Így mindjárt 1782. jul. 29-én kötött szerződés Bacsics György bajmoki bíróval, a ki Pál és Mihály nevű fiaival legfeljebb 3 év alatt 90 sessiót ígért betelepíteni, a miért is holtiglan egy egész sessió földet kapott, mely minden földesúri adózás alól fel volt mentve. Így szerződött Szokola József és fia Mihály is, a kik hasonló felmentés mellett 179 telket ígértek 3 év alatt Csantavéren benépesíteni. (Városi levéltár 1782. fons 15. A 44. és 45.)

A király legmagasabb akarata még 1779-ben az volt, hogy a városnak minden egyéb beneficiuma, úgy ezen új falvak is bérbe adassanak, hogy a város ekképen biztos jövedelemre számíthasson e részről és a házikezelésből származható veszteségek elkerültesse. A tanács azonban ez ügyben a választott polgársággal vagy külső tanácssal nem is akart értekezni és a város semmi hasznával házilag kezelte e két új telepet, mígnem

Ürményi kir. biztos e miatt 1782. jul. 23-án komolyan rosszalta a tanács önkényű eljárását, mely a felsőbb rendeleteket nem tiszteli és minthogy addig urbarium nem volt még ott behozva, megparancsolta, hogy ezen falvak úrbérileg rendeztesse- nek és az elmúlt 3 év számadásai alapján azoknak jövedelme kideríttessék, hogy a szándékolt bérbeadásnál kiinduló pontul szolgáljon.

A bizottság erre a két új helység jövedelmeit következőleg sorolta elő:

A) Bajmok I., úrbéri jövedelmei:

1. A már tényleg ott levő 134 ház után jár 134 frt — kr. pp.

2. Mindegyik telek után úrbérileg adandó 52 igás- vagy 104 kézirobot, avagy pénzben kiváltva egy igásrobot 20 kr., egy kézirobot 10 kr. legolcsóbb árban számítva, egy-egy telek robot értéke 17 frt 20 kr. s így az összes 213 telek után jár 3692 frt — kr. pp.

3. Minden 4—4 telek után évenként egy hosszú fuvar adandó (2 napi távolságra és vissza is 2 nap = 4 napi fuvarozás) s így a 213 telek után évenként 53¹/₄ fuvar 1 frt 20 kr. pp.-ben számítva tesz 71 frt — kr. pp.

4. A len után járó ¹/₇ rész helyett szedetni szokott 6 font fonal, kinalva 1 frtjával; így a borjú 3 kr., a csirke, kappany, írós- vaj, tojás fejében 48 kr., összesen egy-egy telek után 1 frt 51 kr. és a 213 telek után jár 394 frt 03 kr. pp.

5. Az őszi és tavaszi gabona után, a bárányok és méhek után járó ¹/₇ rész legkisebb számítással egy-egy telek után 8 frtot s így összesen 213 után tesz 1704 frt — kr. pp.

Tehát az összes úrbéri biztos jövedelem 5995 frt 03 kr. pp.

II. Az allodium és a regale jövedelmei:

6. A földesurnak visszatartott ezer hold az arra szükséges és már felsorolt robotot nem számítva holdankint legalább 20 kr. pp. számítva a tiszta hasznot, tesz	333 frt 20 kr pp.
7. A koresma jövedelme a tényleges bérlet szerint véve, legyen	400 frt — kr pp.
8. A mézárszék jövedelme a hozzátartozó egy sessióval	40 frt — kr pp.
9. A földesúri száraz malom jövedelme	50 frt — kr pp.
összesen	823 frt 20 kr pp.
Bajmoknak összes évi jövedelme tesz	6818 frt 23 krt pp.

B) Csantavér I.) úrbéri jövedelme ugyanazon tételek szerint mint Bajmoknál:

1. Az itt levő 86 ház után*)	86 frt — kr pp.
2. A említett robotok 179 telek után	3102 frt 40 kr pp.
3. A 179 telek után $44\frac{3}{4}$ hosszú fuvar értéke	59 frt 40 kr pp.
4. A fonal sat, szintén 1 frt 51 krjával számítva	331 frt 9 kr pp.
5. A gabona, bárányok, méhek $\frac{1}{7}$ -ed része 1 frtjával	1432 frt — kr pp.
összesen	5011 frt 89 kr pp.

*) Csantavér lakosságát képezte akkor: Kecskés János juhász, a ki már 1779. októberben jött ide Majsáról. 1780. év folyamán ide költözött: Hegedűs István Hegyesről (jan.); Róka Pál Pest vármegye Izsákról; Bagi Pál Pécskáról (ápr.); Magyar Mátyás és Bartha Gergely Hegyesről (okt.); Czibalka Pál és Hagara István Tardoskedről; Mészáros János Poroszlóról. 1781-ben: Szokola József (4 lovas kocsival jött) és Mikovics Ferenc Makóról; Kiss János, Tényi János, Fodor István Hegyesről; Kiss Imre András, Kiss József, Rokos Bertalan, Dabis Péter Majsáról; Tóth Ferenc és Mihály, Damanics Mátyás, Molnár Ferenc, Gulyás András Félegyházáról; Bezdányi György, Kiss Márton Topolyáról; Bajáki Ádám Hegyesről; Harizs József, Tóth János, Csuport Péter Naszvadfalváról; Nagy Benedek H.-M.-Vásárhelyről; Nyérő György Csanád vármegye, Palotáról. 1782. évben: Veréb Mihály takács, Topolyáról; Magosi Mátyás, Kiss György, Mihály és László, Tamási Mátyás, Hajagos Ferenc, Pus-kás György, Négesi Mihály, Hevér András Félegyházáról; Szilágyi János Hegyesről; Nemes Vince János Pest-Pilis-Solt vármegye Ujkécsáról; Nagy János Hevesből. (Városi levéltár 1784. évi fons 15. C. 109.)

II.) Az allodium és a regale jövedelmei :

6. Az ezer hold allod. után tiszta haszon	333 frt 20 kr pp.
7. A koresma jöved. a tényl. bérl. szerint	300 frt — kr pp.
8. A mézárszék és a hozzá való egy sessió után	40 frt — kr pp.
9. A száraz malom jövedelme . . .	50 frt — kr pp.
	<hr/>
összesen	723 frt 20 kr pp.

Csantavér összes évi jövedelme tesz e szerint 5734 frt 49 krt pp.

Így mindkét birtok évi jövedelme együtt véve 12,553 frt 12 kr. pp. tenne, ha egészen volna betelepítve. Minthogy ez alig fele részben volt, a két birtok urbéri jövedelmeit is csak fele részben lehetett számításba venni az igazi évi jövedelem feltüntetésére, a mely a két birtok bérbeadásánál alapul szolgálhasson.

E szerint Bajmok egyelőre csak 3820 frt 51½ kr évi jövedelmet biztosított, és Csantavér 3229 frt 4½ krt pp. Mindkét birtok tehát csak 7049 frt 56 kr évi jövedelmet ígérhettek.

A telepítés gyorsítására ugyancsak jul. 23. elhatározta a bizottság, hogy mint már említve volt, a leendő bérlők előnyére egy-egy a földesúri adózások alól felmentett u. n. szabados jobbágygyal szerződik. Továbbá a bérlőknek is meghagyassék, hogy csak az urasági ezerholdas szántóföldön és a közlegelőn folytassák gazdálkodásukat, a jobbágyi telkes földeket pedig lehetőleg magán alku alapján paraszttal műveltesék addig, míg azok be nem telepítetnek; a robotok se szolgáltatassanak okot elégedetlenségre, azért időről-időre a bekövetkezett telepítés arányában természetben szolgáltatassák ki, a fölöslegeset pedig pénzen váltassák meg.

Kovács Károly Lipót mérnök és tanácsnok serényen járt el a reá bízott urbéri felosztással, de munkálatait még nem végezhetette be, a következő 1783. év elejéig, midőn jan. 30-án

tartott ülésen Ürményi kir. biztos már a két falu lakosainak némi panaszait és kívánalmait a felosztás ellen vizsgálhatta meg és márc. 10-re a vármegyei biztosok kiküldését is szorgalmazta hogy a mérnöki felvételek hitelesíttessenek és ezután a jobbágyak tényleges birtokukban megerősíttethessenek, hogy a telepítés folytathassék és a két új községnek megfelelő palatinális portaszám Szabadka város portáiból s így contributiójából a helytartó tanács által minél hamarabb elkülöníttethessék.

1783. márc. 21. tartatott a két birtok földesúri jövedelmeinek árvérezése Ürményi elnöklete alatt. Bajmokat 2851 frt 11 den. kikiáltási összeg mellett Rudics Máté Bács vm. táblabíró és szolgabíró vette meg, mint legtöbbet ígérő 3230 frt évi bérért, Csantavért pedig (kikiáltási összeg 2583 frt 96⁴/₁₆ den.) Frankovics Antal vm. esküdt 2605 frt évi bérért. Mindkét bérlet 1783. máj. 1-től számítva 6 évre kötött. (Vár. levéltár 1783. fons. 15. B. 55, 56. és A. 25.)

1783. május 7-én a bérlők és a jobbágyak által kívánt némely javítás és kiigazítás eszközöltetett. Minthogy a kaszáló rét mindkét helyen az I. osztályba való, az eddigi kihasítás, mely szerint 1200 □ öl esett egy-egy holdra, nem helyeseltetett, hanem csak 1100 □ öl vétetett egy-egy holdra; a fölösleg az urasági földhöz csatoltatott. Csantavéren a kaszálónak egy része a zentai határ mellett volt kihasítva; a nép által az ellen felhozott okokat helyeselvén, a kir. biztos elrendelte, hogy ezen terület legelőnek maradjon s helyette egy a 3-ik calcaturában a többi kiosztott rét mellett levő és szántóföldeknek szánt darab hasíttassék ki, a calcaturát pedig a szomszéd legelőből egészítse ki. A térkép és telekkönyv is e szerint készíttessék két példányban a városi levéltár és a bérlők számára. Bajmokon a rozszant urasági vagy ispánház eladassék és más helyen mindjárt új építtessék a város költségén, a mészárszék téglával aláépítendő, így a koresma is, a hová új fészter, kút és udvarkerítés stb. is készíttessék, az urasági száraz malom befödendő, Pertics tanácsnok malma pedig magánegyezkedéssel szintén a bérlőnek adas-

sék által vagy a város kibecsüli. Egy szőlő is volt helyben*) a kaszálók közt, ez is cassaltatik. Ezen munkálatok keresztül vitelére Kopunovics Albert tanácsnok bízott meg azon utasítással, hogy mindez szt. Mihályra elkészüljön, hogy a bérlőnek átadható legyen. Csantavérre vonatkozólag Kovács tanácsnok bízott meg terv szerint új urasági házat és mészárszéket építeni, mert még nem volt; a koresmát is, mint a bajmokit, minden szükségessel szerelje fel és azon legyen, hogy Csantavér is szt. Mihályra átadathassék.

Tehát 1783. szept. végén adatott által e két falu a bérlőknek, s így most van éppen a 100-ik évfordulója a két falu első úrbéri rendezésének, melynek alkalmával községi pecsétet is kaptak s pedig a bajmoki pecsét szt. Pétert is tünteti fel, lábai alatt szántóvas van, jobbában a menyország kulcsait tartja, s bal oldalán ott áll a kakas. A körirat „Sig. Pos. Bajmok. Ars. 1783.“ Csantavér pecsétjén szt. Pál van, jobbában egyenes kardot tartva felfelé fordított hegygyel, két oldalán egy-egy búzakaralász áll. A körirat; „Sig. Pos. Csantavir 1783.“

* * *

Csak idáig kísérjük el ez alkalommal e két falu történetét. Ezen ponthoz érve megállapodhatunk, miután e falvak eredetét és éppen száz év előtti helyzetét láttuk. Végül még egy pillantást vetve ezen község mostani állapotára, ezeknek jövője iránt sem lehet kétségünk; bizton remélhetjük, hogy a józan és munkás lakosság, a mely értelmi fejlődés iránti előszeretetét rendezett iskoláiban és olvasó-egyleteiben is tanúsítja, csak még inkább emelkedhetik és fejlődhetik életrevalóságban, de el nem pusztulhat önvétkeből.

Iványi István.

*) 1785-ben is akart vataki a Rudics-berdó nevű halmon szőlőt ültetni, de a város nem engedte; egyrészt mert a szőlő itt úgy sem teremne, másrészt nagy zavar támadna az úrbéri beosztásban.

Könyvismertetés.

Dósa György és forradalma.

Irta: Márki Sándor.

Budapest 1883. Ráth Mór kiadása.

Márki műve a magy. tudom. akadémia által megdicsért pályamű. Szerző minden során meglátszik, hogy oly terjedelmes apparatusal dolgozott, aminő kevés tudósnak áll rendelkezésére. Éppen azért sietek művéből kihalászni mindazokat az adatokat, melyek megyénk multjára vonatkoznak.

Ulászló király a törökkel való háborút a mennyire lehetett, kerülni akarván, Czobor Márton t, bodrogmegyei nagybirtokost még 1513. aug. havában útnak indította Konstantinápoly felé, hogy a békét megújítsa, a mi ennek sikerült is. De a harevágó Bakocs, esztergomi primás szintén látszó sikerrel működött Rómában, a mennyiben már 1513. jul. 15-én felhatalmazást nyert, hogy a török ellen Magyarországhban kereszties hadjáratot hirdethessen. A magyar kormánytanács sürgős megbizással küldte Márton kaloesai éneklő kanonokot Rómába, hogy a primást a szüntelenül fenyegető veszélyekre figyelmeztesse. Márton kanonok két levelet vitt magával Rómába. Az egyikben a király figyelmeztetvén Bakocsot a pénzügyi helyzet zilált voltára, az ígért pénzsegélynek megsürgetésére kéri őt. A második levél a pápának szolt, s ebben a magyar király kéri őt: foglalkozzék a magyar ügygyel, mert ez sok nemzetnek és népnek közös ügye. Éppen a pápának nem szabad megfeledkezniök arról, mily érdemeket szereztek a magyarok a kereszténység védelmében. A pápa ezuttal pénzt nem küldhetett, de megbizta a magyar primást, Bakocsot, hogy hirdessen kereszties, vagyis szent háborút, a törökök ellen. Megyénkben a háboru három helyen lett kihirdetve, úgymint Titelben, Bácsban, és Zoborban vagyis helyesebben Czobor-Szentmihályon. Egész Dél-Magyarországból Bács vára körül sereglettek össze a keresztiesek, kik között sokan voltak törökkel és más fegyverekkel ellátott pásztorok vagy köznyelven hajdúk, egyes községek pedig bíráikkal és esküdteikkel együtt gyülekeztek táborba. De a nemes emberek otthon maradtak s folytatták pazar életmódjukat. Szerémi és bácsmegyei nagybirtokosnak Ujlakiy Lőrinc hercegnek 300 drb mesés drágaságú öltözete Magyarországnak anyagi romlásával volt kisujtásolva. A nagyzás sok pénzt nyelt el. Az urak és lelketlen sáfaraik ezért a népet nyúzták s ekként a nemzeti vagyonnak igaz öreit tették tönkre s bekergették a kétségbeesés örvényébe. — A kaloesai, pécsi, bácsi és sze-

régi egyházmegyékbe már Zsigmond király idejében beszivárogtak Huszitanai, ezen titkos huszitákhoz most, a keresztes hadjárat kihirdetése után, Morvaországból és az éjszak-nyugoti megyékből a „testvérek“ tömegesen jöttek a táborba, s már korábban megkezdett izgatásaikat folytatták. Azzal ímították a hiszékeny népet, hogy mióta a esehék az apostoli szék-től elszakadtak, harcaikban mindenkor győztek, azóta sohasem pusztít náluk járványos betegség; jégesőkben és vetéseiket tönkre tevő zivatarokban sohasem volt részök, következöleg semmi kárt sem szenvedtek. Pedig hajdanában nekik is volt mit türniök és elviselniök; most azonban a tizedfizetéstől s egyéb terhektől is megszabadultak. — Az alsó papság a szerencsétlen köznéppel tartott. Különösen kitünt Dósa táborában a zemplénmegyei medgyaszai születésü Mészáros Lőrinc ceglédi pap, köznyelven Lőrinc pap. Ezen Lőrinc buzdította Dósát, hogy első sorban a nemeseken álljon bosszút. Dósa elfogadván a rossz tanácsot, 1514. május 23-át tekinthetjük forradalma kezdetéül. A seregnek egy részét, körülbelül 3000 embert, Dósa György Lőrinc pap vezetése alatt egyenesen le délnek, Bácsba küldötte, hogy az ott egybegyültekkel egyesüljön. A bácsmegyei felkelök vezére Nagy Antal volt, s ő a szemtanu Verancesics szerint „ezt kejjátatá táborában: hogy senki úr Magyarországbán ninesen, hanem csak László király, az ő fia Lajos és Székely (azaz Dósa) György, aztán ő Nagy Antal.“ Ily nép nem lehetett antidynastikus. Nagy Antal sárközi származású nemes ember volt, ennek dacára Bács- és Bodrogmegyében sok nemesi telket égetett föl, sok urat vágatott le, sokat vonatott karóba és nagy zsákmányt ejtett. Futakon Török Imrének minden lakó- és gazdasági épületét feldúlatta. Hasonlóképen járt el Baksafalván, (Kács közelében,) hol szintén számos nemeset húzatott karóba. Lőrinc pap nem kevesebb kegyetlenséggel járt el. Például az ország egyik legrégebb nemesét Zólyomi Miklóst és három testvérét nemesi kastélyukban körfogta, a házat rájok gyűjtotta s azt minden drágaságaikkal együtt elégette, azután pedig Bács alól északkeleti irányban Szeged felé tartott, alkalmasint előre megbeszélt terv szerint, hogy a Maros vonalának megnyerésén működő Dósa terveit támogassa. — Nagy Antal megfékezésére a szerb zsoldosok vezére Krupny (nem pedig Krupezy) Gergely, továbbá a belgrádi és sabáci várörségek élén Oláh Balázs küldettek ki. Ámde Nagy Antal (kit a latinul író történészek elég hibásan Longusnak elneveztek,) Baksafalva táján (a későbbi Baksics nevű ujvidéki puszta,) a kameniciak segítségével mind a kettőt megverte, de gyözelmét kellően fel nem használhatta, mert Lőrinc papot hátban fedezendő, a Tisza felé Szeged irányában kellett nyomulnia. Mielőtt azonban Szegedet elérhette volna, a túlerövel utána nyomuló nemesek, szerb zsoldosok és a végházak örei őt a tiszamenti Perlek városká-

ban (most puszta a beesei határban,) körülzárták. Ostrómlói még azon este kikiáltatták, hogy a király és haza nevében teljes bántatlanságot biztosítanak mindazon kereszteseknek, kik Nagy Antal mellől elátnak s fegyvereiket leteszik. A szabadulást nem reménylő parasztnak egy része, az éjt felhasználva csakugyan átszökött az urak táborába; a vezér pedig a vele maradtakkal hajnalban a templom kökerítése mögé vonult, hol aztán másnap megadta magát. Öt egy esanádi szerb kereskedővel, egy barátal s más kisebb jelentőségű foglyokkal együtt Budára vitték s ott kegyetlenül végezték ki őket. Még július hóban az egyiket négy felé vágták s ez alkalmasint maga Nagy Antal volt; a másikat (a kereskedőt?) kerékre kötötték s forgatásközben összetörték lábszárait, karjait és mellét. „S mikor a foglyokat a vesztőhelyre vitték: valamennyien a maguk magyar nyelvén daloltak“ írja a talán szemtanu olasz tudósító.

Temesvár alatt Dósa tökéletesen megveretvén, a kurucok közül csak azok menekültek meg, kik korábban elfutottak és akik jobban ösmerték a járást a lápok közt. Ezek közé tartozott Lőrinc pap, a balszárnny vezére, ki nem kelet felé próbált menekülni, hol egyenesen a fölkeltnemesek fegyvereibe szaladtak a keresztesek, hanem a nyugaton még szabadon álló Bács megye felé, hol a küzdelmet folytatni remélte. Vidékünkön a már ismert Lőrinc papon és Nagy Antalon kívül különösen Barabás pap és Pogány Benedek annyira egészen általánossá tették a mozgalmat, hogy a nemesség a szerémi szerbek segítségét igénybe venni kényszerült. A szerbek tüzzel-vassal pusztították Bács és Bodrog megyét, mely utóbbinak Szent-Lőrinc nevű derék városkáját, hol Barabás pap magát hősiiesen védte, felgyújtották és sok ezer embert mészároltak le. Magát Barabást, rajta levő ruháit meggyújtván, a toronyból dobták le. Mikor azonban zsákmánnyal megrakodva hazafelé tértek, István, a naszádosok vajdája megtámadta őket, elhajtott lovaikat és barmaikat Péterváradnál elvette és Szlánkemenben elkótyavetyélte. Ezért, hogy t. i. „az király népére támadott vót Péterváradján“, de talán még inkább azért, hogy a rosszul fizetett naszádosok alkalmasint szítottak is a keresztesekhez, Török Imre, belgrádi bán, őt elfogatta és fölnégyletette. A szlánkemenieknek, (kik ezen korban magyarok voltak), egy más csapatát szintén a szerbek verték meg. — Egy más keresztes had Pogány Benedek alatt állott, ki (hagyomány szerint), ostrom alá vette a számos úrral Bács várába zárkózott érseket, Frangepan Györgyöt. Míg azonban északfelől Bornemisza János seregei közeledtek a felkelők ellen, délfelől ismét a szerb portyázók törtek elő, keletről pedig Lendvai Bánffy Jakab, kit jobbadán a lovassággal Zápolya a nyugatra menekült Lőrinc papnak és hadoszála roncsainak üldözésére rendelt. Lőrinc pap alkalmasint egyenesen Pogány Benedek csapataihoz alkalmazkodott, ki

mintegy Nagy Antal utóda volt. Ezen combinált támadásnak ők nem állhattak volna ellen. Úgy látszik, abba is hagyták Bács ostromát és az erektől, mocsaraktól rendkívül szaggatott vidékű Apáti (most Apatin) felé vonultak vissza, honnan a legrosszabb esetben a keleti oldalán rendkívül erdős, de már régen lecsendesült Baranyába menekülhettek. Bánffy igen eszesen és erélyesen járt el. Az utakat kétezer emberrel megszállatta s éjjel nappal menve, teljes hadi rendben nyomult előre. A Lőrinc pap által föllekesített nép, melyet a boszú gondolata is tüzelt, a helyzetnek kétségbeejtő volta pedig különben is végső ellenállásra kényszerített, elfogadta a csatát s igen vitézül küzdött. Végre két órai harc után Pogánynak lovát lelőtték, őt magát pedig elfogták. Lőrinc pap lángszavai a népet, melyet a vezér balsorsa elcsüggesztett volna, új harera buzdították s nem törődve roppant veszteségeikkel, az ingadozó sorok ismét bátran küzdöttek. Egyszerre azonban Lőrinc pap vágást kapott a fejére s elborítván arcát a vér, az őt elveszettnek hívő nép megfutott. Lőrinc azonban gyorsan magához tért s a tömérdek ér, nádas és sűrűség közt annál inkább sikerült menekülnie, mert Bánffy részint katonáinak fáradtsága, részint jelentékeny vesztesége, részint pedig a miatt, hogy „a szegény parasztokon könyörüljön“, az üldözést megtiltotta, katonáit a táborukban talált zsákmánynak szétosztásával kárpótolta fáradalmaikért. A veszteség oly nagy volt, hogy „egy testről a másikra léphettél volna“, — írja a szemtanú Verancsics szerémi püspök. A szerbekre e csatában nem volt szükség. Ők a rendes sereg hátában az elszórt fölkelők kiirtásával foglalkoztak. Kegyetlenkedéseikről egy tekintélyes szemtanú, Verancsics, sok borzasztóságot tud elbeszélni. Dúltak, raboltak Bács- és Bodrogmegyében és a szomszédos vidékeken; levágták a szegény népet, a gyermekeket, leányokat, asszonyokat és férfiakat, hogy „ezerszerre olyan lett a vérengzés, mint Herodes király idejében.“ A gyermekeket lábaiknál fogva lecsünetve, tízfelé is vágták. Azzal is gondot okoztak a kormánynak, hogy szolgálataiknak ezenfelül még különösebb jutalmára számítottak. Nem kevesebbet akartak, mint hogy a király zsákmányul engedje át nekik Szegedet; s jellemző, ha nem is éppen hiteles adat, hogy a szegedi bíráknak és polgároknak nagy ajándékokkal kellett rávenniök az urakat, hogy a szerbek kívánatát ne teljesítsék. Egyébiránt még valószínűbb, hogy Bornemisza János serege Pestről jövet Madarasnál (Baja és Szabadka közt délnek) Török Imre és Paksay hadaival egyesülvén, a szerbek nem is álltak elő ily szertelen követeléssel; Bornemisza pedig, lecsöndesítvén a kereszteseket és bevárván a szerbek hazatérését, „Madaras-mező felől nagy dobjaveréssel“ indult vissza. Különb a boszúművében nem szorultak segédekre az immár

megmentett bácsmegyei nemesek. Kenderessy András például a maga jobbágyait tüzes vaskereszttel sorba bélyegeztette.

Steltzer Frigyes.

* * *

A kalocsai érsekség 1885. schematismusában Városey Gyula, a kalocsai és bácsi püspökségek egyesítésének sokat vitatott idejét tette beható tanulmány tárgyává. S e kérdés Városeyban nem avatatlan commentatorra talált. Éles észszel boncolja ízekre a céljára szükséges historiai adatokat. Nyomunként cáfol és felvilágosít. Következtetései meggyőzők. E kérdés Városey előtt már többeket foglalkoztatott, a nélkül, hogy egy értelemre juthattak volna. Ezekkel ellenkezőleg Városey egészen új hypothesis állít fel, mely nagy mértékben magán hordja a valószínűség bélyegét. Lássuk eszmemenetét.

A bácsi püspökség alapítását Fejér György és Knauz Nándor szent Istvánnak tulajdonítják, mely szerintük 1135. körül egyesítetett volna a kalocsai érsekséggel. Katona István és Pauler Gyula ezt tagadják, s úgy vélekednek, hogy a bácsi püspökség szent László alatt szakítottatott a kalocsai érsekségből ki, s 1135. után egyesítettetett ismét azzal. A kérdés tisztázását megnehezíti azon körülmény, hogy a bácsi püspök már 1094-ben archiepiscopusnak neveztetik, míg a kalocsai első archiepiscopussal csak 1135-ben találkozunk, mi arra mutatna, hogy az egyesítés vagy elébb, de 1135-ben okvetetlenül megtörtént. Azonban e combinatiót egy újabb tény kúszálja össze: t. i. ama határvillongás, mely a kalocsai és pécsi püspökök között, egyházkerületeiknek a Szerémségbe nyúló határa miatt 1093-ben felmerül. Ha tehát a kalocsai egyházmegye a Szerémségbe nyúl, akkor a közbül fekvő bácsi egyházmegye vagy még nem létezett, vagy már egyesítve volt a kalocsaival. Városey úgy véli, hogy külön kalocsai és külön bácsi egyházmegye sohasem is létezett, hanem a szent István által fundált kalocsai érseki szék valami kényszerítő ok miatt tétetett Bácsba által, „remanente nihilominus Coloczae sede archiepiscopali,“ és egy és ugyanaz volt feje mindkét egyháznak, a ki két székesegyházzal és székesegyházi káptalannal bírt. Hogy a két egyházmegyének ugyanegy feje volt, arra analog esetet hoz Városey fel. A tatárpusztítás után „ad ecclesiam s. Irenaei“ áthelyezett szerémi püspök, azután is szerémi püspöknek hívatott, bár számos esetben az okleveleket most irenei, majd kövi, vagy irenei és kövi püspök írja alá.

Városey állításának egyik támasza, hogy mind a kalocsai mind a bácsi egyház szent Pál tiszteletére építettetett. Legalább a felhozott adatok legkisebb részben sem látszanak Katona azon állítását igazolni, hogy a kalocsai

egyház szűz Máriának lett volna szentelve. Igen, — de csak az egyház egyetlen oltára. Tovább menve kimutatja Városey, hogy az „archiepiscopalis Colocensis et episcopalis Bachiensis,“ vagy a midőn II. Ulászló 1494-ben Kinizsi Pált a bácsi érsekség javai (bona archiepiscopatus ecclesiae Bachiensis) védelmére utasítja — e kitételek tévedésen alapulnak, bár kissé feltűnőnek látszik is, hogy a pápai cancellária, vagy még inkább a magyar királyé, ne ismerték volna e kitételek használhatásának okát.

Végül szerző az érseki széknél Kaloesaról Bácsba való áthelyezése idejét igyekszik meghatározni. De itt határozott eredményt nem ér el. Két időpont az, melyhez az áthelyezés ideje köthető. Egyik a váci püspökség alapítása. Ez esetben az áthelyezés még szent István életében történt, melynek magyarázatát Városey abban keresi, hogy Kalocsa vidékének a keresztény vallásra térése után, Bács környéke csak későn vette fel az új hitet, s mint ilyen, különben is az ország határán ellenséges támadásoknak kitett helyen fekvén, inkább rászorult az egyházfők éber őröködésére. Vagy talán 1057. körül történt az áthelyezés, midőn Radó nádor a Szerémséget visszafoglalta. Ekkor a megkeresztelkedett bácsmegyei kúnoknak az új hitben megerősítése tette volna szükségessé az érseki szék áthelyezését. De bármint állott legyen a dolog, a két püspökség egyesítése 1093. előtt már bevégzett tény volt, s az érseki méltóság eredetileg nem a bácsi, hanem a kalocsai egyházat illette.

(Századok.) B. S.

Titkári jelentések.

I.

Megyénk több érdemes férfja már egy évtized óta, hol szóval, hol írásban fejtegette azt, hogy nálunk is kellene alakítani szellemi centrumokat, melyek a korszerű haladásnak emeltyűi, hogy megyénkben is kellene tömörülni az értelmiségi tényezőknek, kiknek szövetkezése nélkül minden kulturális törekvés csak írott malaszt marad — és hangsúlyozták azt, hogy e téren a kezdeményezést, az első lépést a legnépszerűbb formával, egy megyei történelmi társulat alakításával, tegyük meg. Mellözve ezen útegyengető előzményeket, társulatunk alakulásának genesisét ott kezdem, a hol az az óhaj teréről a megvalósulás stadiumába kezdett lépni.

1882. augusztus hó 22-én Iványi István érdemes történetbúvárunk buzgólkodása folytán Schmausz Endre megyénk nagyérdemű és tevékeny alispánjánál egy értekezlet tartatott a Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat alakítása érdekében. Az eszme hó pártolóra talált a minden kulturális mozgalom iránt érdeklődő és lelkesülő derék főispánban is, ki az ilye-

tén egyesület alakulását régen óhajtja. Az előértekezleten az elnöklő alispánon kívül jelen voltak: Czirfusz Ferenc kir. tanfelügyelő, Fehér Gyula apát, Iványi István, dr. Margalits Ede, dr. Molnár István Lajos és Radies György; ez értekezlet kimondotta azt, hogy megyénkben egy ily társulat alakítása égető szükség és megbízta e sorok íróját, hogy a társulat megalakulása érdekében egy felhívást szerkesztszen és azt a megyei hírlapokban bocsássa közre. 1882. aug. hó 22-én megjelent a „Bácskában“ s nyomban a többi megyei közlönyökben a következő felhívás:

„Egyik vívmánya a civilizációnak azon köztudat, hogy az egyes ember, bármily buzgó és tevékeny, sem az anyagi, sem a szellemi téren jelentékenyebb eredményeket nem vívhat ki, mert erre az erők szövetkezése szükséges. Innét van, hogy a nagyobb célokra öntudatosan törekvők ma már nem elszigetelten, hanem a rokonlelkűekkel frigyessülve igyekeznek kitűzött feladatuk megoldására. Országszerte alakulnak részvénytársulatok anyagi célok elérésére, országszerte alakulnak szövetkezések szellemi célok elérésére. Örvendünk a részvénytársulatok által kivívott anyagi eredményeken, mert hisz a közjólét egyik legbiztosabb alapja és kezessége a haladásnak; még inkább kell örvidenünk a szellemi célokért küzdő társulatok alakulásának és sikeres működésének, mert a műveltség az, mely megtanít a vagyron kellő célirányos felhasználására; mert a valódi műveltség az, mely megmenti a vagyoni jóléttel dicsekvő nemzeteket a materialistikus elposványosodástól, s felemeli őket azon eszményi magaslatra, amelyen az embernek állnia kell, hogy necsak névleg, de tényleg a teremtés remeke legyen.

Be kell vallanunk, hogy Bács-Bodrogh megyében aránylag sokkal több történt az anyagi haladás emelésére, mint a szellemiére; sokkal több vagyonszerző részvénytársulat létesült, mint a hány szellemi célokért küzdő egyesület: ez különben igen természetes fejlődése a dolognak, s ha megfordítva lenne, az volna szokatlan és meglepő.

Hazánk történelmi multjának tüzetesebb felderítésére alakult az orsz. magyar történelmi társulat, de hogy az ország egyes vidékeiről részletesebb adatok birtokába juthassunk, amelyekből, mint sokszinű apróbb köveceskből édes hazánk történelmi multjának mozaik képe előállítható legyen; az egyes megyék, vidékek és városok szűkebb határok közt mozgó, de az egésznek haladását áldásosan előmozdító történelmi és régészeti társulatokat alakítottak, s egynémelyike ma, mint például a Temesvárott székelő „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat,“ sikeres tevékenysége által országos elismerést vívott ki magának.

E hó 22-én Iványi István érdemes történetbúvárunk buzgólkodása folytán Schmausz Endre megyénk nagyérdemű és tevékeny alispánjánál egy értekezlet tartatott egy „Bácsmegyei történelmi társulat“ megalkotása érdekében Az

eszme hő pártolóra talált a minden culturalis mozzanat iránt lelkesülő de-rék főispánban Sándor Bélában és Czirfusz Ferenc megyei tanfelügyelőben ki az illetén egylet alakulását régen óhajtja. Az értekezlet tagjai áthatva az eszme fontosságától, kijelenték, hogy megyénkben ilyen társulat alakítása szükséges és pedig mielőbb szükséges.

Ha valakinek, nekünk van okunk sietni a sok évi mulasztások hibáit minél tömegesebb vállalkozással, kitartóbb szorgalommal és serényebb munkával helyre hozni. Sietnünk kell a vármegye multjára vonatkozó s az egész országban elszórt adatokat összeszededegetni és a már különben is nagyon megfogyott okmány- és adat-készletet és régiségeket a teljes elpusztulás elől megmenteni és feldolgozni, hogy azok alapján vármegyénk multját minden oldalról érdemlegesen feltüntethessük s így a magunk részéről hozzájáruljunk édes hazánk történelmi multját híven feltüntető rajzának kiegészítéséhez. — Megyénkben szórványosan egyesek eddig is buzgólkodtak okmányaink felkutatásában, régiségek felszínre hozásában: de egy ember csak egy szám, pedig a teendő renkívüli sok. Hozzájárul még, hogy a munkásság eddig minden egyöntetűséget, minden tervszerűséget nélkülözött, sőt ugyanegy dolog tanulmányozásával egyszerre többen is foglalkoztak. Mennyi elforgácsolt, elfecsérelt erő! Ezért szükséges az erők egyesítése egy társulat keretén belül és a kellő szakzerű munkafelosztás. Az alakítandó egyletnek működő és pártoló tagjai lesznek. Mint működő tag mindenki a maga helyzete és körülményei szerint: levéltár ismertetés, régiség-gyűjtés, ásatások stb. által teheti magát hasznossá, vagy legalább saját helysége és vidéke multjával foglalkozhatik, kutathatja a keze ügyébe eső okmányokat, levéltárakat s gyűjteményeket; így az iskola, templom, adóügy, nemes családok, címerek, birtokviszonyok, közlekedés, tisztikarok névjegyzéke, telepedés, földesúri viszonyok, társadalmi stb. viszonyok multjának kutatása vagy a jelenlegi állapotok történelmi levezetése által működhetik közre, a kitűzött nemes cél elérésére.

A pártoló tagok évenként egy vagy két frtnyi tagilletményt fizetnek, az összeget a szervező közgyűlés, mely valószínűleg szeptember közepe táján lesz, fogja megállapítani.

Az egylet évenként egy évkönyvet fog kiadni, melyben működésének eredményeit feltünteti. Minden tag az évkönyvet díjtalanul kapja.

Az előértekezlet elnöke ns. Schmausz Endre alispán fogja legközelebb az aláírás íveket szétküldeni. Mindenki, ki megyénk reputatiója iránt érdeklődik, ki tollal, ki pénzzel járuljon egy nemes culturalis cél eléréséhez. Viribus unitis!

Előtted a küzdés, előtted a pálya,
A gyáva rettegi, az erős megállja,
És tudod az erő micsoda: a k a r a t!
Ez előbb vagy utóbb, de diadalt arat.“

E felhívás közzététele után szétküldettek az aláírási ívek, melyek visszaérkezte után kitűnt, hogy a megyénk értelmiségéhez intézett szózat nem maradt a pusztában kiáltónak szava, mert az 177 kebelben óhajtott visszhangra talált; ennyien jelentkeztek tagokul. Kétségkívül nagyobb lehetett volna e szám, de a szervező bizottság elnöke Schmausz Endre alispán úr kiváló gonddal kerülte azt, hogy a megindított mozgalomnak hivatalos színezete ne legyen, hanem óhajtotta, hogy tisztán önkénytes buzgalom teremtsen meg a társulatot, melynek nem lehet az a rendeltetése, hogy tengéletű ephemer üvegházi növény legyen, hanem hatalmas kulturális fává kell, hogy felnevelkedjék, melynek áldásos gyümölcsei létjogát megteremtse és életét biztosítsák!

Mintán megyénkben az eszme kellő felkarolásra talált, a szervező bizottság egy lépéssel tovább ment és e sorok íróját megbizta, hogy egy társulati alapszabálytervezetet készítsen. E munkát elkészülvén, könyomat útján sokszoroztatott és tanulmányozás céljából a szervező bizottság tagjai közt szétoztatott; a bizottság tagjai a készített alapszabálytervezetet általánosságban elfogadván, azon, beható eszmeesere alapján módosított és igazított; a munkát azután ez alakban az összes megyei lapoknak közlés tekintetéből megküldetett, melyeknek t. szerkesztői a felhívásnak teljes készséggel helyt adtak. Így a társulat összes tagjai az ügyengető munkát az egész megyében tüzetes tanulmány tárgyává teheték, mi ezen alakuló közgyűlésnek feladatát nagy mértékben meg fogja könnyíteni.

Midőn ezennel a társulat alakulásáról szóló rövid jelentésemet befejezném, van szerencsém az erre vonatkozó összes okmányokat alakulandó muzeumunk első számaként tisztelettel betérjeszteni.

Kelt Zomborban 1883. május hó 11-én.

II.

Tisztelt Uraim! A „Bács megyei történelmi társulat“ f. évi május 11-én megtartott alakuló közgyűlésén társulatunk alakulásának geneziséét titkári első jelentésemben volt szerencsém előterjeszteni, mely jelentésemet a t. közgyűlés a társulat értesítőjében kinyomatni rendelte; ez alkalommal bátorodom a társulati életben az alakuló közgyűlés óta előfordult mozzanatokról alázatos jelentésemet előterjeszteni.

1. Az alakuló közgyűlés megbízásából nyomban a közgyűlés után az alapszabályokat négy kellően bélyegelt példányban voltam bátor a társulat

elnökének Schmausz Endre alispánnak felsőbb jóváhagyás kieszközölése tekintetéből átadni, ki is szíves volt azokat haladéktalanul a magas belügyminiszteriumhoz felterjeszteni. A belügyminiszterium 1883. szeptember 16-án kelt leiratában az alapszabályokon némi pótlást kívánt; e pótlást, annyival inkább minthogy az egész elaboratum alterálása nélkül könnyen volt eszközölhető, javaslatképen bátor voltam elkészíteni, illetőleg a kívánt pótlékokat a meglevő szakaszokba beékelni, hogy így a t. közgyűlés feladatát e tekintetben lehetőleg megkönnyítsem. A tárgysorozat harmadik pontjában leszek oly bátor a miniszteri leiratot és annak végrehajtására vonatkozó javaslatimat előterjeszteni.

2. Az alakuló gyűlés óta tagokul jelentkeztek: Szücs Lajos és Tóth Lajos Zentáról; Szakáll Adorján, Blumenthál János és Szemző Gyula Zomborból; Frankl István Ujvidékről és ugyancsak Ujvidékről a következő testületek: a polg. kaszinó, a kir. magy. főgymnasium, a kir. magy. főgymnasium önképzőköre, a gymn. ifjúsági könyvtár, az állami polg. leányiskola könyvtára és az állami ipariskola könyvtára.

3. Végül jelenthetem, hogy Bittermann Nándor nyomtatványokat és számosan régibb és újabb pénzeket és érmeket voltak szívesek az egyletnek ajándékozni.

Zombor 1883. november hó 15-én.

III.

A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulatnak 1883. november hó 16-án megtartott évnegyedes közgyűlésétől a mai napig terjedő beléleti történetéről a következőkben van szerencsém jelentésemet előterjeszteni. A társulatnak október hó 16-ig 193 tagja volt, azóta tagokul jelentkeztek: Zsulyevits Demjén (Zombor), Dimitrievits Milos, Rohonyi Gyula ügyvéd (Ujvidék), Piukovics Ödön Jázon járásbíró (Ujvidék), Lajthay János r. k. plébános (Ó-Kér), Karl Bálint jegyző (Cservenka), a polgári olvasó-egylet (Kis-Kér), Popovics Döme (Zombor), és dr. Fleischer Simon. Az eddig bejegyzett és a most bejelentett tagokkal együtt az egyletnek ez időig 202 tagja van; Csupor Gyula szolgabíró úr pedig a kért taggyűjtő ívet mindeddig nem küldötte be. Az alapszabályokon a belügyminiszterileg kívánt módosítások eszközöltetvén, van szerencsém a módosított alapszabályokat ezennel közgyűlési végleges jóváhagyás tekintetéből ezennel beterjeszteni. Latinovics Gyula szolgabíró úr, egyleti tag, a mult gyűlésen bejelentett ajándékát szíves volt hozzám származtatni. Ez Heltai Gáspár magyar krónikájának Bogdán Péter által 1773-ban Nagy-Enyeden készített kéziratos másolata. A munka nagy folio alakú, 426 oldalra terjed, melyhez 25 oldalnyi tárgymutató van csatolva. Indítványozom, hogy a nagybecsű ajándékért a szíves

adományozónak jegyzőkönyvi köszönet szavazzassék. — Piukovics Ödön Jazon úr egy 1838-ból kelt becses kéziratot küldött be az egyletnek lemásolás végett; a másolást elvégeztem s azt a mai nyelvre átídomítva a Bácskában közölni fogom s a másolatnak az eredeti nyelvsajátságokkal és helyesírással készült példányát az egylet irattára számára fogom megőrizni. A mult gyűlésen bejelentett régiség, egy a kavics kotrás alkalmával felszínre került óriási fejsze, tudtommal még nem lett az egyletnek átadva. Az egyleti tagok irodalmi működése tekintetében a lefolyt évnegyedre vonatkozólag tisztelettel jelentem, hogy Donoszlovics Vilmos egyleti tag „Alkotmányos mozgalmak Bács-Bodrogh vármegyében 1860 és 1861-ben“; Iványi István egyleti tag „A pétervárad katonai sánc polgárisítása“; Steltzer Frigyes egyleti tag „Kiszács története“ című értekezéseket nyújtottak be, — Radics György egyleti tag pedig egy értekezést jelentett be, melynek címe: „Egy község száz évvel ezelőtt.“ Koch József kis-kéri lelkész egyleti tag, jelenleg a „Ferenccsatorna“ történetének megírásával foglalkozván, az elnökségtől ajánló levelet nyert, hogy kutatásai a különböző irattárakban lehetőleg megkönnyíttessenek. Végül tisztelettel jelentem, hogy a mult gyűlés megbízásából a megyei lapokban a következő köriratot közöltem:

Kérelem a megyei tisztelt lapszerkesztő urakhoz. A „Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat“ 1883. évi november hó 16-án tartott választmányi ülésén elhatározta azt, hogy a megyei hírlapokat, mint a jelenkor történetének megbecsülhetetlen anyagkészletét, a jövő számára gondosan gyűjteni és megőrizni fogja: egyben megbízott engem azzal, hogy a megyei hírlapok szerkesztőit azon tiszteletteljes kérelemmel keressem meg, hogy hírlapjukból, címemre küldendő egy-egy tiszteletpéldányt a meginduló 1884-ik évtől fogva megindítani kegyeskedjenek. Midőn az egylet e tiszteletteljes kéréssel járul a megyei hírlapok érdemes szerkesztőihez, azt azon meggyőződésben teszi, hogy szívesek lesznek tekintetbe venni azt, hogy zsenge egyletünk nincs és nem is lehet még azon helyzetben, hogy a jelenkor történetének e becses kútforrásaihoz megrendelés útján juthasson s azért hazafias áldozatkészséggel fogják teljesíteni ezen, hozzájuk a közügy és a megye érdekében, intézett kérelmet. Számos megyei régibb hírlapunk az elmúlt évtizedek alatt úgyszólván egészen elkallódott, úgy hogy belőle egy-egy lapszámra is csak elvéve akadunk, teljes példányhoz pedig éppen lehetetlen jutnunk, ha csak megtekintésére a nemzeti muzeumba Budapestre nem akarunk felrándulni: ha a megyei lapokat ezentúl a megye központjában, a megyei történelmi társulat muzeumában egybegyűjtjük, e becses adatgyűjtemények mindenkire nézve mindenkor hozzáférhetőkké lesznek. Ha elődeink hasonló buzgalmat fejtettek volna ki koruk történelmi adatainak gyűjtésében és megőrzésében,

úgy megyénk multjának számos érdekes és tanulságos adata nem merült volna feledékenységbe. Ha e téren az első lépést sohasem tesszük meg, vagy folytonosan halogatnók, úgy mulasztási vétségünk mindinkább nagyobbodnék. A „Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat“ tiszteletteljes kérését a megyei t. szerkesztő urak becses figyelmébe ismételten ajánlva, hazafias tisztelettel maradtam. Zombor, 1834. évi január hó 1-én.

E felhívásnak eredményekép jelenthetem, hogy ez év január 1-től a Baja, Bajai Közlöny, Bácska, Szabadság, Telecska, Zentai Híradó és Zombor és Vidéke című lapok az egyletnek pontosan megküldetnek, — ellenben a Bajai Figyelő, Bácskai Ellenőr, Bács-Bodrogher Presse, Zentai Ellenőr és Ujvidék című lapok kérelmünket eleddig figyelembe venni nem szíveskedtek. Ez ügyre vonatkozólag tisztelettel indítványozom, hogy azon lapkiadóknak és szerkesztőknek, kik lapjukat az egyletnek díjtalanul megküldeni szívesek voltak, nyilvános köszönet mondassék, azok pedig, a kik lapjaikat az egyletnek meg nem küldötték, e szívességre újból felkéressenek. Kelt Zomborban, 1834. évi február hó 22-én.

IV.

A megyei történelmi társulatnak Ujvidéken tartott felolvasó ülésének lefolyása a következő volt. Schmausz Endre alispán, a társulat nagybuzgalmú elnöke az ülést megnyitván, dr. Margalits Ede felolvassa a mult ülés jegyzőkönyvét; ennek tudomásul vétele után a következő titkári jelentést olvassa fel:

A „Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat“ f. évi február havában megtartott nyilvános ülése óta az egylet beléletére vonatkozólag a következőket van szerencsém jelenteni: 1. Az alapszabályok értelmében július hó 5-ére tervezett nyilvános ülést a megyei évnegyedes közgyűléssel kapcsolatosan megtartani nem lehetett, mert a megyei közgyűlés után is kivételesen többrendbeli megyei bizottsági ülés volt; e körülményt tekintetbe véve az egylet választmánya úgy intézkedett, hogy az elhalasztott ülés e mai napon Ujvidéken tartassék meg: ez elhatározásában a választmányt azon körülmény vezette, hogy Ujvidéken és a közel fekvő három szolgabírói járásban az egyletnek hatvannál több tagja van és hogy e napokra esik ugyanitt a megyei tanító-egylet évi közgyűlése és a szerb női kézműipar kiállítás berekesztése, mely alkalmak az ügyis jelentékeny értelmi központot képező Ujvidék sz. kir. városban kedvező alkalmul kínálkoznak arra nézve, hogy a megyei történelmi társulat iránti érdeklődés e vidéken még inkább élesztessék és fejlesztessék. 2. Az egylet tagjainak száma 202. Az utolsó ülés óta tagul jelentkezett Schadl Ignác, ó-morovicai róm. kath. lelkész, és pótlólag bejelentettek tagokul Almásról: Deák Zsigmond,

Antunovics József, Kovacsics János, Arnold Antal, Csicsáky Mihály, Valihora Ágoston. Az augusztus hó 20-án megtartott választmányi ülés elrendelte, hogy a tagok névsora a lapokban közöltessék, ez intézkedésnek e jelentéssel kapcsolatban tehettem csak eleget.

Bieber Gyula, az egyesület szertárnoka Szegedre költözvén, teendőit ideiglenesen én végeztem és végzem, míg a legközelebbi közgyűlés egy új szertárnok választása iránt intézkedni nem fog.

3. A legutóbbi választmányi ülés megbízásából bátor voltam az egyesületi tagoknak az alapszabályok egy-egy példányát megküldeni és őket felkérni, hogy szíveskedjenek az évi tagdíjat az egyesület pénztárnokához mielőbb megküldeni, mert a társulat évkönyvének kiadása és egyéb szükségletei igénylik, hogy némi vagyonnal rendelkezék. Az évkönyv kiadása iránt végleges intézkedés a legközelebbi választmányi ülésen fog megtörténni. Ugyan e választmányi ülés lesz hivatva az alapszabályok azon pontjának tüzetes értelmezésével foglalkozni, kikre alkalmazandó az alapszabályok 8 és 3-ik pontja, illetőleg kik tekinthetők az egyesület oly működő tagjaiul, hogy a tagdíjilletmény lefizetése alól felmentvék. Ez irányban minden kezdeményezéstől tartózkodtam, nehogy hatáskörömet átlépjem; de viszont kötelességemnek tartottam e körülményt szóba hozni és a legközelebbi választmányi ülés figyelmébe ajánlani, nehogy kötelességet mulasszak.

4. Az egyesületi tagok szakszerű működésére vonatkozólag a következőket van szerencsém jelenteni: Donoszlovics Vilmos egyesületi tag a múlt gyűlés meghagyásához képest felolvasásának: „Alkotmányos mozgalmak a 60-as évek elején Bács-Bodrogh megyében“ kiegészítő pótlását szíves volt eszközölni és azt hozzám beküldeni. Steltzer Frigyes 86 oldalra terjedő és német nyelven írt tanulmányt adott ki e cím alatt: „Geschichte der Bácska“; Gusztáv Adolf Famler „Torzsa und seine Ansiedelung“ című 133 oldalra terjedő művet adott ki; Koch József kiskéri evang. lelkész „Geschichte von Kis-Kér“ című 68 oldalra terjedő tanulmányt adott ki és küldött be az egyesületnek. Steltzer Frigyes evang. lelkész ur „Kiszács története“; Iványi István egyesületi alelnök ur „A pétervárad katonai sánc polgárisítása“; Pozsonyi Béla egyesületi tag „A községi annapalesek írása“ című dolgozatokat adtak be nálam felolvasás végett és Donoszlovics Vilmos ur az egyesület elnökénél ugyan-e célból „Gr. Hadik András élete“ című dolgozatot jelentett be. Petri Károly pedig egy 36 oldalra terjedő tanulmányt adott ki Uj-Soóvé telepítésének és növekvésének történetéről. Ezekből kiderül, hogy az egyesület tagjai a lefolyt félévben kiváló buzgóságot fejtettek ki az egyesület céljainak megvalósítására irányzott tevékenységökben.

5. A választmány megbízásából kiváló gondot fordítottam az egyesület muzeumának megalapítására és gyarapítására. A muzeumi éremgyűjtemény

igénytelen alapjául a társulatnak egy IV-ik Béla magyar király korából származó rézpénzt adományozván, társadalmi úton, közvetlen felkérés folytán igyekeztem odahatni, hogy a szerény kezdet minél gyorsabban és minél szebben gyarapodjék. Ápril hóban Baján időzván, felkerestem Pilaszanovics Antal földbirtokos urat, ki is kérésemre az egylet muzeumának 72 db. római pénzt volt szíves ajándékozni és megígérni, hogy a megyei muzeumnak esaládi letétkép át fogja adni összes nagyértékű pénz-, érem- és régiség gyűjteményét. Ugyanazon alkalommal felkerestem nagyságos és főtisztelendő Berényi Dániel bajai apát-plébános urat, ki is az egyletnek 125 db. régi pénzt és érmet ajándékozott, köztük 21 db. római pénzt. Ugyanazon hónapban Cservenkán az országos kiállítás érdekében időzván, Quirzfeld Nándor evangélikus lelkész ur kérésemre az egyletnek ajándékozott egy nagybecsű római vázát. Ezen váza a telecskai domb beomlása alkalmával került felszínre.

Ezen előzmények után a megyei hírlapokban a megyei muzeum érdekében a következő felhívást bocsátottam közre: „A megyében a hazát szeretni, e mondatban van kifejezve korszerű haladásunk titka. Sokan csak azért kerítenek nagy feneket szóval hirdetett hazafiságuknak, hogy a fáradtságot igénylő közhasznú tevékenységtől önmagukat felmenthessék; pedig a szó csak szó és még nem való. Korunk jelszava: Tenni! Tegyen meg mindenki tőle telhetőt, azon szűkebb körben, melyben hazafisága tetteiben érvényesülhet; működjék közre mindenki minden tőle telhető módon szülőhelye, anyamegyéje felvirágoztatásának érdekében; mutassa meg mindenki tetteivel, áldozatkészségével, hogy megyéjében hazáját szereti: úgy közvetlenül tökéletesülni fog azon mozaik kő, melyet helyi patriotizmusnak neveznek, úgy közvetve tökéletesülni fog maga azon nagy mozaik festmény is, melyben hazánk közállapotai élénk színekkel rajzolódnak. A feltétlen központosítás kora lejárt. Mindent az ország fővárosába összpontosítani helyes volt akkor, midőn hazánk anyagi és szellemi állapotai még oly hátramaradtak voltak, hogy azt a kevés anyagi és szellemi kapitálist, mellyel hazánk rendelkezett, egy pontba össze kellett gyűjteni, hogy csak valamit is felmutathassunk. Az idők és viszonyok változtak. Hazánk óriási haladást tanusított a lezajlott három évtized alatt; most már mindent egy helyre, az ország szívébe, összpontosítani túltengést, hypertrophiát idézne elő és az egész államgépezet haladására szélhűdésszerűleg, bénítólag hatna. Ma a minden téren érvényesülő decentralizáció képezi a korszerű haladás condicio sine qua non-ját. Alakultak és alakulnak is a legujabb időben a kör intő szava iránt fogékonyabb megyék területén anyagi vagy szellemi alapon álló szövetkezések, konzorciumok, társulatok és egyletek, hogy így az ország egyes tényezőinek belértéke, minden irányú haladás útján, emelkedjék, s ez

úton a megyék összegének, a hazának, értéke is folyton nagyobbodjék: Bácsmegyében is a közelmúltban, sok vajúdas után, megalakult az első szellemi központ, melyből idővel egyéb mások is ki fognak rajzani, a „Bácsmegyei történelmi társulat.“ Ha megyénk ez első szellemi központja a közönynek áldozatává lesz, haladásunk ismét hosszú időre szóló visszaesést fog feltüntetni. Minden kezdet nezhéz. A ki túlbuzgalmában e zsenge egyület egyszerre a tudományos akademia, vagy az országos történelmi társulat színvonalán óhajtaná látni, és mert e lehetetlenség egyszerre valósággá nem lehet, azokat, kik e szellemi központot teremtették és munkájukkal fentartják, szemrehányásokkal illeti, rossz szolgálatot tesz a jó ügynek és koekáztatja azt, hogy annak Hierostratusa legyen. Szerény, serény, kitarító munka virágoztathat fel csak minden szép kezdeményezést. A megyei történelmi társulat életében egy nevezetes forduló pont következett be: legközelebb saját helyiséget kérend a megye székházában gyűjteményei, muzeuma számára. De nem elég, hogy muzeumi helyisége legyen, kell, hogy az lassankint be is töltsessék gyűjteményeinkkel: e muzeumban testet nyer a szellemi alapon nyugvó egylet és a valóságosan élő, látható lények, megyei tényezők sorába lép. A megyei muzeumnak a következő fő osztályai lesznek: I. Pénz és éremgyűjtemény. Ez osztályban első sorban mindazon régibb pénzek foglalhatnak helyet, melyek megyénk területén találtattak, azonfelül az egybehasonlítás lehetőségének szempontjából, olyan régibb és újabb pénzek is, melyek más helyeken kerültek felszínre vagy más országokban dívtak és dívnak. A pénz és éremgyűjtemény hivatva van sok történelmi mozzanatról tanulságos tényeket felderíteni. II. Régiség gyűjtemény. Ez osztályban helyet foglalnak vallási, katonai, polgári stb. régiségek, tárgyak, melyek az elmúlt idők művelődési állapotait tanulságos világitásba helyezik és első sorban a megye területén kerültek felszínre; de a másutt találtak is örömmel fogadtatnak, csak a lelhely jeleztessék. A legcsekélyebbnek látszó tárgy is ily muzeumban hézag pótlóvá lehet. III. Okirat, peesét, címer gyűjtemény; első sorban olyanok, melyek megyénk, községeink és családaink multjára vonatkoznak. Ha a tulajdonos az eredetieket nem nélkülözhetné, úgy azok másolatai is köszönettel fogadtatnak. IV. A megyei történelemre vonatkozó nyomtatott vagy kéziratban levő könyvek, monografiák, tanulmányok, térképek. V. Bármely könyv, hirlap, röpirat vagy egyéb nyomtatvány, mely e megye területén jelent meg, vagy megyénk valamely szülőtte által bárhol másutt lett kiadva. — A megyei történelmi társulat köszönettel fogad minden, a fentebbi csoportok bármelyikéhez tartozó szives adományt; ha azonban a tulajdonos azoktól végleg megválni nem tudna, úgy térítvény mellett mint letétet is a legnagyobb örömmel fogadja azokat, a tulajdonosnak fentartott teljes rendelkezési szabadság tiszteletben tartása

mellett. A történelmi régiségek megőrzése tekintetéből 1881-iki XXXIX. t. c. szándéklatának is leghelyesebben felel meg e megye közönsége, ha a területén talált vagy található bármintemű régiséget a megyei muzeumnak juttatja; egyes tanintézeteknek adott régiségek a nagy közönségre nézve hozzáférhetlenek, és így újból eltemetnek. A történelmi társulattól nyert megbízás folytán tisztelettel felkérem a megyei közönséget, hogy a tulajdonában levő régiségeket vagy muzeumba való tárgyakat a megyei muzeum számára átengedni és azokat alulirothoz beküldeni kegyeskedjék. Karoljuk fel egyesült erővel megyénk kulturális érdekeit, támogassuk egyetlen illetén megyei társulatunkat és muzeumunkat: ne szóval, hanem tettel és áldozatkészséggel szeressük megyénkben a hazát. Zombor, 1884. június 23-án.“ Ezen felhívás eredményeképp jelenthetem, hogy a megyei muzeum számára a következő adományok folytak be: Bajai Mihály 1 r. p., Karnász Lajos 2 r. p., Karl Lajos Cservenkáról 4 d. r. p.; dr. Tóth Miklós Zomborból 10 db. r. p.; Bittermann Nándor Zomborból 9 db. r. p.; Berger Artal Zomborból 3 db. r. p.; Paity Glisa Szilbásról 1 db. r. p.; Kutlik Félix kulpini ev. lelkész 31 db. r. p.; Steltzer Frigyes kiszácsi ev. lelkész 38 db. r. p. és érem; Frenldy Mihály Zomborból 13 db. r. p.; Karkis Alajos Zomborból 27 db. r. p. és érem; Koralek Henrik Zomborból 1 r. p.; Mayer József Zomborból 1 r. p.; Sztahnó Ferenc Zomborból 1 r. p.; Stumpfögger György Bresztováceről 117 db. r. p.; Grósz Gusztáv Szenttamásról 3 db. r. p.; dr. Margalits Ede Zomborból 8 db. r. p.; Sztaresevics Jenő adománya Felső-Szt.-Ivánról 5 db. r. p. — Összesen 472 db. régi pénz és érem. Ezen eredmény mindenesetre igen örvendetes, ha meggondoljuk, hogy a gyűjtés csak négy hó óta foly. Sajnálattal kell azonban jeleznem, hogy számosan még most is, félreismerve a megyei muzeum jelentőségét, leleteiket vagy Budapestre a nemzeti muzeumba küldik, vagy egyes tanintézetekben újra eltemetik. Okmányokat és nyomtatványokat ajándékoztak az egyletnek: borsódi és katymári Latinovits Géza, Steltzer Frigyes, Piukovics Jázon Ödön, Radics György, Fridrik Tamás, Bittermann Nándor, Latinovics Gyula, Famler Gusztáv Adolf, Koch József urak. A lefolyt félévnek legjelentékenyebb és legörvendetesebb mozzanatát a muzeum alapítására irányzott tevékenység képezi. Jelentésemet azon óhajjal fejezem be, vajha zsenge egyletünk iránt az érdeklődés az egész megyében mindinkább terjedvén és erősödvén, az a tagok egyetértő és kölcsönösen méltányoló működése által mindinkább felvirágozzék; mert csak így fog az az alapításához kötött reményeknek teljes mértékben megfelelni.

Kelt Ujvidéken, 1884. augusztus 26-án.

V.

A Bács Bodrogh megyei történelmi társulat egy évi fenállása óta 4

nyilvános ülést tartott, melyen különböző, megyénk történelmét illető tárgyakról 11 felolvasás tartatott, az egylet utolsó felolvasó ülése 1884-ik év augusztus hó 26-án Ujvidéken tartatott meg, amelyen Donoszlovics Vilmos, Steltzer Frigyes egy-egy és Iványi István egyleti tag két értekezése olvasatott fel. Az egyleti tagok ez évi működése felolvasásokon és a megyei hírlapokban közölt közleményeken kívül önállólag kiadott munkákban is nyilvánult, az egyletnek tagjaitól ez év folytában a következő önálló munkák küldettek be: Steltzer Frigyes: „Geschichte der Bácska“, Famler Gusztáv Adolf: „Geschichte der Ansiedelung von Torzsa“, Koch József: „Geschichte von Kis-Kér“, Petri Károly: „Uj-Soóvé településének története“, Radics György: „Magyar történelmi alakok a szerb népköltészetben“ és dr. Margalits „Három év után“ című műve. Az egyleti tagok buzgó működésének bizonyítékául tekinthető, hogy e felolvasó nyilvános ülésre is Steltzer Frigyes egyleti tag két dolgozatot, Iványi István, Dudás Gyula és Koch József egyleti tagok egy-egy terjedelmes értekezést küldöttek be. Az ujvidéki felolvasó ülésen ns és ft. Bende Imre apát-plébános és egyleti tag figyelmeztetésére, hogy Donoszlovics Vilmos felolvasásának anyaga Gr. Hadik életéről a futaki róm kath. plébánia irattári anyagából érdekesen kiégészíthető volna: megkerestem Eigl József futaki plébános urat, hogy a kérdéses okmányokat az egyletnek felhasználás végett átengedni sziveskedjék. A nevezett plébános ur szivességéből csakhamar azon kellemes helyzetbe jutottam, hogy a kérdéses okmányokat hiteles másolatban az értekező úrnak átszolgáltathattam, ki is kétségkívül már a pótlást eszközölni is szives volt.

A legutóbbi választmányi ülésen új tagokul bejelentettek: dr. Schneider Károly, Rác Vilmos és Grossechmid Gábor, minek folytán az egyleti tagok száma jelenben 213.

Az egylet gyűjteményeire vonatkozólag jelenthetem, hogy az e tárgyban fél év előtt a megyei hírlapok útján közölt felhívásomra elég szépen gyarapodott, így a legújabb időben is Radics György egyleti tag nyomtatványokat és okiratokat, Pozsonyi Béla és Grosz Gusztáv egyleti tagok pedig régi pénzeket és érmekeket küldöttek be az egyletnek, a melyekkel egyetemben az egylet okirat és nyomtatvány gyűjteménye megközelíti a százat, pénz- és éremgyűjteménye pedig már felülhaladta a 600 darabot. El nem hallgathatom azonban ezuttal sem, hogy dacára ismételt felszólalásunknak számos megyei lakos különböző régiségi tárgyait még mindig tanintézetek gyűjteményeibe temeti el, vagy az országos muzeumba küldi, holott azoknak hívatottabb öre a megyei történelmi társulat volna.

Az egylet fenállása első évében a szervezkedés és előkészülés stadiumát élte; évnegyedes folyóirata, mely legközelebb meg fog jelenni, mű-

ködését és hatását kétségkívül általánosabbá teendi. Az évnegyedes folyóiratra vonatkozólag jelenthetem, hogy arra immáron oly bőséges anyag-halmaz gyűlt össze kezeimnél, hogy az minden aggodalom nélkül a siker biztos kilátásával nyomban megindítható.

Zombor 1885. febr. 25.

Dr. Margalits Ede
titkár.

Történelmi társulatunk alapszabályai.

I. A társulat címe és székhelye, célja és munkaköre.

1. §. A társulat címe: Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat; székhelye Zombor sz. kir. város.

2. §. A társulat célja: Bács-Bodrogh megye történelmét egész kiterjedésében művelni.

3. §. E cél elérésére a megye egész területén a történelmi multat, jelent és a statisztikát multjában és jelenében lehetőleg felderíti, és az ezzel foglalkozó szakmunkákat figyelemmel kíséri; továbbá az e vidéken elszórva létező ősi, ó- és középkori műrégiségeket, ásatások, adományozás, vétel vagy ideiglenes átengedés útján egy megalapítandó műrégiségi egyleti muzeum számára összegyűjti, a történelmi értékű romokat kellő felügyelet által a végpusztulástól megóvjva; a hazai történettudomány és archeologia művelése és megkedveltetése iránt minél szélesebb körű érdekeltséget ébreszt, végre a vármegye részletes és kimerítő történetének megírását okmányok és mindennemű használható anyag pl. az összes megyebeli nyomtatványok összegyűjtése által is előkészíti. E célt nemesak a szakképességek és szakkedvelők egyesítése, a megyei érdekű történelmi, régiségtudományi és statisztikai dolgozatok írása, kiadása vagy nyilvános gyűlések tartása és kirándulások eszközzése, levél és könyvtár berendezés, vidékenként annalesok írása, nemkülönben a műemlékek és régiségek tanulmányozása és ismertetése által is elérni törekszik. Ha a társulat anyagi ereje megengedi, a tagok működését a legjobbnak ítélt művek díjazása és pályadíjak kitűzése által is emelni fogja.

II. A társulat tagjai, azok jogai és kötelességei.

4. §. A társulatot képezik a) a tiszteletbeli, b) az alapító, c) a működő és d) a pártoló tagok.

5. §. Tiszteletbeli tagok azok, kik a történelem, archaeologia és statisztika vagy pedig a társulat körül elismerésre méltó érdemeket szereztek és a választmány javaslatára a közgyűlés által felkiáltás vagy titkos szavazás

utján választatnak. Külföldi egyének csakis a kir. belügyministerium előleges beleegyezése mellett választhatók az egyesület tiszteletbeli tagjaivá.

6. §. Alapító tagokul tekintetnek azok, kik a Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat céljának előmozdításához legalább 50 frtnyi alapítvánnyal járulnak.

7. §. A tiszteletbeli és alapító tagok az elnök és titkár által aláírt díszokmányt nyernek és a társulati tagok minden jogaiban részesülnek.

8. §. Működő tagok azok, kik kötelezik magukat a 3. §-ban körülírt egyesületi cél előmozdításának megfelelő tevékenységet kifejtteni.

9. §. Pártoló taggá lehet minden hazai történet és régiség kedvelő, ki a társulat pénztárába évenként három forintnyi tagdíjat lefizet és a nevezett összeg befizetésére 3 évre kötelezi magát. Az aláírási három év letelte után az esetre, ha az aláírt működő vagy pártoló tag kilépését írásbelileg ki nem jelenti, az eredeti aláírás további három évre kötelezettséget von maga után; de ha kilépését írásilag kijelenti, a tagok sorából kitörültek.

10. §. A működő és pártoló tagok jogai: a társulat ülésein szolás, indítványtétel és szavazatjog, előlegesen a választmánynak bemutatott értekezések felolvasása, az egyesületi kiadványokban való díjtalan részesülés. — Minden tag erkölcsi kötelességének ismeri: a társulat céljait társadalmi állása és tudományos képzettsége szerint előmozdítani; ha valahol valamit, ami a társulat munkakörébe tartozik, tud vagy lát, azt értékesíteni, megszerezni vagy legalább hozzáférhetővé tenni.

III. A társulat tisztviselői.

11. §. A társulat tisztviselői: az elnök, alelnök, első és második titkár, pénztárnok, ügyész, gyűjtemények őre.

12. §. Az elnök a társulatot a hatóság és mások irányában képviseli, a gyűléseken elnököl s jogában áll, ha a társulat érdekei sürgetőleg kívánják — rendkívüli üléseket is hirdetni, a tagok egyenlő szavazatai esetében döntő szavazattal bir. Jogában áll a pénztár állapotát bármikor megvizsgálni és a tagsági okmányokat a titkár ellenjegyzése mellett aláírni.

13. §. Az alelnök az elnök helyettese minden társulati ügyben. Az elnökök egyikének székhelye mindig Zombor sz. kir város.

14. §. A társulati titkár az üléseken előterjesztői hivatalt visel, a határozatok végrehajtásáról gondoskodik, a jegyzőkönyvet, melyet az elnökkel együtt aláír, vezet, a levelezéseket viszi. Helyettese: a második titkár. A titkárok a társulat anyagi állapotához képest díjaztatnak és mindketten csak Zomborban lakhatnak.

15. §. A pénztárnok a társulat vagyonát kezeli, a pénztár állapotáról az üléseken általános jelentéssel, az évi közgyűlésen pedig részletes

számadással tartozik. Pénzt csupán a választmány határozata alapján az elnök vagy helyettese által aláírt utalványokra — a melyekkel aztán beszámol — szolgáltathat ki, kivéve oly rendkívüli eseteket, a midőn az elnök, a legközelebbi választmányi gyűlés utólagos jóváhagyása reményében 50 frtig terjedhető összegeket is utalványozhat.

16. §. Az ügyész a társulat jogait védi.

17. §. A gyűjtemények öre a társulat iratait, gyűjteményeit őrizi, rendben tartja és azokról leltárt vezet.

IV. A választmány.

18. §. A választmányt 24 választott tag és a tisztviselők képezik s ezek évenként háromszor Zomborban vagy a kijelölt vidékek valamely városában tartják üléseiket.

19. §. A választmány az elnökök egyikének vezetése alatt ezen zárt ülésein: a) igazgatja a társulat ügyeit, b) javaslatba hozza a tiszteletbeli tagokat, c) felveszi vagy visszautasítja a jelentkező működő vagy pártoló tagokat, d) szükség esetén egyes tagokat titkos szavazattal kizár, de az egyletbe fel nem vett vagy abból kizárt tag a választmány ezen határozata ellen a közgyűléshez felfolyamodhatik, e) meghatározza a kiadványokat s azokra fordítandó összegeket, f) az évi költségvetést elkészíti, g) a közgyűlés tárgyait és napját, úgy a vidéki kirándulás idejét és helyét megállapítja, h) a társulat gazdasági ügyeinek vitelére, irodalmi kiadványaira felügyel, i) benyújtott és felolvasásra szánt munkák megbírálására, beküldött régiségek, műtárgyak megvizsgálására, a pályakérdések kitűzésére és a díjazandó munkák megbírálására bizottságokat választ, melyek az üléseken tesznek jelentést. A választmányi üléseken szavazattal csak a választmányi tagok bírnak. Határozathozatalra az elnökön kívül legalább négy választmányi tag jelenléte szükséges.

20. §. Választmányi taggá a társulat bármely tagja választható, különös tekintettel mégis a szakférfiakra. A választmányi tagok közül legalább 10 zombori lakos legyen.

V. Nyilvános ülések.

21. §. A társulat évenként háromszor a zárt választmányi ülés után nyilvános ülést tart Zomborban vagy a társulat területéhez tartozó valamely vidéki városban. Az ülésekre és a közgyűlésre a tagok meghívó utján hívatnak meg.

22. §. A választmányi nyilvános ülések tárgyait képezik: tudományos felolvasások; értekezések; bejelentések; előterjesztések; okiratok, műemlékek bemutatása, ismertetése; indítványok.

VI. Közgyűlés.

23. §. Közgyűlés évenként egyszer tartatik, helye Zombor, ideje pedig az egyik megyei közgyűlés napja. E gyűlésen minden tag egyenlő szolás és szavazati joggal bir. A jelenlevő tagok általános szótöbbséggel határoznak. A közgyűlés tárgyait képezik: a) a tisztikar választása, mely vagy titkos szavazással vagy felkiáltás útján három-három évre eszközöltetik; b) az előleges költségvetés megállapítása; c) az alapszabályok netáni módosítása, a mi azonban a közgyűlés egybehívásakor előre is különösen tudtul adandó lészen; d) nyílt számadás a társulat anyagi állapotáról, számvizsgáló bizottság kiküldése, a számvizsgáló bizottság jelentésének felolvasása, és ennek eredményéhez képest a felmentvény megadása, vagy megtagadása; e) továbbá tudományos közlések, melyeknek tárgyát, valamint a közgyűlés egész programját a választmány állapítja meg; f) végre a törvényhatóságoknál és községeknél oly indítványok tétele, melyek a történelem, archaeologia és statisztika felélesztésére és ápolására szolgálnak.

24. §. A választmányi ülésekről és a közgyűlésről jegyzőkönyvek vezetnek; az előbbieket az elnök, titkár és két választmányi tag, az utóbbit az elnökön és titkáron kívül még két, a közgyűlés által erre kiküldött tag írja alá.

25. §. A társulat hivatalos nyelve a magyar.

26. §. A társulat a kiadványok iránt a társulat vagyonához és a körülményekhez képest, választmánya által intézkedik; a hivatalos kiadványokat minden tag kapja. A társulat évi, különösen a muzeum gyarapításáról szóló jelentését egy példányban minden évben a magy. nemzeti muzeumnak megküldi.

VII. A társulat anyagi forrásai és vagyona.

27. §. A társulat jövedelem forrásai: a tagdíjak, alapítványok, adományok, a tagdíjak a társulat kiadásainak fődözésére fordítatnak, valamint az alapítványok kamatai is, de maguk az alapítványi összegek biztos helyre letételvén, gyümölcsöztetnek.

28. §. A társulat vagyonát képezik még a részére gyűjtött és ajándékozott okmányok, könyvek, műtárgyak, régiségek stb., melyek a Zomborban alapított társulati muzeumban elhelyezendők.

VIII. A társulat pecsétje és címei.

29. §. A társulat pecsétje következő feliratot visel: „Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat. 1883.“

30. §. A társulat minden rendű tagjai fel vannak jogositva az őket megillető társulati címek használatására.

IX. A társulat történéhető felozslása.

31. §. A társulat felozslását csak oly közgyűlés határozhatja el, mely előleges kihirdetés folytán e célból hivatott össze s a társulat összes tagjainak két harmada a felozslás mellett van. Ha a tagok e szükségelt megnynyisége nem jelennek meg, akkor az e célból egy havi határidőre egybehívott közgyűlés általános többsége határoz.

32. §. A társulat felozslása esetében annak alaptőkéje s minden egyéb vagyona a megyei törvényhatóság gondoazása alá helyeztetik s az alatt marad mindaddig, míg hasoncéklú társulat újból alakul és azt öröklí. Az alapszabályok módosítását, valamint az egylet felozslását kimondó közgyűlési határozatok foganasítás előtt a magy. kir. belügyminiszterium előzetes jóváhagyása alá lesznek terjesztendők.

33. §. Az esetben, ha az egyleti alapszabályokban meghatározott célt és eljárást illetőleg a társulat hatáskörét meg nem tartja, a kir. kormány által, a mennyiben további működése által az állam, vagy az egyleti tagok vagyoni érdeke veszélyeztetnék, haladéktalanul felfüggesztetik, és a felfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest végleg fel is oszlatik, vagy esetleg az alapszabályok legpontosabb megtartására különbeni felozslás terhe alatt köteleztetik.

Kelt Zomborban, 1884. február hó 20.

Schmausz Endre s. k.,
elnök.

Dr. Margalits Ede s. k.,
titkár.

17.312. sz.

VII. o.

Látta: a magyar királyi belügyminiszter.

Budapesten, 1884. március hó 21-én.

A miniszter helyett:

Prónay József s. k.,
államtikár.

A Bács-Bodrogh megyei történéelmi társulat tagjainak névsora.

Ábrahám Mihály Ada, Ada község, dr. Alföldy Gedeon Zombor, Antunovics Mátyás Szabadka, ft. Armbruszt Péter Palánka, ft. Balassy Endre Hegyes, Balás Imre Szabadka, ft. Balogh György Bács, Barthal József Zombor, Bartl Antal Palánka, ft. Bende Imre Ujvidék, Berényi Lajos Szabadka, dr. Bernheim Samu Palánka, Breszlauer Lipót Palánka, Bieber

Gyula Szeged, Birkás Gyula Szabadka, Bittermann József Szabadka, Boromisza János Zenta, dr. Boromisza Tibor Jankovác, Buchvald Simon Topolya, Blumenthal János Zombor, Csarseh Károly Palánka, Császár Péter Topolya, dr. Csihás Benő Zombor, Csihás József Zombor, Csupor Gyula Palánka, Cziráky József Hegyes, Czirfusz Ferenc Zombor, Dalmay József Zombor, Dimitrievics Milos Ujvidék, ifj. Donoszlovics József Zombor, Donoszlovics Vilmos Zombor, Dömötör Pál Zombor, Dudás Lajos Zenta, dr. Eremin György Zombor, Esztergamy Sándor Ada, ft. Eigl József Új-Futtak, Frankl István Ujvidék, Fratrisevics János Hegyes, dr. Fleischer Simon Zsablya, Fischer Nándor Gajdobra, Fridrik Tamás Ada, ft. Fonyó Pál Kaloesa, Gräff Nikáz Zombor, Gruics János Szilbás, dr. Grüner Samu Zombor, Gombos Gábor Zenta, Grosz Gusztáv Szent-Tamás, dr. Guln György Szabadka, Gyorgyovánszky György Zombor, Harr Samu Kis-Kér, Harlikovics Gyula Palánka, Harlikovics Károly Palánka, Hartmann János Uj-Soóvé, Haverda Mátyás Szabadka, dr. Hipp Antal Palánka, dr. Holländer Adolf Jankovác, ft. Horváth Imre Dorozló, Hubert Herman Szabadka, Iványi István Szabadka, Jablonszky József Ada, Jablonszky Miklós Zsablya, Jakobesics Antal Szabadka, Jancsó Ödön Gyurgyevó, Jankováci olvasó-egylet, dr. Kamenitzky Sándor Ujvidék, ft. Kanyurszky György Budapest, Karácson Gyula Zombor, Karl Bálint Cservenka, ft. Kármán József Új-Verbász, Krappenheim József Dorozló, Kelemen János Ada, ft. Keszler Mátyás Bajsa, ifj. Klein Jakab Pécs, Kleiner Adolf Bukin, Kereskényi Károly Hegyes, Kertész Nándor Szabadka, Kiss Ábel Hegyes, Kiskéri olvasó-egylet, Koch József Kis-Kér, Kolényi Gusztáv Glozsán, Kolty József Budapest, Kolozsváry Sándor Futak, Korossy János Kiszács, Kovásevics István Csürogh, Kovátsfy Alajos Zombor, Kovalszky Lajos Új-Verbász, Kozma László Zombor, König Gábor Zsablya, Lajthay János Ó-Kér, Lakatos Péter Temerin, Lang József Szabadka, Latinovics Ernő Borsód, Latinovics Gyula Baja, Latky József Hegyes, Lehoczky János Kulpin, Lovászy Márton Zombor, Löbl Zsigmond (?), Lukásevics István Zenta, Malachovszky László Szabadka, Mallin Károly Obrovác, Mánics Péter Szabadka, dr. Margalits Ede Zombor, Mártonfi Károly Zombor, Matkovics Lajos Zenta, Melkay György Szabadka, Mérey Ágost Szabadka, Mezey Károly Palánka, Mihályi János Zombor, Mirkovits Lyubomir Kulpin, Mokry Dezső Palánka, dr. Molnár István Lajos Zombor, Muesy György Szabadka, Mukics János Szabadka, Müller Béla Hódságh, Mikovits Kálmán Járek, Müller Gyula Zombor, Nagy István Palánka, Nagy László Palánka, Németh Mátyás Szabadka, Nikolits György Apatin, Oltványi György Bács, Ó-Morovica község, Papp Antal Zenta, Papp József Hegyes, Papik Miksa Temerin, Pártos Gyula Budapest, dr. Pávlovits Simon Zombor, Payerle

János Bukin, Pertics Mihály Szabadka, Piukovits Ödön Budapest, Popovits Döme Zombor, Poppovits Szilárd Ada, Pozsonyi Béla Csantavér, Prokesch Ignác Szabadka, Pfeifer István Bulkesz, Radies György Zombor, Raics Miklós Zsablya, Rátay József Zombor, Rédey Károly Siklós, Rezsnyi Aurél Zenta, Bohonyi Gyula Ujvidék, ft. Rónay István Prigl.-Szt.-Iván, Sándor Béla Zombor, Schmausz Endre Zombor, Schmausz Ferenc Torzsa, Schenk Antal Ada, Schneeberger János Uj-Verbász, Stebler Lajos Bulkesz, Steltzer Frigyes Kiszács, Steltzer Teréz Kiszács, Zsigmond Göntér Ó-Soóvé, Spitzer Mór Zombor, dr. Schosberger József Szabadka, dr. Schuller Simon Zombor, Szabadkai izr. hitközség, Szabadkai nemzeti kaszinó, Szaics Gyula Ó-Kér, Szakáll Adorján Zombor, Szalay József Zombor, Szalay Károly Petrovác, ft. Széchényi Jenő Ns.-Militics, Széchényi József Zombor, Szegfű György Zenta, Székely Simon Szabadka, Szemző Gyula Zombor, Szemző Mátyás Kulpin, Szebenburger Károly Szabadka, Szilágyi Mór Zombor, dr. Sztójkovits Péter Zombor, Szöregly Antal Szabadka, Szücs Lajos Zenta, Tárcazy Mór Zombor, Temerini polgári kör, Tessényi István Bulkesz, Tipka Antal Szabadka, Tripolszky Gyula Zombor, Tones Gusztáv Szabadka, Tormásy Gábor Gákova, Tóth Lajos Zenta, Ujvidéki polg. kaszinó, Ujvidéki magyar főgymnasium, Ujvidéki magyar főgymnasium olvasóköre, Ujvidéki magyar főgymn. ifjúsági könyvtár, Ujvidéki állami polg. leánytanoda, Ujvidéki állami ipariskola, ft. Válics János Madaras, dr. Vály Béla Szabadka, Városhy Tivadar Zombor, nt. Venetianer Sándor Uj-Soóvé jelenleg Trieszt, dr. Vilhelm Adolf Szabadka, Vojnics Dániel Szabadka, Vojnics Jakab Szabadka, Vojnics Nándor Szabadka, Vuics Izidor Ada, Vujevich Zákár Zombor, Zittl Róbert Temerin, dr. Zombortsevics Vince Szabadka, Zsigmond Gyula Piros, Zsulyevics Demjén Zombor. Utólag tagokul felvétettek: Grosse Schmidt Gábor Zombor, Rác Vilmos Szabadka, Dr. Schneider Károly Kula, Dudás Ödön Zenta, Wébel József Szabadka, Deák Zsigmond, Antunovics József, Kovacsics János, Arnold Antal, Csicsáky Mihál és Valihora Ágoston Almás.

V e g y e s e k.

Közlő: a szerkesztő.

Történeti repertórium.

(A megyei hírlapok történelmi és történelemre vonatkozó közleményei 1880—1884.)

A „Bácska“ 1880-iki évfolyamában: Mit köszönhet a pápai székek Magyarországnak és viszont I. Mátyás király korában. 1880. 1—2. sz. — Piukovics Ágoston nekrológja 22. sz. — Szabadka leírása 1801-ben. Dudás

Ödön. 29. sz. — Türr tábornok és a Ferenc csatorna. Türr István. 30. sz. — Bácskai helynevek. Steltzer Frigyes 32—35. sz. — Petrovoszelló nevének magyarosítása. Paulus. 37. sz. — Bratyevascky Titus nekrológja. 41. sz. — A zombori új templom története. Molnár I. L. 43—44. sz. — Adalék Bácska multjához. Keresztur 46. sz. — Adalék a zombori új templom történetéhez. dr. Molnár István L. 47—48. sz. — Adalék Bács-Bodrogh megye multjához. M. 47 sz.

A Bácska 1881. évfolyamában: Kocik Pál nekrológja. 1. sz. — Megemlékezés Bosnyák Istvánról. Donoszlovics Vilmos. 1. sz. — Bács-Bodrogh megye multjához. Városh. 9—12. sz. — Zombor sz. k. város szabadságlevele. dr. Molnár I. Lajos. 5—7. sz. — Tóth Kálmán nekrológja. Keletéri. 9. sz. — Bács-Bodrogh megye népiskoláinak állapota. 1880-ban. Czirfusz Ferenc. 13. sz. — Bodrogh vára. Donoszlovics Vilmos. 19. sz. — Bodrogh vára, válasz Donoszlovicsnak. Steltzer Frigyes. 15. sz. — Bodrogh vára. Donoszlovics V. 17. sz. — Bodrogh vára. Dudás Ödön. 17. sz. Adalékok Bácsmege multjához. Bergmann Ágost. 17, 18, 19. sz. — A bácskai nazarénusok. 19. sz. — Bortány és Bodrogh. Steltzer F. 19. sz. — Adatok a Bács vármegyei katonai helységek történetéhez. Iványi István. 20—21. sz. — Bács hajdana. Steltzer Frigyes. 22. sz. — Hevessy Károly nekrológja. Kozma László. 22. sz. — Az első szabadkai irodalmi társulat 1840—1846. Pájó. 31. sz. — Bodrogh városa és váráról. Iványi István. 34. sz. — A futtaki német telepítvényesek. Iványi István. 34. sz. — Zányi Károly nekrológja. T. Károly. 34. sz. — Adalék Bácska helyrajzához. Steltzer Frigyes. 36. sz. — Szabadka története. Pájó. 40. sz. — Bács-Bodrogh vármegyének történelmi irodalma. Iványi I. 41, 42, 44, 45. sz. — A Mosztonga és a magyar medence. Bodola Lajos. 42. sz. — Az 1697. évi bácskai hadjárat. Steltzer Frigyes. 42. sz. — Adalékok Bácska hajdanához. Steltzer Frigyes. 54. sz. — A Rákócy-féle mozgalmak Bács vármegyében. (1703—1711.) Iványi István. 55. sz.

A Bácska 1882-ik évfolyamában: Angyelines Germán gör. kel. metropolita életrajza. P. S. 5. sz. — Bodrogh vármegye története. Donoszlovics V. 6, 10, 11, 13, 14, 15. sz. — Flach Ferenc nekrológja. 7. sz. — Kubinszky emlékezete. Keletéri. 10. sz. — Bács-Bodrogh megye-népiskoláinak állapota 1881-ben. Czirfusz Ferenc. 11. sz. — Adalékok Bácska helyrajzához. Steltzer Frigyes. 16. sz. — Bajának földesúri viszonyaihoz. Iványi István. 18, 20, 21, 23. sz. — Dr. Haynald Lajos bibornok-érsek Zomborban. 26—27. sz. — Ada községe. Dr. Margalits Ede. 28. sz. — Bácsmege társadalmi bajáról. dr. Margalits Ede. 32. sz. — Bodrogh vármegyei helységek története. Donoszlovics V. 33, 35, 36, 37. sz. — Megyei középiskolák. dr. Molnár I. L. 34. sz. — Felhívás egy Bács-Bodrogh megyei tört. társulat alakítása

érdekében. dr. Margalits Ede. 36. sz. — Bácsmegyei történelmi társulat. Pozsonyi Béla. 37. sz. — Történelmi társulatot Bács-Bodrogh vármegyének. Donoszlovics V. 39. sz. — A bácskai kulturkérdésről. dr. Margalits Ede. 40. sz. — Czirfusz Ferenc 30 éves tanfériúi jubileuma. 41—43. sz. — Kubinszky ünnepély Baján. Egy jelenvolt. 41. sz. — Kubinszky Mihály élete. Mayer Béla. 42. sz. — Szabadka és lakói 100 év előtt. Donoszlovics Vilmos. 44. sz. — A megyei régészet érdekében. Dudás Gyula. 46. sz. — A zombori kaszinó-egyleti dalárda vázlatos története. Bieber Gyula. 46—47. sz. — A zombori új színház. dr. Margalits Ede. 48. sz. — A zombori színház megnyitása. 49. sz. — Falcione Gyula végrendelete. 51. szám.

A Bácska 1883-iki évfolyamában: A Nikolics-ünnepély Titelen. 2—3. sz. — Falcione Gyula emléke. dr. Molnár I. Lajos. 7. sz. — Dr. Haynald bibornok-érsek körlevele a megyei piskolákra vonatkozólag. dr. Margalits Ede. 8. sz. — A Bácsmegyei női kézműipar kiállítás Zomborban. dr. Margalits Ede. 10, 54, 55. sz. — Bács-Bodrogh megye statisztikája 1881-ben. dr. Molnár István L. 11. sz. — Bácsmegye köút építése. dr. Margalits Ede. 12. sz. — Radimeczky Feodora nekrológja. L—y T—c. 14. sz. — A csángók megyénkben. 15—16. sz. — A Bács-Bodrogh megyei tört. társulat alapszabály tervezete. dr. Margalits Ede. 15—16. sz. — A Bács-Bodrogh megyei tört. társulat alapszabályai ügyében. Kármán József 21. sz. — A megyei történelmi társulatról. Városhy Tivadár. 23. sz. — Tájékoztató a megyei tört. társulat ügyében. Iványi István. 24—28. sz. — A megyei tanítók takarékegylete érdekében. dr. Margalits Ede 30, 36, 50. sz. — Falcione Gyula emlékünnepélye. dr. Margalits Ede 37. sz. — Kereskedelmi és iparkamarát Bácsmegyében. dr. Margalits Ede. 39. sz. — Apatini iskolák. dr. Margalits Ede. 39. sz. — Br. Kemény Gábor a megyében. 40. sz. — Schumacher Pál nekrológja. 46. sz. — Adatok Zombor város történetéhez. Donoszlovics Vilmos. 47, 49, 53, 55, 59, 60, 62. sz. — A női kézműipar kiállítás után. dr. Molnár I. L. 56. sz. — A szabadkai kiállítás. dr. Molnár I. L. 59, 60, 61, 62. sz. — A Haasz-féle kendertörő gép. Bakay Nándor. 63. sz. — Gr. Zichy Jenő Zomborban. dr. Molnár I. L. 65. sz. — A Zombor vidéki mocsarakról. Petrovits Döme, 76, 78, 79. sz. — Budapest-zimonyi vasút története. 87. szám.

A Bácska 1884. évfolyamában: A zombori alkerület az országos kiállításon. dr. Margalits Ede. 2, 3, 62, 80. sz. — Bácska régi története. Steltzer Frigyes. 4. sz. — Zombor iparosai 1884-ben. dr. Margalits Ede. 9. sz. — A Bácsmegyei iparkamara. dr. Margalits Ede. 13—17. sz. — Birtokviszonyok Bács-Bodrogh megyében. Rác Vilmos. 14. sz. — Varga Mihály nekrológja. 15. sz. — Javaslat a zombori leányiskola és zárda épí-

tése ügyében. Barthal József. 17. sz. — A megyei történet érdekében. Dudás Gyula. 19. sz. — Az ötvös-mű kiállítás tekintettel Bácsmegyére. Donoszlovits V. 32. sz. — Iratok Bács-Bodrogh megye multjából. Dudás Ödön 33. sz. — A Bács-Bodrogh megyei tört. társulat alapszabályai 38. sz. — Torzsa község fenállásának 100 éves jubileuma. Trischler Károly. 39. sz. — Torzsa község százados fennállásának emléke. Famler G. A. 39. sz. — A megyei muzeum érdekében. dr. Margalits Ede. 52. sz. — Megyénk földje. Dudás Gyula. 57. sz. — Művelődési viszonyaink a török uralom előtt. Dudás Ödön. 61. sz. — Hunyadi Mátyás a délszláv költészetben. Radies György 67. sz. — Az ujvidéki női kézműipar kiállítás. dr. Margalits Ede. 72. sz. — A történelmi társulat Ujvidéken. dr. Margalits Ede. 73. sz. — A hegyesi csata és emlékszobra. Dudás Ödön. 81. sz. — A megyei tört. társulat okmány tára. dr. Margalits Ede. 85—86. sz. — Bende Imre és Ujvidék. dr. Margalits Ede. 91. sz. — A bácsi „Erzsébet árvaház“ felavatása. Drach József. 96. sz. — A Bács-Bodrogh vármegyei hiteles helyek. Dudás Gyula. 101. sz. — Bácsmegye monografiája, indítvány. dr. Margalits Ede. 104. szám.

* * *

A „Zombor és Vidéke“ 1881-ik évfolyamában: Megyei irodalmi kör. 32. sz. — Ifj. Pál Antal areképpel 36. sz. — A Bács-Bodrogh megyei gazd. egyesület állat- és gépkiallítása. 42, 43, 44, 45, 46. sz. — Épülő zombori színházunk érdekében. 48. sz. — Haynald Zomborban. 50—52. sz. — József főherceg Szabadkán. 52. sz. — Mikép épül Zomborban az apáca iskola. 54. sz. — Park a megyeház körül. 60. sz. — A Drach-Viesel ügy. 61. sz. — Apatini nevezetességek, antiszemizmus. 62. sz. — Drach Antal és az apatiniak. 67. sz. — A zombori színház ügyében. 69, 70, 81. sz. — Drach-Viesel ügy 81. sz. — Czirfusz jubileuma. 83. sz. — A megyei gazdasági egylet 90. sz. — A zombori új színház rajzzal. 95—96. sz. — Állítsunk menedékházat. 99. sz.

Az 1883-ik évfolyamban: A zombori népkör felirata Kossuth Lajoshoz. 12. sz. — Közművelődési társulat Zomborban. 20—21. sz. — Irodalmi kör Zomborban. Kun Melania. 24. sz. — A Bácsmegyei női kézműipar kiállítás Zomborban. dr. Margalits Ede. 28. sz. — Szegedmegye — Ó-Kanizsa. 37. sz. — A zombori népgyűlés 37. sz. — A megyei tört. társulat 37. sz. — A Bács-Bodrogh megyei tört. társulat alapszabálytervezete. 41. sz. — A csángók megyénkben 41. sz. — Bácsmegyei irodalmi társulat 69. sz. A Bács-Bodrogh megyei közművelődési társulat ügyében. 72. sz. — A Bácsmegyei női kézműiparkiallítás alkalmából. 102, 103, 104, 105, 106. — A szabadkai kiállítás. Buchwald Lázár. 111, 113. sz. — Gr.

Zichy Jenő Zomborban. 119. sz. — Megyei közművelődési társulat 125. sz. — A Bács-Bodrogh megyei tört. társulat első közgyűlése 135. sz.

Az 1884-iki évfolyamban: Mártonfi Károly. Irta: Kozma László. 50. sz. — Zsulyevics Lajos emlékezete. Donoszlovics Vilmos. 66. sz. — II-ik Lajos magyar király meggyilkolása Duna-Szekesőn 1526. aug. 29-én. Donoszlovits Vilmos. 87—88. sz. — Futtaki gr. Hadik András. Donoszlovits Vilmos. 103, 104, 105. sz. — Egy adat a forradalomból, a bácskai történeszek figyelmébe. 108. sz. — Gromon Dezső. Irta: Müller Gyula. 133. sz. — Történelmi társulatunk. Molnár Gyula. 140. sz.

* * *

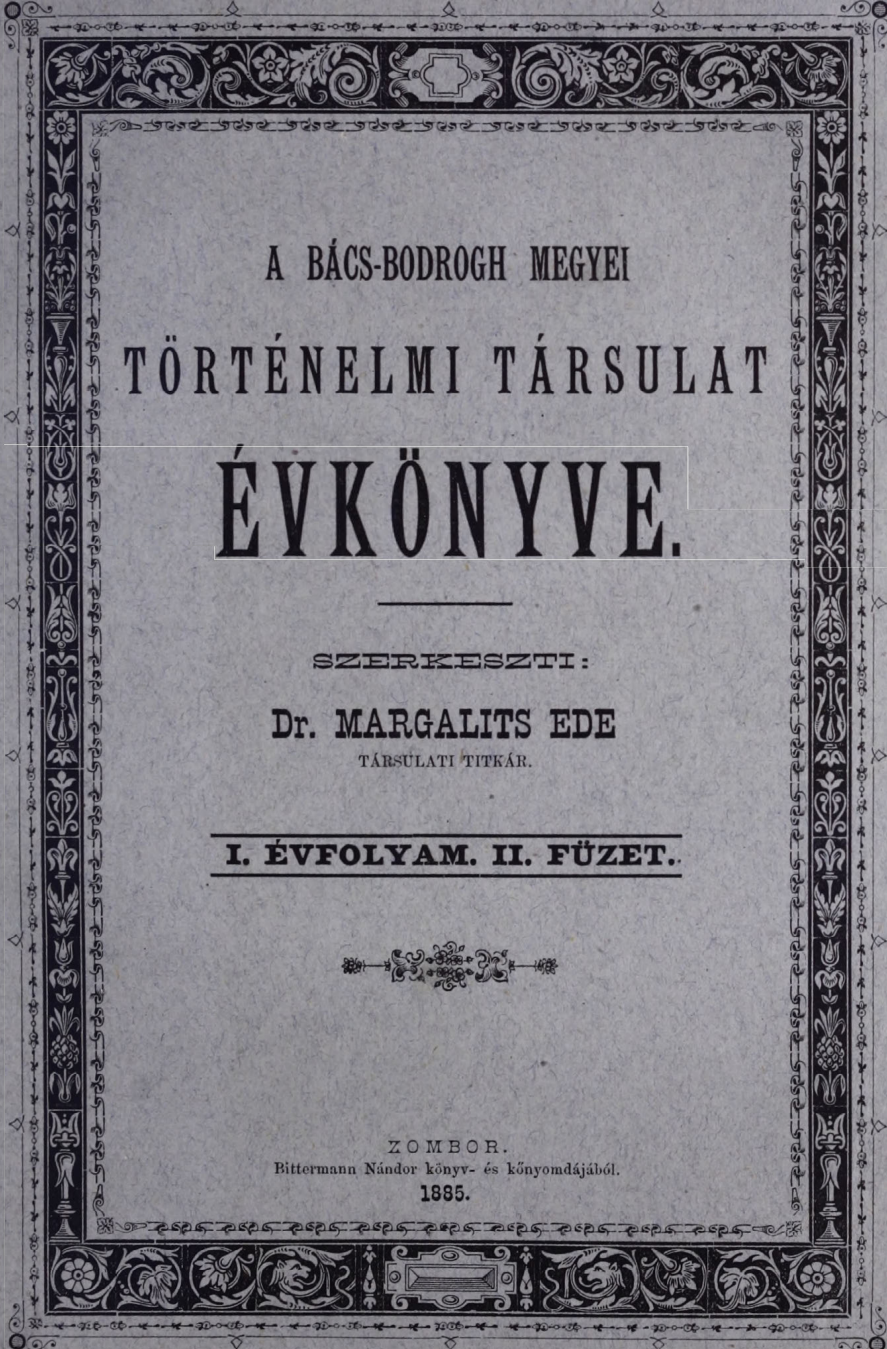
Az évkönyvre vonatkozólag a következő választmányi jegyzőkönyv intézkedik: „A Bácsmegyei történelmi társulat választmányi üléséről. 1885. jan. 30-án. Jelen vannak: Schmausz Endre elnök, dr. Margalits Ede titkár, Czirfusz Ferenc, Mihályi János, Radies György, dr. Molnár István Lajos, Városov Tivadar, Dömötör Pál és Molnár Gyula választmányi tagok. 1. A számadások megvizsgálására Radies György, Városov Tivadar és Donoszlovits Vilmos küldetnek ki. Jelentések a közgyűlésen lesz előterjesztendő. 2. A közgyűlés napjára febr. 25-ike tüzetik ki. A közgyűlés egyuttal felolvasó ülés is leend. 3. Az évkönyv évnegyedenként füzetekben fog kiadatni. Az évkönyv szerkesztője a titkár; előfizetési ára nem tagoknak 3 frt, a tagok tagdíj fejében kapják; a mű 12 ívre fog terjedni. Az évkönyv költség előirányzata 250 frt.“

A társulat tagjai tisztelettel kéretnek, hogy mult évi tagdíjait dr. Schuller Simon egyleti pénztárnokhoz Zomborba mielőbb beküldeni sziveskedjenek, hogy a következő füzetben a nyugtázások eszközölhetők legyenek. A tagdíj 3 frt.

Az egylet elnöke, nagyságos Schmausz Endre alispán ur, egy felhívást bocsátott ki a megye községeihez a megyei muzeum érdekében, illetőleg a régiségek gyűjtése iránt. E felhívás, valamint az eddig begyűlt muzeumi tárgyaknak leltára a következő füzetben fog közöltetni.

A BÁCS-BODROGH MEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TULAJDONA.

A BÁCS-BODROGH MEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

Dr. MARGALITS EDE
TÁRSULATI TITKÁR.

I. ÉVFOLYAM. II. FÜZET.

ZOMBOR.
Bittermann Nándor könyv- és könyvnyomdájából.
1885.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

A BÁCS-BODROGH MEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:
Dr. MARGALITS EDE
TÁRSULATI TITKÁR.

I. ÉVFOLYAM II. FÜZET.

ZOMBOR.
BITTERMANN NÁNDOR KÖNYV- ÉS KÖNYOMDÁJÁBÓL.
1885.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

Futaki gróf Hadik András.

Bácsmegeye volt örökös főispánja. 1710—1790.

Hadik család régi eredetű. A XVI. században Turóc vármegyében a Hadik család a protestans egyháznak több jeles egyháziakat adott. (Vallas Nemz. Encycl. 658. l.)

A Kaukaszus hegyek mellett 1770. körül bizonyos Hadik Zsiri élt, aki évenként több ezer lovat adott el Oroszországnak: egy missionárius által rokon atyafiát gróf Hadik Andrást a generálist többször tisztelte. Tehát a nemesség nem költözött volna ki egészen Ázsiából, csak egy ága. (Felső Magy. orsz. Minerva 1825. IV. kötet.)

Hadik András született 1710. okt. 10-én Kőszegen. Apja Mihály huszárcapitány volt a Nádasdy ezredben és III. Károlytól 1720-ban címeres nemesi levelet kapott. Anyja nemes Hardy Franciska Lucenburgból való volt, kit korán elvesztett. Apja háborúban sebet kapott és nyugdíjban élte végnapjait. (Nagy J.: „Magy. orsz. családjai.“)

Egy istenfélő nagynénje, de különösen apja óhajtására a papi pályára készült és a jezsuitáknál tanult. Mások szerint a fiatal András jezsuita akart lenni, de apja ellenezte. A 20 éves ifjú elhagyta a szülői házat és miután apja végkép levette róla kezét, beállt 1730-ban Kolozsvárott a Ghylányi huszárezredbe, majd onnan gróf Dessewffy ezredébe ment át. A középkori lovagokra emlékeztető katona lett belőle. A hétéves háborúnak egyik legkimagaslóbb alakja, ősmagyar erényű, szeplőtlen hős,

kortársai magasztalásának tárgya, kit Mária Theresia „leghűbb lovagjának“ nevezett. A nevezett királynő alatt nagy érdemeket szerzett a harcúterén. 35 évig szolgált, — résztvett egy török és három porosz háborúban.

Mint fiatal kapitány 1738-ban Wallis Oliver vezérlete alatt részt vett a törökök elleni háborúban, hol vitézségével nagy föltűnést keltett. 120 magyar huszárral betört Bolgárországba és az előcsapatot visszaverte. Majd visszajövet leküldetett Boszniába, hol Radnik várát csekély 400 huszárjával bevette és Grotzkánál 269 huszárral egy jóval nagyobb számú török sereget megvert és a hadiszereket zsákmányul ejtette. (Nagy Iván: Magy. orsz. családjai.) Itt ugyan Wallis és Neuperg fővezérek vizálya miatt teljesen ki nem zsákmányolhatta előnyös helyzetét, sőt élete is kockán volt egy alkalommal, — de tény, hogy igen vitézül, katonásan viselte magát. (F. M. M.)

1747-ben Eugen herceg hadosztályához osztották be, ki őt Sziléziába küldte a magyar fölkelt nemesekkel mint őrnagyot. Itt is személyes vitézségének nem egy alkalommal fényes jelét adta. Az ellenségtől körülvevett Neisz várába 400 embert az ellenség legnagyobb erőfeszítései dacára bevezetett. A molovitzi nagy ütközet előtti napon Leuchtenberg és Grtkau mellett az ellenség kettéoszlását eszközlé a legnagyobb veszélyek közt.

Midőn a poroszok Frankfurtnál táboroztak, Boroszlón át 350 huszárral váratlanul, hihetetlen vakmerőséggel, az ellenre csapott — a főhadcsapatot megszalasztotta és egy egész vasas ezredet két század karabélyossal levert, — több száz embert elfogott és két zászlót ejtett zsákmányul, melyet a királynőnek elküldött Bécsbe.

Részt vett a francia háborúban. Biberachnál a Rajnán átkelt seregével és Oppenheimnél erős roham után az egész francia lovasságot visszaverte. Németalföldön Ramillies és Antwerpen mellett különös vitézséget tanusított — s már mint tábornok 5 ezer emberrel Berg és Zorn várak ostrománál nemesak az őrséget verte meg, hanem elfogott 47 tisztet 945 közlegényt

és két ágyút ejtett zsákmányul. 1756-ban helyettes hadvezéri rangra lett emelve. A 7 éves háborúban Gölnitznél Nádasdyval együtt II. Frigyes hadvezérért Winterfeldet tönkre verte, a vezér a csatamezőn halva maradt és az egész porosz hadosztály meglett semmisítve. (Fessler Geschichte Ung. 20. köt.)

A híres kollini csata után 1757-ben őszkor kémszemle hadmenetet intézett Bautzen felé és miután tudomást szerzett arról, hogy II. Frigyes hadseregével Lurokriából ki nem mozdulhat és hogy így Brandenburgon át Berlinbe az út nyitva áll, elhatározta magát a haditörténetben páratlan vakmerő vállalatra: hogy alig számbavehető csekély seregével Poroszország fővárosát Berlint meglepi. Parancsnoksága alatt álltak: három huszárezred, Babochay és gróf Mitrovsky tábornokokkal, négy század dragonyos, három század magyar és horvát gyalogság báró Kleefeld és Sulkovszky herceg ezredesek alatt. Két háromfontos, négy hatfontos ágyúból álló üteg alvinci Nagy Manó pattantyús kapitány vezénylete alatt. Hadik okt. 11-én indult Berlin ellen. Ujházy ezredes három század huszárral rontott Berlin felé, hol e támadásról mitsem tudtak. 14-én reggel az elővédnél beosztott Radvánszky főhadnagy jelenti Hadiknak, hogy az avantgarde ellenséges lovasságra bukkant. Hadik ekkor három oldalról támadta meg az ellent. Már egész közel értek egymáshoz a csapatok, mikor észreveszi Hadik, hogy túlnyomó ellennel áll szemben. Rögtön visszavonulást fúvat az előrenyomuló huszároknak, kiknek egy része azonnal vissza is fordult, de a túlnyomó nagy része nagy káromkodás között csak vágat előre. Ekkor egy Faragó István nevű öreg káplár a székely huszárezred második századából odarugtat Hadik elé, s mondá: „Nem oda Buda! generalis uram, ha már idáig eljöttünk, a herkópáternek se megyünk vissza“ és ezzel kikapta a visszavonulót fúvó trombitás szájából a trombitát. Erre nagy zavar keletkezett. Hadikot is elhagyta a higgadtság, a porosz csapatok elé lovagol és régi magyar szokás szerint párviadalra hívja az ellenséges vezért.

Előtte terem egy óriási testalkatu porosz tiszt, kardjával

lovagiasan tiszteleg és bemutatá magát: „Graf von der Schulenburg!“ — „Hadik de Futak“ volt a válasz és a következő pillanatban hevesen összecsaptak és Schulenburg gróf ketté hasított fejjel bukott le lováról és egyik lábával a kengyelvasban megakadván megbokrosodott lova elrohant vele. Majd a huszárok előtörtek, de midőn a magyarok kardjai a vasas németek páncéljáról visszapattantak, — azok leugráltak lovaikról, derékon megradván a németeket lovaikról leemelték és úgy szabdalták őket, a nehéz vaspáncélban mozogni alig tudókat. A kellő pillanatban megérkezik oda Ujházy is és az ellen futással menté meg életét. (Mareziányi: Vasárnapi Ujság 1883. év 16. sz.)

Ezen ütközetet a hallerverdai kastély egy tornyából látésővel szemlélte özv. Lichnowszky hercegné, ki Hadikot az ütközet után magához hívatta és állítólag az özvegy nő maga ajánlotta oda kezét Hadiknak. Más följegyzés szerint gróf Schulenburggal történt párviadalt a közeli kastély ablakából herceg Lichnowszky, szép leányával Franciskával nézték és a dobogó szívvel csodálkozó leányt a virtust becsülni tudó atya fölajánlotta Hadiknak feleségül. Tény az, hogy nejét is a háborúban szerezte vitézségével.

Menyasszonyát a szülői háznál hagyva másnap Wurstenhausenig nyomult előre, ahová már Berlin tornyai látszottak — hol II. Frigyes vadászkastélyában meghált. Berlin parancsnoka Rochow sehogysem akart hinni a jelentéseknek, hogy az ellenség oly közel van és semmi előkészületet sem tett a főváros védelmére.

Október 16-án ért Berlin falai alá. A lakosság az ellenség láttára megijedt — alig volt idejük a kapukat bezárni. Hadik beküldte a városba lovag Fichtl draganyos őrnagyot azon üzenettel, hogy ha háromszázezer tallért 24 óra alatt hadi sarcul nem adnak, úgy a várost bombáztatni fogja. De a követ 1 és fél óráig vissza lett tartva — miért is azonnal megkezdette a támadást. Heves de véres esetepaté után betört a városba,

miután az ellent levágta és hat zászlót ejtett zsákmányul. Azután azonnal elküldé a város polgármesteréhez báró Walterskirchen századost, hogy most már nem három, hanem ötszázezer tallért követel a város megváltásáért, százezeret pedig a legénység részére. II. Frigyes büszke hitvese lealázva és könnyezve távozott Rochowal Berlinből, egy hátrahagyott levelében kérvén Hadikot hogy; „szépen bánjon a várossal, mely alkalommal a magyar nemes ember lovasgiasságára appellál.“ Hadik a királyi várba szállt, melynek ormán két napig lobogott a magyar zászló. A királyi levéltárat lefoglalta, 225,000 tallért szedett be hadi sarcul a lakosságtól és a polgármester által egy 50,000 talléros váltót állíttatott ki, melyet később egy bécsi cég le is számított. Legényei között 25,000 tallért osztott ki — a többit a hadi kincstár pénztárába beszállította.

Mária Thérézia midőn ezt meghallotta, a Mária-Thérézia rend keresztjével tüntette ki, sajátkezűleg egy szép levelet irt neki, említvén levelében, hogy mily szép az tőle, hogy egy fillért sem tartott meg a maga részére és a levél mellé három ezer darab aranyat küldött Hadiknak.

Midőn Hadik a háborúba elindult ezzel bocsájtá el a királynő: „És most sok szerencsét! hozzon nekem valamit Berlinből!“

Midőn így Hadik csakugyan Berlinben volt — mire a királynő talán csak tréfából célzott — eszébe jutottak neki a királynő szavai. A berlini gläçe keztüük divatban voltak az udvarnál. Elhatározta, hogy keztüükkel lepi meg szeretet urnőjét, előhivatta Walter Gottfried Leberrecht gróf udvari keztüüst és megparancsolta, hogy a királynő részére 48 óra alatt tiz tucat keztüüt készítsen. A kézmértéket a várban volt, a királynőt ábrázoló olajfestményről vették. A keztüük a kitűzött időre elkészültek és azokat Hadik egy szép ébenfa tokban — melyen Berlin város címere ezüstben volt kiverve — elküldte Mária Théréziának. Egy udvari-bál alkalmával a királynő ezt mondá

Hadiknak: „Nagyon szép öntől, hogy nekem keztyűket küldött — csak az kár, hogy nem használhatók, mivel valamennyi jobb kézre lett készítve.“ Így bosszulta meg magát a porosz udvari keztyűs Hadikon. Két napig időzött Berlinben; II. Frigyes és a Dessau herceg közeledtének hírére otthagya a várost és Lausitzba ment a főhadiszállásra.

Midőn 1756-ban II. Frigyes megkezdte a háborút és Schweidnitzet elfoglalván a császári sereget szorongatni kezdé, akkor a Zweibrucki herceg mellett az egész osztrák sereg fővezérévé kinevezett Hadik előbb az erős Pirna várát elfoglalta, majd utóbb Ernő porosz herceget Sonnenstein erős állásából kiverte és így az egész szászországi hadtestet tönkre tette.

1761-ben mikor Daun Sziléziából kivonulva Serboljinnal tétlenül állt Szászországban és úgy Heinrich herceg Csehországba nyomulhatott s pusztíthatott, ekkor a királynő Serboljini helyett az ügyes Hadikot tette vezérévé, a ki meg is felelt a beléje helyezett bizalomnak, mert okt. 15-én a porosz herceget Freybergtől egész Nassauig visszaverte. Azonban a kétségbeeséssel kivívott freybergi ütközeti győzelmét elégséges haderő hiánya miatt 14 nap múlva a túlnyomó számú poroszoknak volt kénytelen átengedni. (Fessler.)

1764-ben mint császári és királyi teljhatalmú biztos és vezénylő tábornok küldetett Erdélybe az ottani zavart ügyeket rendezni, hol négy évig a legmagasabb megelégedéssel működött.

Karlócán 1769-ben tartott szerb congresszuson, mint császári és királyi biztos 14 hónapig elnökölt és nagy igazság szeretetével, méltányos eljárásával, sok nehéz kérdést oldott meg szerencsésen.

Hazájának és királynőjének ily kiváló szolgálataiért és katonai érdemeiért Mária Therézia a legnagyobb kegy és kitüntetésekkel halmozta el. Grófságra emelte, Buda várának főparancsnokává nevezte ki és a Mária Therézia rend nagykereszt-

jével diszitette fel, hű és vitéz „lovagját“. Magyar gróf létére még a német birodalmi grófi címet is megkapta és a sváb lovagi méltóságra emeltetett.

Anyagilag is gondoskodott a királynő az önzetlen, tiszta kezű hazafiról, kinek elég és bő alkalma nyílt és kínálkozott a háború viharáiban vagyont összegyűjteni, de szeplőtlen ragyogó tiszta jellemét a pénz és vagyonvágy rút ördöge nem feketítette be. A királynő 1771. március 11-én kelt rendeletében és adománylevelében gróf Hadik Andrásnak és törvényes utódainak a futaki dominiumot adja a szomszédságában fekvő, az ezen uradalomhoz tartozó possessiókkal együtt. A beiktatás nagy ünnepellyel ment végbe, hol jelen voltak: Ketter királyi comissarius, a klerus részéről Gaslevits Antal kalocsa egyházmegyei kanonok, a királyi jószágok részéről pedig varbói Kruspér Pál.

Mint egy Cincinnatus — vagy mint egy második Wällenstein a háború viharainak lecsöndesedése után békés falusi magányába — birtokára vonult, — éber figyelemmel kísérvén a közügyeket. A nyarat családjával Futakon töltötte és egész ünnep volt ottléte a lakosságra nézve. Télen az udvar közelében Bécsben időzött, mint az uralkodó család legmeghittebb embere és tanácsadója.

Vallásosságából és emberszeretetéből folyólag a futaki dominium lakói bőségesen élvezték pazarul osztott jótéteményeit. Uj-Futakon templomot építtetett, melynek alapkövét 1773. szept. 8-án nagy ünnepélyességgel tették le a grófi család jelenlétében miután azt megáldotta Norschieh Imre ujvidéki plébános. Ugyanezen év szept. 18-án kapta Hadik gróf Mária Theresia királynőtől a cserevici uradalmat.

A következő évben ismét a közügyek szolgálatában találjuk. Lengyelország fölosztásánál 1772-ben Hadik lett kiküldve Ausztria részéről a birodalomhoz esatolandó terület átvételére, hol szelidség és mérséklettel olyannyira megnyerte a lengyelek szeretetét, hogy azok emlékoszlopot akartak állítani neki, a minnek ő azonban határozottan ellent mondott. Ugyan ezen év szept.

2-án lett kinevezve Lengyel, Galicia, Lodoméria, Oszwiecim és Zator nagyhercegségek kormányzójává.

1774-ben a főhaditanács elnöke lett — oly magas tisztség a milyent Ausztriában katona csak elérhet. Kineveztetése általános meglepedést és örömet idézett elő. A hadseregtől szép díszlelket kapott és az ország különféle vidékeiről számos aláírásokkal ellátott üdvözlő feliratokat.

Két év mulva 1776. szept. 9-én Bácsmegye örökös főispánjává lett kinevezve. A főispáni beiktatás nagy ünnepélyességgel ment végbe, a szomszéd vármegyék nagyszámú küldöttséggel képviselték magukat.*) Beiktatásra mondott beszédet nem latinul, hanem magyarul tartott — így ő volt az első, ki a megyei gyűlésekre ünnepélyes alkalmakkor a szokott latin helyett a magyar szót használta. Sajat kézírata szerint mondott beszéde szószerint a következő:

„A királyi Comissárusnak béiktató beszédjére. Nagyok és kevés érdemeimet, igen is főlebb halladók voltak fölséges aszszonyunknak, eddig velem tett különös kegyelmei, melyeket nem azok szerint, hanem magával született természetű jóvolta szabott bőv mértékeket reám árasztani méltóztatott.“

„Már pedig tetézi mai napon felsége azoknak nagy számát azzal, hogy Excellentiád mint ezen beiktatásomra hatalmazott királyi követje által ezen Tekintetes Nemes Bácsmegyének Főispánja székében való behelyeztetésemet kegyelmesen elrendelte.“

„Elérte tehát csak ez által állandóan táplált óhajtasom minden vigasztalásinak végső pontját, hogy tudni illik egyéb külső hivatalaim mellett egyszersmind hazámnak belső szolgálatajára juthassak.“

„Ellenben nemis gyengébb ezen tetés vigasztalással azon tökéletes és sorzó buzgóságom, a mellyel vállaimra tett új hivatalomban Fölséges Fejedelmeinknek, az hazának és vezérlésem alá kegyelmessen adott Nemes vármegyének hív és hasz-

*) A beiktatást gróf Károlyi Antal királyi biztos eszközölte.

nos szolgálja lenni kívánok és a mennyire már 44 esztendőnek lefolyása alatt viselt sok rendbéli terhes szolgálataim után, hanyatló napjaimra még megmaradott erőm és tehetségem engedni fogja, bizonyára el sem mulasztom.“

„Vajha nyomdokolhassa szívesen törekedő igyekezetem előtttem ezen Tekintetes Nemes vármegyét kijegyzett bölcsességgel igazgató, már pedig halomra gyűlt nagy érdemeihez képest országunkat elsősködő székében, felmagasztaltatott Nagyméltóságú Heregnek világoskodó példáit, hogy érdemelhetném az által ezen házban is dicsőségesen uralkodó Fölséges Fejedelmeinknek kegyelmes megelégedéseket, az Hazának Főtiszteletben tartott kegyes hajlandóságot és a Nemes vármegyének nagyböcsü szeretetét és bizodalmát.“

„Valamint pedig Excellentiádnak kezeiből mély térdhajtással, leborult arcával veszem által ezen ujonnan reám terjedt, s óhajtásaimat már befejező kegyelmét Fölséges Asszonyunknak, úgy ugyan azok által tészem érette lábaihoz meg nem szünhető örökös hálaadásomnak áldozatját.“

„A mindenható jó Isten bocsássa kegyelmesen fohászkozássaimat maga szent színe eleibe, a melyekkel óhajtom, hogy maga mennyei áldozásinak bőségét Fölséges Asszonyunkra és várunkra, s csak a világgal véget érhető Fölséges hazánkra terjesszen vég nélkül.“

„Többire Excellentiádnak mind ezen béiktatásomra hatalmazott királyi követnek tartozó engedelmes köszönetemet tészem, hogy érette ezen fáradságot magára venni méltóztatott, szorosabbra köti Excellentiádnak ezen hozzám bizonyított kegyessége Méltóságos személyeikhez s Hazához régtől fogva viseltetett nagy tiszteletemet, a melyet hogy akkori alkalmasságokban tökéletes készségű cselekedeteimmal valóságosithassak, igaz szívvvel óhajtom.“

A Nemes vármegyének köszönetére pedig a következő beszédet mondotta:

„Tisztelettel és tartozó köszönettel veszem a Nemes vár-

megyének szives fogadását s' valamint reám tett szoros kötelességeim szerint egész erőmet arra fordítani el nem mulasztom, hogy a Tekintetes Nemes vármegyének velem közös szolgálatjában levő érdemes tagjainak egybeforrt segítségével annak javát minden alkalmatosságban előbb mozdítsam, és az tiszta igazságot az Isten és Országunknak törvényei szerint minden személy válogatás nélkül kiszolgáltassam, ugy főbb szerencsém közé fogom számlálni, ha ilyes viseletem és minden cselekedetiemnek ingyenes szándéka által mostani beiktatásomnak alkalmatosságával kinyilatkoztatott bizodalomra a Tekintetes Nemes vármegyének jövőjében fogom magamat érdemessé tehetni." (Eredeti kézirat a Nemz. Muzeumban. 407. Tot. Hung.)

Az uj-futaki parochia épületének alapkövét 1776. szept. 14-én, az iskola alapkövét ugyanazon év szept. 20-án tették le a grófi család jelenlétében, mely Hadik bőkezűsége folytán épült fel és be lett rendezve.

Futakon pompás kastélyt építtetett. A kastély alapkövét 1777. aug. 12-én tették le a Hadik család jelenlétében, melyet az uj-futaki plébános Vojnich Adalbert megáldott. A kastély zárkövét október 20-án illesztették a falba, melybe pergament papírra maga gróf Hadik András tervezte és sajátkezűleg írta a következő föliratott:

D. O. M.

Josepho II. Romanorum Imperatore

et

Maria Theresia Imperatrice Regina

Feliciter Regnantibus

Andreas S. R. J. Comes Hadik de Futtak

Ordinis Majestatis Regio Theresiani Majoris Crucis Eques

S. C. et R. A. Majestatis Consiliarius Actualis Intimus

Generalis Campi Marschallus

Excelesi Consilii Aulae Bellici Supremus Praeses

Inelyti Comitatus Baciensis Supremus Comes

Cum Conjuge Sua
Francisca Nata Comitissa Lychnovszky
Stellatae Crucis
Et Accessus Interioris Imperatricis Apostolicae
Matrona

Hanc Aedem Sibi, Posterisque Suis Extruxerunt
Anno M. D. C. C. L. XX. VII.-mo Die 20-a Mensis Octobris.

(Vojnich A. uj-futaki plébános egykorú följegyzéseiből.)

A fejedelmileg berendezett grófi kastélyt bekerített nagy parkkal látta el. Ezen nagy parkban rendes sétáit végezte a gróf, nejével, gyermekeivel: Josepha, Aranka gróf kisasszonyok; János, Károly és András gróf úrfiakkal. A parkban déli növények díszlettek. Vojnich Adalbert Futaki plébános följegyezte, hogy a grófi parkban 1792. június 8-án elkezdett az Aloe virágozni, a melynek tenyésztéséhez helyet készítve tornyot építettek ablakkal ellátva Hofbauer uradalmi igazgató felügyelete alatt. Ezen parkban 1777. dec. 6-án kedves nejével (Vojnich) Franciskával egy keresztet állíttatott fel, mely alkalomra és a grófi családra való emlékezésre Josepha idősebb gróf kisasszony egy hársfát ültetett el saját kezűleg többek jelenlétében.

A futaki kath. egyház, hogy tiszteletét és háláját ura iránt nyilvánítsa, a nagy harang gróf Hadik András tiszteletére András nevet kapott, melyet Kertész Mátyás diakovári püspök szentelt föl. Ezen gróf Hadik által kifizetett 6 mázsa és 60 fontos nagy harangon felül ezen felírás van:

Johann Brunner Goss Mich In Ofen.

Jobbra:

Excellentissimus, Illustrissimus, Comes Andreas Hadik ducto imperii exercitu, Rudentis, Transilvaniae, Galiciae, Lodomerae praefecturis gestis, sacratissimarum Majestatem Contiliaris intimus, Theresianus maioris crucis Eques, Campi Marchallus, bellici consilii Praeses.

Balra:

Conjux Franciska Comes Lychnovszky stellata cruce insignis Futtakum Aede Sacra et hoc Aere decoraverunt. Anno Domini M. D. C. C. L. XXV.

Ezen idő tájban oldotta meg a bukovinai székely telepések ügyét is. Ugyanis Mária Therézia Hadik kérelmére és erélyes közben járása folytán amnestiát adott a katonaságtól irtózó és Moldvába kibujdosó székelyeknek, de azon kikötéssel, hogy hazájukba vissza térniök nem szabad, hanem Bukovina néptelen vidékein kapnak helyet, a hol letelepedhetnek. Hadik erélyesen vette kezébe a telepítés ügyét, többször beutazta a telepítvényeket, az ő terve szerint építette az ő neve után keresztelt „András falvát” és „Hadik falvát,” melyeket saját költségén magyar lelkipásztorral látott el — szóval felvilágosodásukra és érdekükben sokat tett. (Marczianyí.)

1778-ban ismét kitört II. Frigyes ellen a háború. II. József a királynő fia a csehországi harcra ment, a hol igen megharagudott, a haditanács lassúsága miatt. Bár a bécsi haditanácsra a lassúság és késedelmezés vádja sokszor igazolt volt, azonban ezt most, nem érdemelte, mert Hadiknak a főhaditanács elnökének titkos utasításai voltak a késedelmezésre, amelyeket Mária Theréziától a királynőtől kapott, miután a királynő gyóntató atyja egy Szt. Dorotheai augusztianus praelatus a királynő lelkiismeretét a háború jogosultságára megnyugtadni nem tudta — de nem is akarta. Ekkor II. József hangosan adott kifejezést Hadik iránti bizalmatlanságának, — mi Hadiknak igen nehezére esett, mit nejéhez irt levelében föl is említ. (Fessler Gesch. Ungarns 10 kötet.)

E bizalmatlanságnak folytatása is volt. 1789-ben kiütközött a háború törökkel s mint fővezérnek neki kellett volna Nándor-Fejérvárt ostromolni; de midőn a „Therézia” nevű dunai fregattot megtekinté, bal lábán sebet kapott és hideglelésbe esett. Erős természetűe mind e két bajt meggyőzte és felüdült, de irigyei és ellenségei II. Józseffel elhitették, hogy Hadik a háború vezényletére képtelen. II. József a legkedvezőbb nyilatkozatok és feje-

delmi elismerések között bocsájtotta el a hadseregből és helyébe Laudont állította a hadsereg élére. Laudon sokáig nem akarta a fővezérséget elfogadni, mignem Hadik kinyilatkoztatta, hogy szívesen fogna még alatta is szolgálni. Azonban az ármádiától végleg megvált s katonáinak nagy bánatára jószágára Futakra vissza vonult. Nándor-Fejérvár bevételének annyira megörült, hogy megbetegedett. (Felső Magy. orsz. Minerva 1825. évf. IV. köt.)

Föl van jegyezve, hogy II. József közvetlenül halála előtt hallván Hadik szavát az előszobában, őt magához hívatta és halálos ágyán fél óráig beszélt vele zárt ajtók mögött, Hadik a fájdalomtól összezúzva jött volna ki a szobából, súlyos betegségbe esett, melyből fel sem lábadt volna. Ez azonban téves, mert II. József 1790. mártius 20-ikán halt meg, midőn Hadik már 8 nappal előbb halva volt.

Nándor-Fejérvárnál kapott bal lábán levő sebe kiújult, rosszul lett és Futakon 1790-ben mart. 12-én meghalt 80 éves korában. Tetemei Futakon tétettek örök nyugalomra. Saját kívánsága és akarata szerint a futaki plébánia templom nagy ajtajának küszöbe alá temették el — kifejezni akarván ezzel nagy alázatosságát és vallásosságát, hogy alattvalói rajta lépve járuljanak legnagyobb uruk színe elé.

Halálos ágyán remegő kézzel, szívszaggató végső búcsúzatot irt szeretett katonáihoz, kik tisztelték és rajongtak érte.

Vallásos, művelt és az emberiséget szerető ember volt. Nagy barátja volt a római classicae litteraturának és katonáskodása alatt is azt kedvelte és olvasgatta. Jól beszélt magyar nyelven kívül a latin, német és franciát. Jelszava volt „Virtuti nihil inivium.” A haretéren katonásan szigorú, az ütközetben vakmerőségig bátor, legveszélyesebb pontokon hős — de az ellenséggel szemben nagylelkű, az elfogottak iránt jószívű, nem vérengző, és nem pusztító. Modora finom és megnyerő, jellemére sokat tartó, a diplomaciai titokzatosság és furfangosság némi nemével bíró őszinteség és nyíltság jellemzi. Mintaszerű családi életet élt, szerette nejét és gyermekeit.

Alakja és megjelenése megnyerő volt. Nagysága közép, testalkata gömbölyded, teltkövérés. Homloka magas, szemöldöke tömött fekete, szemei feketék és fürgék, orra némileg görbült, sas orr erős hajlással, ajkai felduzzadtak, szája kicsiny. Az akkori szokás szerint bajuszt és szakált nem viselt, barna haját copfra hátra fésülve hordta. Arcképét olajba festve nemrég megtalálták a futaki plébánia granariumában, mely a plébános által renováltatván, jelenleg a parochia egyik termét díszíti.

* * *

Kilenevennégy év mult el azóta!

Az események egymást tolvá mindinkább háttérbe szoríták anya-megyénk e kiváló alakjának emlékét.

Jöttek más korok, más emberek. Az erkölcsök is színt és alakot váltva megforgatták az emberi gondolkodást s a hazafiai tiszta jellem mindinkább a mult emlékei között ragyogó eszménnyé vált. Majdnem egy század sírköve zárta el gr. Hadik András emlékezetét, s a mai önös hiúságot s hasznót hajhászó világban kevés ember tekint vágyakodó szemekkel a multba.

De Bács-Bodrogh megye történetében Klio lángbetűkkel írta föl azon ember nevét, kinek ajkáról első hangzott el a megyei közgyűlés termében az édes magyar szó. S midőn a „Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat“ elhatározta, azt itt Ujvidéken lefolyó kulturális momemtumok jelentőségét fölolvadó ülésével is emelni, a csak fél órányira fekvő futaki családi sirboltban örök álmát aluvó nagy hazánkfia iránti hazafias lelkesüléstől ösztönözve, sietve ragadtam meg az alkalmat, hogy fölkennt szellemének e szerény babérlevéllel a kegyelet adóját hozzam meg.

Donoszlovits Vilmos.

Az új Bodrogh vármegye.

I. Bács és Bodrogh vármegye felélesztése a török kiszorítása után
1686—1700.

A hajdani Bodrogh vármegye a reá vonatkozó régi okmányok túlnyomó számának bizonyága szerint a török korszak előtt a mostani Bács-Bodrogh vármegyének felső részét, körülbelül a mostani Ferenc-csatornától Szegedig és Kalocsáig foglalta el; míg e terület alsó részében Bács vármegye terült el.

Bodrogh vármegye létezését már 1093-ból bizonyíthatni; az első Bodrogh vármegyei főispán, Lambert, nevét egy 1135. évi okmányból ismerjük, s azóta 1509-ig folyvást találkozunk e vármegyével és főispánjával. Még 1520—1522. évekből is vannak dézsmalajstromaink az e vármegyében szedett gabona-illetékekről; de ezzel lassankint már nyomát veszítjük Bodroghnak a szerencsétlen mohácsi ütközet után, a midőn 1526-ban a török sereg Budáról hazatértében a Duna mentében és Szeged felé kalandozván, vonult át az alsó Duna-Tisza közön mindent égetve, pusztítva. Csak Szabadkánál talált némi komolyabb ellenállásra és innen húzódott Pétervárad felé, a hol a Dunán átkelvé, elhagyta ugyan hazánkat és ezen alsó vidéket, de pusztán és lakatlanul; az előbb oly sűrű falvak elhagyatott romokká lettek, és az elrémült nép és földesuraik felső vármegyékbe s más bátorságosabb vidékekre menekültek. A veszedelem elvonulása után visszatértek ugyan sokan; de már akkor a furfangos és nagy hatalmu Iván cárt, a fekete embert, találták itt rajongó rác seregével. Ezek a gazdag rónaság urai gyanánt viselvén magukat, az előbb törvényes urak jogait elismerni nem voltak hajlandók; s így újra kezdődtek az erőszakoskodás, fosztogatás és öldöklés szomorú napjai. Iván cár csillaga egy év mulva letűnt, és hatalma szétbomlott ugyan; de 1529-ben a török seregek Bécs sikertelen ostromlása után ismét erre vonultak ki az országból, s pusztulás jelölte útjokat. — Azért alig hihető, hogy az országos fejtelenség és egyenetlenkedés dacára

itt lent az elnéptelenedett téreken a régi állapotok (csak némi-
leg is) helyre állottak. A következő évekről oly keveset tudunk
ezen vidék történetéből, hogy az alig több a semminél.

Szerémi György,*) Zápolya János udvari papja, a kinek
Iván cár viselt dolgainak és Szabadka felemlítését köszönhetjük,
és a ki mint kamenici születésű, ezen vidék iránt érdeklődéssel
viseltetett, emlékirataiban felemlíti ugyan még Bodrogh vá-
rát de a róla nevezett vármegyének emlékét már hiában
keressük. Ő az egész alsó Duna-Tisza közt, a melyben Szabadka
is volt, *desolata terra Bachmege* néven említi. — Oláh
Miklós még felsorolja Bodrogh és Bács vármegyét,**) Bodrogh
vármegye nevét különben még az 1570-es években kelt okmá-
nyokban is leljük; de mindig ritkább lesz felemlítése, mignem
egészen eltűnik. — Joh. Sambucus az általa 1579-ben készített
magyarországi térképen a Szabadka táját elfoglaló *Homok-
ságh* alá a körülbelől egy vízszintes irányban elhelyezett
Apáti, Bács és Szeged vidékére Bács megyét teszi; a
Duna-Tisza sarkát a kúnoknak foglalja le!

1609-ben egy török eredetű okmányban már az egész alsó
Duna-Tisza közt jelző általános és később is egész napjainkig
közönségesse vált *Bácska* névvel találkozunk.

1543-ban alapította a török a magyarországi hódoltságot,
akkor vette ezen alsó vidéket is tényleg birtokába, s a Bácska
a budai pasaság alá helyeztetett. S minthogy a hódító most
saját kormányrendszerét léptette itt életbe; természetesen meg-
szűnt a nemzeti élet és intézmény (ha még eddig netalán fen-
állott) és a vidék előbbi felosztása. — Hogy a két alsó vármeg-
ye, mint tett például Pest vármegye is, területén kívül bátor-
ságosabb helyen újra szervezkedett és életjelt adott volna: an-
nak semmi nyomát nem találtuk még és valószínűleg nem is
fogjuk találni. Hiszen a megyéknek nem csak egy részét, hanem

*) Monum. hist. Hung. Irók I. 125.

**) Az 1536-ban irt Hungaria című könyvében lib. I. cap. 10; de a következő 11. fejj. általában csak
achiensis regio-ról beszél.

egész területét, és ezt is nem csak egy időre, hanem szakadatlanul végig birtokában tartotta a török. Azért e két vármegyének nevével sem találkozunk többé országos intézkedésekben és követségi utasításokban; mintha már kihalt volna emlékezetök, vagy mert a nemzetnek reménye sem volt már ezt vissza szerezhetni.

Azonban a magyar nemzet a török hódoltságot csak ideiglenes állapotnak tekintette, annyira, hogy a hazai joggyakorlás egyes tényeit még az állandóan töröklakta vidékeken sem szüntette be végképen. Ilyen volt a birtokadományozás és a földesúri adó behajtása, amit a török földesurak sem akadályoztak meg. Mindkettő éppen a mi vidékünkben is történt. Így vannak adataink a 17. század közepéről, hogy a nádor törvényes donacionalis jogát gyakorolta, habár a rendes birtokba igtatás a török területen veszélyessége miatt csak távolról „longa manu” történt is. Amint e körülmény a nemzet szívésságáról tesz tanúságot, egyuttal a nádori adományozó levelek a földrajzi ismeretek fogatkozását is mutatják; a mennyiben a régi Bodrogh vármegyei helységeket is Bácsban keresik, Bodrogh vármegyéről pedig hallgatnak.

Mindazonáltal ismeretes volt még Bodrogh vármegyének neve a kor tudósai előtt, ha régi területéről nem volt is tiszta fogalmuk. Krekvitznek Magyarország városai leírásához mellékelt térképén 1685-ből a Kúnság térei alatt Baja és Báth-Monostor táján egy comit. Bathiensis, alatta egy com. Bodroghiensis, és ez alatt a Duna és a Tisza alsó részében egy Bachmeghe deserta ötlik szemünkbe. — Evvel sokban egyezik a nagyobb arányban felvett térkép Vols Ernőtől 1689-ből; azonban Bodroghot a palánka-titeli alsó vidékbe teszi.

A császári fegyverek szerencséje végre megtörte a török félhold hatalmát, és 1686-ban Buda visszavétele után a kisebb erődök is kevés erőfeszítéssel a császári tábornokok kezébe

kerültek; így Kalocsa és Szeged is, és így az egész alsó Duna-Tisza köz.

A török elől menekült régi magyar lakosság helyébe már a törökök alatt rácok költöztek be. Ezekhez, minthogy a vidék még nagyon lakatlan volt, újabb lakosságról is kellett gondoskodni. Akkor fogadtattak be Szabadkára, Bajára, Szegedre az u. n. bunyevácok, akkor a török területről elmenekülő más rácok, főleg Csernovics Arsen nagyszámú hívei. Az új lakosságból mindjárt 1687-ben némi katonai csatárláncot alakítottak a Tisza mentében, hogy a vidéken elhelyezett csász. csapatokkal a visszahódított területet a török véletlen beütéseitől megóvják. 1694-ben pedig az ország belső részeiben volt rácokat is a Bácskába parancsolták és már rendszeres határőrség szervezéséről gondolkoztak Bécsben, a milyent aztán 1702-ben a Tisza mellett Szegedtől Péterváradig fel is állítottak, minthogy a Tiszántúli vármegyéék még továbbra is török kézen maradtak.

Igy kapott a két régi magyar vármegye Bodrogh és Bács új jövevény lakosságot, melyet a császár fogadott be, az uralkodó ház iránt lekötött hűség-igéret mellett s mellyel ugyan csak a császár a bécsi csász. udv. haditanács útján rendelkezett. Egyelőre csak ideiglenes minőségben telepítették le, mert a csász. fegyverek védelme alatt ismét hazájukba visszaköltözhetni reménylettek. Miután azonban 1699-ben ezen reményök végképen meghiusult, rendkívüli kiváltságokkal ellátva állandóan itt maradtak mint idegen elem és a vármegye alkotmányos életében nem kis bajt és zavarokat okoztak.

A mint a magyar nemzet alkotmányához való ragaszkodását még az ideiglenesnek tekintett török hódoltság idejében is kimutatta, és a tisztán török kormány alatt levő vidékekre nézve is a nemzet törvényeiből kifolyó intézkedéseket tett: annál kevésbbé csodálkozhatunk azon, hogy a töröknek hazánkból való kiszorításával a győző sereg nyomában a nemzeti élet és alkotmány is újra feléledezett, és hogy az nyomról-nyomra fog-

lalta vissza maga számára másfél évszázad mulva az ellenségtől alig felszabadult helyeket.)*

Hogy ily törekvések a magyar-lakta vidékeken könnyebben sikerültek, mint ott, ahol majdnem kizárólag idegen országok népei telepedtek le, önkényt érthető. Bizonyosságul szolgál erre gr. Schlick Lipót tábornoknak 1696-ban febr. 7-én Szegeden kelt és a bécsi csász. udv. haditanácshoz intézett tudósítása,**) a melyben azt írja, hogy itt lent valami Csongrád nevezetű új vármegye keletkezik, melyben Berthodi István (szolnoki és bajai főkapitány) főispánnak, Szathmári pedig (a szegedi helyőrség alkapitánya) a kit tunya embernek mond, alispánnak „vetették fel magukat.“ Említést tesz még egy Borsódi és Bajai vármegyéről, melyek alatt valószínűleg Bodrogh és Bács vármegyét érti. — Hogy Bács vármegye feltámasztására vonatkozólag is csakugyan tétettek lépések, mutatja I. Lipót egy 1698. okt. 16. kelt irata Széchenyi Pál kalocsai érsekhez; a melyben őt Bács vármegye főispánságában, melyet eddig is dicséretesen viselt, újra megerősíti. — Azonban, hogy itt azon idő előtt is csakugyan létezett volna vármegyei önkormányzati élet, arra nézve semmi megerősítő adatunk nincsen. A kalocsai érsek 1463. és újabban 1495. óta egyszersmind Bács vármegyei főispánok is voltak; de 1688-ban az érseki szék üres volt, 1691—1695-ig a hirhedt Kolonics Lipót ült az érseki székben, a kit egy adatunk sem mond egyszersmind főispánnak is. Lipót fenemlített irata tehát csak legfőllebb 1696. évre vonatkozhatik, a midőn Széchenyi Pál neveztetett ki érseknek és talán egyúttal a főispánok sorát is újra kezdé. Bács vármegye működéséről mindazonáltal mitsem tudunk az 1699. év kezdete előtt. Azonban első felemlítése is életrevalóságáról tesz bizony-

*) Halas városa már 1693-ban községi pecsétet véselt, Baja pedig 1696-ban. Baján az iparosok is szervekednek: a csizmadia céh 1693-ban kap szabadság levelet, más céhek 1700-ban. Azonban feltűnő, hogy az 1687. és 1688. évben tartott országgyűlés alkotta törvények között egy szóval sem említették vidékünk, és erre semminemű intézkedés nem történik.

**) Bécsben a Hofkriegsrat levéltárában 1696. évi prot. expéd. fol. 102. Nr. 144. — Az eredeti levél a Kriegsarchiv 1696. évi 2/2 jegy alatt van.

ságot. Schlick tábornok t. i. 1699. márc. a cs. udv. haditanácsánál panaszt emelt a szervezkedő új Bács vármegye ellen, hogy a szabadkai és a zombori rác militiát fegyvereitől megfosztotta. Ezen panaszt az udv. haditanács márc. 16. a magyar udv. kancelláriával is közölte.*) Ennek következtében I. Lipót márc. 20. rendeletet küld Bács és Csongrád vármegye főispánjaihoz, hogy a rác militiának azonnal adják vissza fegyvereiket és jövőben óvakodjanak hasonló zavargástól.***)

Ezen 1699. évben okt. havában Bács vármegye összehírást tartott***) a bajai, zombori és bácsi járásban, dec. 14. pedig Baján gyűlést tartott.

Bodrogh vármegyéről ily adataink nincsenek, területét jóhiszeműleg Bács vármegye foglalta el; de valószínű, hogy ennek felelevenítéséről is gondolkoztak már, a mint a következmények mutatják.

Hogy a nemzeti buzgalom itt lent az alkotmányos élet tökéletes visszaállításában nem érvényesíthette magát eléggé: az a még gyakori török látogatásnak és az ily viszonyok közt mindenható bécsi csász. udv. haditanács beavatkozásának is rovandó fel, a mely a nemzet alkotmányát csak kényszerűségből tisztelte és ezen katonailag megszállott területen nem igen segítette előbbre. Vele szemben a magyar udv. kancellária férfiasan védte a nemzet jogait; és bár sokszor hátrálnia kellett is, de nem esüggedt el.

Az országos törvényhatóság egy Halas város birtokában levő jegyzőkönyv tanúsága szerint, a melyben egy 1696. évi jegyzékben a tiszántúli kerületbe tartozó vármegyék soroltatnak fel, Csongrád vármegyére Szeged várossal együtt 33 adóportát vetett ki; felsoroltatik azután Csanád, Arad, Zaránd, Békés vármegye, sőt egy Bodrogh vármegye is említetik 5 portával, hasonlóan Torontál vármegye is 5 portával; pedig ennek terü-

*) Bécsben Hofkr. 199. évi protok exp. és prot. registr. fol. 89. Nr. 102.

**) Czörnig: Ethrogr. III. köt. végén 96. lap.

***) Budán az országos levéltárban: urb. et conscript. fasc. 127. Nr. 1.

lete akkor még török kézben volt. Bács vármegyét az egész jegyzékben hiában keressük.*) Ezen jegyzék a felsorolt vármegyék miatt megbízhatatlannak látszik; így ha Bács vármegyét nem említi is, még érthető; de mit keres itt Bodrogh vármegye, a mely akkor még kevésbé létezhetett? — Igen érdekes volna tudni, vajjon mily vidékekre képzelték e vármegyéket, és vajjon eme nevek vagy címek alatt csakugyan adózott-e valamely vidék? Vagy ezen jegyzék csak ideális összeállítás volt-e? Hisz tudjuk, hogy Torontál vármegyének területét még az 1720-as években sem voltak képesek megtalálni, a mikor Békés vármegyével egyesíteni akarták.

Hogy Bodrogh vármegye is a Tiszán túl terült volna el, arról sincs semmi adatunk; hanem úgy látszik, hogy már régebben is a tiszántúli kerületbe számíttatott, dacára annak, hogy az a Duna-Tisza-közben volt. Talán egy kis integraló része a Tisza bal oldalán is volt, mint Marsigli (Danub. Mys-Pann. I. 8.) idejében vélték? Annyi bizonyos, hogy a 18. században a tiszántúli kerületbe tartozott, és az 1723. évi 31. törvényeikk határozottan mondja, hogy Bács és Bodrogh vármegyék „propter maiorem commoditatem“ azon kerületbe soroztatnak (amint addig is volt); és a kerületi tábla székhelyéül Nagy-Várad tűzetett ki.

1699. jan. 26. három havi alkudozás után kötötték Karlovicán a béke a törökkel. Ennek értelmében a temesi vidék Erdélytől a Tiszáig ezentúl is a török kezében maradt: de a Duna-Tisza közötti u. n. Bácska, a mely már eddig is a császár hatalmában volt, most ünnepélyesen átengedtetik neki, illetőleg annak háborítatlan birtokában megerősítetik.

Ha előbb nem történt, bizonyára ezen alkalomból s talán a magyar udv. kancellária részéről indult meg az utánjárás, mellyel a még hiányzó régi Bodrogh vármegyét is feléleszteni törekedett. S ezen törekvésnek volt is eredménye; mert a ki-

*) Magy. tört. tár 1867. évf. XIII. 225. lap.

rály 1699. dec. 2. gr. Thournon János Henriket, csász. kamarást és tanácsost nevezte ki Bodrogh vármegye főispánjának, a mint a magy. udv. kancelláriának 1702. jul. 5. kelt és az udv. haditanácshoz intézett átiratából tudjuk.*) — Az alsó Duna-Tisza-köz nem kebeleztetett vissza egészen az ország alkotmányos testébe; hanem abból egy rész a tiszai határörvidék számára tartatott vissza, amely rész, ha Bécsben nem tekintették is névleg önálló, külön területnek,**) mégis tetteleg a magy. korona sérelmével olyan gyanánt kezeltetett; és a felelevenített két vármegye csonkított területtel s korlátozott hatáskörrel lépett életbe. — Az itteni rácok kiváltságai érdekében a csász. udv. haditanács és közegei nem igen szerették a vármegyék visszaállítását, csak kényszerűségből vettek tudomást ezen általok felesleges és káros újításnak nevezett alkotmányos mozgalomról. Megengedték, hogy — ha éppen kell — a régi királyi könyvekből kétségtelenül bebizonyítható régi vármegyék (elvben) vissza állíttassanak; tényleg pedig csak oly vármegyei tisztikart szerettek volna alkalmazva látni, amely inkább csak tiszteletből szolgál és a rácokra semmi terhet nem ró, valamint semmi törvényhatóságot sem gyakorol azok fölött. Tervök az volt, hogy a rácok ugyan a vármegye területén lakjanak, de ne a vármegye alá tartozzanak (in committatu sed non de committatu). S ezen felfogás igen sok kellemetlenséget okozott és több évtizedre terjedő, folytonosan meg-megújuló kölcsönös panaszokra adott alkalmat egyrészt a vármegyének a közterheket minden módon elkerülő rác lakosság és az ezt pártoló és csábító rakoncátlan rác militia ellen, — másrészt pedig a rácoknak a vármegye szigorúsága ellen.

A bajt még szaporította az új Bodrogh vármegyének főis-

*) Bécsben a haditanács levéltárában, egy másolat a Bács vm. levéltárában is van.

Pesty Frigyes különben jeles és kimerítő munkálatában Bodrogh vármegyéről, (Eltűnt vármegyék I. köt.) ezen vármegyének 1715. előtti életét nem ismeri s így Thournon főispánságát is tagadja.

**) „A legkorlátlanabb önkényuralom sem tagadta meg azt a tényt, hogy e terület (t. i. a magyarországi határörvidék) a magyar szent korona joghatósága alá tartozik s attól soha el nem szakítható. Lényegesen kiegészítő része volt ez a magyar államterületnek“ sat. Mondja Ballagi Aladár. (Századok 1884. évf. 55. lap.)

pánja, a ki e tisztségre kineveztetett, anélkül hogy előbb ezen új vármegyének területét megállapították volna. S miután Bács vármegye a fenemlített 1699. évi okt. havában tartott összeírásban a bajai, zombori és bácsi kerületeket foglalta el; és egyedül csak a határőrségi vidék számára fentartott Tisza melletti vidék és a Szabadka alatt elterülő lakatlan pusztá, most u. n. telecskai járás maradt hátra: világos, hogy Bodrogh vármegye a maga hatósági területét a rác militiától és főleg a már előbb életerősen alakult és működő Bács vármegye rovására önmagának kellett még kikerekítenie. S ez a két vármegye közt sokáig tartó elkeseredett harcot s háborút idézett elő, minek következtében az egyik is a másik is ellenfelének visszatorlására a csász. udv. haditanács fegyveres segélyét kérte ki s vette igénybe, míg végre 1802-ben a gyengébb Bodrogh vm. végképen a hatalmas Bács vármegyébe olvasztatott és vele törvényesen egyesítettett.

* * *

Ezen viszonyok feltüntetése és a két vm. közt sok évig folyt határpör egyes mozzanatainak részletesebb feltüntetése képezi jelen értekezésünk tárgyát.

Iványi István.

Bács vármegye összeírása 1699. évről.

Budán az országos levéltárban az „urbaria et conscriptiones“-féle gyűjteményben a 127. csomagban 1. sz. alatt őriztetik egy ránk nézve érdekes okmány, „conscripcio facultatum inelyti comitatus Baeciensis“ cím alatt, a mely 1699. okt. hónapban készült és Bács vármegyének akkori állapotát mutatja be. Ez annál is inkább keltheti fel figyelmünket, mert ez a török világ után az első összeírás volt. — (Az egyes kitételek összeadásában több helyen hiba van, de ezeket nem akartam kiigazítani, mert meglehet a hiba már az egyes positiókban volt.)

I. B Á C S-

	A falu neve	Gazda (colonus)	Felnőtt fia	Ló	Ökör	Tehén	Borjú	Juh és kecske
1	Musurin	101	63	40	65	23	20	48
2	Lak	27	10	9	11	7	6	—
3	Gardinovacz . .	91	65	40	68	38	37	2
4	Kobila	251	161	64	116	57	60	230
5	Káty	68	35	28	45	29	28	42
6	Pétervárad-sánc .	43	18	7	6	2	2	110
7	Lovrencz	18	11	6	4	7	7	4
8	Futok	50	28	79	121	65	59	30
9	Begec	5	6	3	7	7	4	—
10	Kuva ,	4	2	5	7	6	6	11
11	Kertha (?) . . .	30	33	27	47	37	37	25
12	Paragh	22	18	19	37	22	22	90
13	Bács város (oppid)	108	175	151	146	159	149	308
14	Obrovacz	23	12	32	62	30	30	121
15	Bukin	}	Ne	hem	tábor	nok	ezen	hely
16	Palánka							
17	Keresztúr							
18	Cseb							
19	Glosán							
	Összesen	841	637	516	744	489	467	1011

J Á R Á S.

Dísznó	Métkas	Kapá szőlő	Hold szántó- föld	Hold a p a (hordem)	Hold kőles (millium)	Bor- korcsma	Sörfőző	Paliuka égető (caca'us)	Malom	Iparos műhely
59	30	23	134 $\frac{1}{2}$	67	39	—	—	—	—	—
4	10	—	19	15	—	—	—	—	—	—
36	15	—	125 $\frac{1}{2}$	50	30	—	—	—	—	—
50	80	—	201	86	48	2	—	1	—	10
20	8	—	79	41	31	—	—	—	—	—
10	6	—	2	2	2	3	1	2	—	13
7	—	—	18	12	2	—	—	—	—	—
21	20	—	221	30	10	9	2	3	7	5
7	—	—	$\frac{1}{2}$	—	—	—	—	—	—	—
17	—	—	10	2	—	—	—	—	—	—
36	66	—	92	—	—	—	—	—	—	—
19	—	—	60	5	—	—	—	—	—	—
245	235	91	310	39	—	6	—	1	1	10
50	65	—	109	—	—	—	—	—	—	—
összeírás át megakadályozta.										
581	542	114	1413	349 $\frac{1}{2}$	162	20	3	7	8	68

II. Z O M B O R.

	A falu neve	Gazda	Felnőtt fia	Ló	Ökör	Tehén	Borjú
1	Zombor	270	55	434	466	411	297
2	Kolluth	16	12	8	24	34	50
3	Sterbác	7	—	1	8	3	3
4	Monostor	36	10	—	18	31	30
5	Pasinada	38	10	—	22	20	21
6	Kupuszina	15	8	7	7	10	9
7	Bukésinovic	24	9	8	21	36	39
8	Szántova	34	15	12	50	52	82
9	Karavukova	41	11	40	49	47	100
10	Bogyán	10	3	3	1	6	9
11	Vaiszka	4	2	3	2	2	2
12	Nimcze	8	6	7	3	10	14
13	Plavna	18	5	6	16	18	22
14	Szivacz	34	10	57	62	42	61
	Összesen	555	156	586	749	722	739

J Á R Á S.

Juh és kecske	Disznó	Méhkas	Kapaszőlő	Holdszántó-föld	Holdárpa	Holdkőles	Koresma	Sörfőző	Malom	Iparosműhely
1060	446	651	274	988	500	40	3	1	—	31
20	58	86	25	35	10	—	—	—	—	—
—	8	18	—	7	—	—	—	—	—	—
7	32	30	79	10	6	—	—	—	7	—
73	46	81	10	39	10	—	—	—	—	—
—	18	23	1	17	5	—	—	—	—	—
15	19	217	11	36	9	—	—	—	—	—
—	23	193	55	80	20	—	—	—	—	—
58	88	302	—	78	23	—	—	—	—	—
5	7	42	9	7	3	2	—	—	—	—
—	19	16	2	6	—	—	—	—	—	—
—	9	8	12	12	—	—	—	—	—	—
38	11	42	11	18	5	—	—	—	—	—
122	58	69	—	145	20	30	—	—	—	—
1498	842	1778	489	1478	611	72	3	1	7	31

III. B A J A-

	A falu neve	Gazda	Felnőtt fia	Ló	Ökör	Tehén	Borjú	Juh és kecske
1	Baja ,	535	60	172	179	247	221	465
2	Batha	17	4	—	9	14	16	—
3	Szurduk	5	2	8	17	11	17	—
4	Monostor	11	2	6	6	10	11	—
5	Baracska	26	3	2	20	20	19	17
6	Csatalja	7	1	22	16	12	14	41
7	Dautova	47	11	11	52	40	30	10
8	Szántova	47	10	5	21	37	34	38
9	Béreg	11	3	—	1	6	3	10
10	Rigyica	39	10	28	53	32	19	102
11	Borsód	18	2	12	26	18	21	49
12	Kunbaja	59	3	69	89	55	86	715
13	Mélykút	21	5	33	38	36	29	166
14	Jankova	16	6	36	35	21	25	275
	Összesen .	860	122	404	562	539	541	1888
	Mind a három járásban volt .	2256	915	1509	2055	1750	1747	4397

J Á R Á S

Disznó	Méhkas	Kapaszó-lő	Holdszántó-föld	Holdárpa	Holdköles	Köresma	Sörfőző	Pálinka-égető	Malom	Iparos műhely
248	3	366	341	170	93	6	10	2	1	199
20	10	46	—	—	—	—	—	—	—	—
1	1	11	23	9	11	—	—	—	—	—
7	41	9	22	5	5	—	—	—	—	—
15	22	—	20	5	11	—	—	—	—	—
13	30	—	21	20	2	—	—	—	—	—
56	34	5	48	42	35	—	—	—	—	—
58	310	71	14	12	20	—	—	—	—	—
5	9	11	4	3	—	—	—	—	—	—
83	24	12	94	43	33	—	—	—	—	—
31	—	27	42	28	25	—	—	—	—	—
76	—	—	147	103	9	—	—	—	—	—
41	—	3	51	45	19	—	—	—	—	—
41	—	—	52	22	—	—	—	—	—	—
695	484	561	885	501	263	6	10	3	1	199
2118	2804	1164	3776	1467	497	29	14	10	16	298

Közli: *Iványi István.*

Egyleti élet.

A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat elnöke, Schmausz Endre alispán úr, a közügyek terén szerzett kiváló érdemei elismeréséül ő Felsége által a vaskoronarend harmadik osztályú lovagkeresztjével; Frankl István újvidéki főgymnasiumi igazgató és Rác Vilmos gazdasági előadó, egyleti tagok pedig szintén a közügyek terén szerzett érdemeik elismeréséül a Ferenc József-rend lovagkeresztjével lettek kitüntetve. — Gromilovics János az egyletnek Parabuty község e század elején készült térképét, dr. Margalits Ede egyleti titkár számos a megye multjára vonatkozó nyomtatványt ajándékozott. — Az egyleti pénztárnok és a gyűjtemények őre, bizonyára más irányú nagy elfoglaltságuk folytán, e füzetben még nem közölhették jelentéseiket. E füzet terjedelmét is meg kelle szorítani, mert az első füzet közel öt ív terjedelmű s mind a négy füzet csak 12 ívre terjedhet.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

A BÁCS-BODROGH MEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI :

Dr. MARGALITS EDE

TÁRSULATI TITKÁR.

I. ÉVFOLYAM III. ÉS IV. FÜZET.

ZOMBOR.
BITTERMANN NÁNDOR KÖNYV- ÉS KÖNYOMDÁJÁBÓL.
1885.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

A római sáncok.

Irta:
ROHONYI GYULA.

Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat Évkönyvének I. füzetében Dudás Gyula úr a „római sáncokról“ értekezik.

Miután ezen értekezésben kifejtett nézetekkel egyet nem érthetek, másrészt pedig éppen megyénk monografiája érdekében minden egyes adat mentül tüzetesebb megvitatását tartom szükségesnek: ellenvéleményemet a jelzett sáncokat illetőleg, a következőkben fogom előadni.

Megyénk déli részén két töltésalakú építményt ismerünk „római sáncok“ nevezete alatt.

Az egyik Ujvidéktől B.-Földvárig csaknem egyenes irányban északnak tart, a másik Apatintól Hódság, Pivnica, Kulpin és Járek mellett vonul előbb keleti, azután északi irányban Ó-Becséig.

A kartografok és történészek az előbbit (a rövidebbet), „kis római sáncnak“, az utóbbit (a hosszabbat) „nagy római sáncnak“ szokták nevezni, bár éppen a rövidebb sánc sokkal magasabb mint a hosszabbik.

A „kis római sánc“-nak római eredetét Dudás úr sem vonja kétségbe. Különben eléggé hirdették annak származását Marsigli, Schönwisner, Fessler, Wagner, Mindszenti és mások.*)

*) A hivatkozott tekintélyek közül különösen Fessler „Geschichte der Ungarn“ című munkájának egy helyét (I. K. 10. l.) kell idéznem. „Um den Streifereien der Jazigen Einhalt zu thun, liess Kaiser Diokletian (?) in den Winkel den die Theiss und die Donau bei ihrem Zusammenflusse machen, einen starken, noch vorhandenen Wall aufführen, und ihn von stets bewaffneten römischen Schiffen vertheidigen.“

Erre tehát nem fogok kiterjeszkedni értekezésemben.

A másik u. n.: „nagy római sánc“-ra nézve Dudás úr azt igyekszik bizonyítani, hogy ez nem római, hanem barbár építmény.

Véleményét különösen Romer ama szavaira alapítja, hogy „ha azok (a sáncok) mégis hadicélra szolgáló sáncok lennének, úgy bizonyára nem a rómaiak által emeltettek.“

Ez Dudás úr értekezésének kiindulási pontja. És mégis utóbb maga is igazolni látszik, hogy a kérdéses építmény nem mint Romer állítja árvédelmi töltés, hanem védmű.

A nagy római sáncot egyébként magam is inkább védműnek tartom mint árvédelmi töltésnek, mert a Duna Hódságh-, Pivnica-, Kulpin-, Járekig soha ki nem áradhatott s ha mégis kiáradt, úgy az árvíz megyénk területének déli részét egész a Telecskáig elborította. Főlöszleges és hiábavaló lett volna tehát a Duna partjától 2—6 mértföldre védtöltéseket építeni.

Azután meg, kik építették volna e töltéseket? A szarmaták (Jazygok)? vagy valamely későbbi még a római időkben e földön élt nép? Ezek bajosan foglalkoztak földműveléssel, s ha igen, bizonyosan nem foglalkoztak árvédelmi munkálatokkal, a mit csak fejlett kulturájú népeknél szoktunk találni.

Kétségtelen tehát, hogy a nagy római sánc árvédelmi-töltés nem lehet, bárki építette is azt.

Azonban nem akarok meddő kritizálásba bocsátkozni, mert nem elég kimutatni valamely vélemény téves voltát, hanem ki kell fejteni s lehetőleg be is kell bizonyítani az ellenvéleményt.

Vessük föl tehát a kérdést:

I. Ki építette az u. n. nagy római sáncot?

II. Mi célra épült e sánc?

I.

Dudás úr értekezésében konstatálja, hogy a sánc védárka észak felé esik. Ebből kétségtelenné válik, hogy azt nem valamely barbár nép a római inváziók ellen, hanem valamely, a

a sáncokon belül, a Duna és Tisza között lakott nép északi ellenségei ellen emelte.

Dudás úr meg is találja a népet, a szolgálta-szarmatákat, s szerinte ezek emelték volt, uraik s ellenségeik ellen e sáncokat.

Azonban e föltevést mi sem támogatván, azt el nem fogadhatom sőt valószínűnek sem tartom. Mert a Duna táján lakott népek közül (az avart kivéve) egyetlen egy sem foglalkozott nagyobb erődítési munkálatokkal. A szarmaták (Jazygok)-nak is lehettek kisebbszerű várai, de maga a Jazygok hadviselési módja, a hogy azt Ammianus leírja, kizárja azt, hogy ezek valamikor nagyobb erődítményeket emeltek volna.

Az sem bizonyít a „nagy római sánc“ korábbi (barbár) eredete mellett, hogy ez a kis római sáncot metszi. Maga a metszés és a korábbi eredet nem zárja ki azt, hogy mind a két sáncot — bár különböző időben — de egy ugyanazon nép építette.

Ammianus Marcellinusnak azon adata, hogy a szolgálta-szarmaták a rómaiak által azon vidékre telepítettek, a hol a Tisza a Dunába szakad, sem igazolja, hogy a szarmaták eme telepítés után sáncokat építettek volna. Ammianusból ezt még sejtteni sem lehet, mert művében sehol egy szóval sines említve, hogy a szarmaták határaikat megerősítették volna. Abból a körülményből, hogy a Jazygok a Tisza torkolatához telepítettek, inkább azt lehetne következtetni, hogy a „római vallum“-ot (kis római sáncot) építették, mert ez védi a Duna-Tisza-zugát. De hogy a szolgálta-szarmaták uraik ellen emelték volna e sáncokat, már azért sem valószínű, mert erre nekik nem is volt okuk, mivel erősebbek voltak az úr-szarmatáknál.*)

Ellenkezőleg a szolgálta-szarmaták által lakott vidék leírásában Ammianus elmondja, hogy földeiket a többi barbárok be-
rontásai ellen a Tisza áradásai által képzett mocsáros helyek

*) Ammian. Marc. L. XVII. C. 12. . . . „vincerunt dominos, ferocia pares sed numero praeminentes“

és sűrű csaknem járhatlan fűzfaerdők,*) a rómaiak betörései ellen pedig a Duna — védik.

Ugyancsak Ammianus Marc. azt írja róluk, hogy egyik részök Amicenses, a másik Picenses néven voltak ismeretesek.***) Az előbbiek a Tiszán innen, az utóbbiak a Tiszán túl laktak, a Temes folyó tájékán.****)

Ha tehát az úri-szarmaták ellen védekezni akartak sáncokkal, úgy a Temes vidékén is emeltek volna észak felé ilyen erősítéseket.

Mindezek után, úgy hiszem nem szenved kétséget, hogy a nagy római sánc nem a szolgál-szarmaták műve, hanem más a Duna mentén lakott népé.

Hogy ki építette e sáncokat, arról a római történetírók könyveiben mi positiv adatot sem találunk. Ha Dio Cassius és Ammianus Marcellinus művei teljesen maradtak volna meg, hiszem hogy e kérdésre biztosan felelhetnék; különösen Dio Cassius, ki Pannonia helytartója volt, kétségkívül ismerte a Duna mentét s így föltehető, hogy a római sáncról is (bárki építette legyen) említést tett művében.

Így azonban az egykorú írók és a jelenkori jelesebb történetbúvárok adatainak összevetésével, combinative, lehet csak kideríteni a sáncok eredetét.

Dio Cassius szerint ugyanis Mark Aurel (Markus Aurelius Antoninus Philosophus) a nagy markomann háború után a legyőzött markomannokkal és szövetségeseikkel a Jazygokkal a békét megkötvén, a békekötés pontjaiban a Jazygoknak megtiltotta a Dunán való hajózást, a szigetek elfoglalását, s elrendelte

*) Amm. Marc. XVII. Lib. 13. Cap. . . . „accolas ab impetu Romanorum alveo Danubii defendit, a barbaricis vero excursibus suo tutos praestat obstaculo: ubi pleraque humidioris soli natura & incrementis fluminum redundantia, stagnosa et referta salicibus, ideoque invia, nisi perquam gnaris:“ . . .

**) Amm. Marc. XVII. 13.

***) Dr. Szombathy J. A Dunavidék világtörténelme a római császárok korában. 70. l.

miszerint a Dunától két annyira mint a markomannok vagyis 76 stadiumra visszavonúljanak.*)

Miután pedig a 28—40 stadium tesz egy mértföldet (lévén nagyobb és kisebb stadium) a Jazygok a fentiekkel megszabott új határvonala meglehetősen összeesik ama távolsággal, mely a Duna és a római sáncok közt van.

De Amm. Marcellinus is több helyen sejteti azt, hogy a Jazygok nem közvetlen a Duna mellett, hanem a Dunától bizonyos távolságra laktak s hogy közöttük és a Duna között római területnek kellett lenni. Névszerint egy helyen azt mondja, hogy a szarmaták áttörtek a római határvonalon,***) egy másik helyen azt mondja, hogy a határvonallal szomszédos vidékeket elfoglalák, sőt a kemény tél beálltával a Duna-jegén át, barátság örve alatt Pannonia pusztítása végett betörést terveztek*****) (tehát a határral szomszédos vidékeket s nem Pannoniát pusztították).

Említést tesz Ammianus Marcellinus arról is, hogy Constantius császár különféle hadiszerekkel és bizonyos Innocentius nevű mérnökkel jött a Jazygok ellen, kit hajókon küldött a Duna mentén a szarmaták megfigyelésére és hátulról való megtámadására; hogy a császár Acimincum (Pétervárad) közelében (de a szarmaták földjén) sáncokat építtetett s a Jazygok levezése után a határokat megerősítteté.*****)

Ezekből azt következtetem, hogy a kis római sánc a római

*) Dio Cassius Historiae Roman Lib. LXXI. C. 19. „μη ἰδίους πλοίοις σφᾶς χρῆσθαι, καὶ τὸ τῶν νήσων τῶν ἐν τῷ Ἰστροῦ ἀπέχεσθαι“ és C. 16. . . . „λὴν καθ' ὅσον τὸ διπλάσιον αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ ἀποκίσειν ἕθειεν“

Ezt ugyan némelyek úgy fordítják, hogy a Jazygoknak 2 része a Dunától elköltözni tartozott. De ennek nézetem szerint nincs értelme, az előző Caputok figyelembe vétele mellett. (Ez az a hely a mire Schönwiesner és Ronay hivatkoznak s a mit Dudás úr Dio Cassiusban nem talált.)

**) Amm. Marc. Rerum gestarum libri. Lib. XVII. C. XIII. . . . „limitem perrupere Romanum“ . . .

***) U. O. Lib. XIX. C. XI. „regiones confines limitibus occupasse“ . . . „ante adventum suum amicitiae velamento Pannonias furtim vastandas invadere hiemis durissimo cogitantes.“

*****) Amm. Marc. XIX. Liber 11. Caput. . . . „Proinde vallo prope Acimincum locato, celsoque aggere in speciem tribunalis erecto, nares vehentes quosdam legionarios expeditos, alveum fluminis proximum ripis observare sunt iussae, cum Innocentio quodam agrimensore hujus auctore consilii: ut, si barbaros tumultuare sensissent aliorum intentos post terga pervaderent improvisi“ . . . és később . . . „Postquam tam saeva digestis pro securitate limitum, quae rationes monebant urgentes. . . .“

katonák odatelepítése után (358. k. u.) Constantius, a nagy római sánc Mark Aurel idejében vagy valamivel később épült.

A kis római sánc építője tehát valószínűleg Innocentius mérnök volt.

A nagy (hosszú) római sáncot római eredetűnek tartják Schönwiesner, Wagner és Höke Lajos.*) Azonban ezek nézeteire visszatérünk ott, a hol azon kérdésre fogunk megfelelni, hogy mi célból épült e sánc?

Az utóbb nevezett sánc római eredetét igazolja különösen a római történetírók fáradhatlan bűvára dr. Szombathy, ki határozottan kimondja, hogy a Metanasta Jazygok leveretése után (359. k. u.) ezek földjének déli részét a rómaiak Pannoniához csatolták és sáncokkal megerősítették.**)

Ennyi adat és vélemény mellett joggal fogadhatjuk el, hogy e sáncok a rómaiak által építettek, még az esetben is, ha építési modoruk az ismeretes római „vallum“ kis római sáncsal meg nem egyeznék, (a mit ugyan kétségbe vonok).

Az alak szerinti összehasonlítás különben csak egynemű építményeknél van helyén. Abból, hogy egyik sánc nem olyan mint a másik (ha úgy volna is) még nem az következik, hogy az nem római eredetű, hanem legfeljebb az következtethető, hogy az tán más célra szolgált.

Nézetem támogatására azonban szóljanak egyéb adatok is közvetett bizonyítékul.

A mint fentebb láttuk a kis római sánc csak a Duna-Tisza-zugát védte a barbárok berontásai ellen.

Azonban a midőn Mark Aurel a Jazygokat a Duna vonalától visszavonulásra bírta és a Duna balpartját elfoglalta, ezen területen bár csak rövid időre is a római uralomnak meg kellett szilárdulnia.

*) Századok. 1870. 3. füz. Höke Lajos „Római quad és szarmata emlékek.“

„A quadok és szarmatak vagyis inkább metanasta vándor-jászoknak Syrmiumba rontásai ellen vonták a rómaiak a Tisza tővénel a mai Csajkások vidékén úgy Bácskában a Duna és Tisza közén a maig meglevő sáncokat.“

**) Dr. Szombathy J. A Dunavidék világtörténelme a római latin császárok korában. 106. l. „Ez időben a rómaiak a szolgál-jászok földének déli részét Pannoniához csatolták és annak északi határát mély árokkal és sáncokkal erősítették meg. E „római sáncok“ még most is láthatók Bács megyében“.

Megerősíti ez állításunkat Hunfalvi Pál is Ethnografiájában*) a hol azt mondja, hogy a Jazygok földjén keresztül Pannoniából két római út vezetett Dáciába.

Az itt elősorolt (de egyéb egy rövid értekezés keretébe föl nem vehető) adatok mind azt bizonyítják, hogy a rómaiak Jazygiának azon részét, mely az Alsó-Duna mentén feküdt, tehát a mai Bács megye déli részét elfoglalták, hogy itt várakat, utakat építettek, hogy a „kis római sáncot“ tényleg ők emelték (a mit egyébként senki sem tagad) szóval, hogy eme vidék eseményei a római történelem néhány nem éppen lényegtelen lapját töltik be.

Ezen adatokkal szemben nézetem szerint egészen indokolatlan azon állítás, hogy e sánc barbár építmény volna.

Az egykori történetírók egyetlen egy adatával sem tudnám támogatni e sáncok barbár eredetét.

Fentebb már eléggé kimutattam, hogy miért nem tarthatom ez építményt Jazyg műnek. Most még csak arról akarok szólni, hogy a „nagy római sánc“ nem lehet avar eredetű védmű, legkevésbé pedig valamely avar gyűrű maradványa.

Az avar győr-ök (uár, gyűrű, rhing, hecca, haga, agana, circuli néven ismeretesek a történetíróknál) szemtanúk előadása szerint valóságos gyűrű alakjában voltak építve, kettős sánccal, melyek mindegyike tölgy-, bükk- vagy fenyő-cölöpökkel volt megerősítve s a cölöpök köze (intervallum) kövekkel vagy agyaggal kitöltve.

A kettős cölöpözés közötti tér 20 lépésnyi volt.

Meglehetősen egyezően írják le ezeket Nagy Károly életírója a szt.-gallen-i szerzetes, a frank krónikás Eginhard és a száz névtelen krónikás.***)

I. O. M.
TIB + DEXTER
IX EXPLORA
TORVM
VSLM

Schönwiesner ezt ekként olvassa:
„Jovi Optimo Maximo
Tibulus Dexter Centurio
Exploratorum Votum
solvit libens merito,“ [?]

*) Hunfalvi P. Ethnografia 73. lap.

**) Böhm L. Geschichte des Temeser Banats II. K. 305. l.

V. ö. Hunfalvi Ethnografiájával 153. l.

Az itt közölt kivonatos leírásból is meggyőződhetünk arról, hogy ezek alakja, anyaga, építési módja egészen elüt a „római sáncoktól.“

Attól egészen eltekintek, hogy a római sáncok által képezett félkör mellett, a rhingnek óriási kiterjedésűnek kellett volna lennie, mert az avar györök is nagy területen feküdtek; de valószínűtlennek tartom, hogy ezek második (belső) köréből legalább helyel-közzel ne maradt volna omladék vagy egyéb nyom, ha az első teljesen megmaradt.

A mi történészeink csak azért vélték a római sáncokban az avar gyűrűket fölfedezni, mert tény, hogy a 9 gyűrű egyike az alsó Tisza táján megyénk területén állott.

Más ó- vagy középkori népet mely őseink bejövetele előtt oly kiterjedésű erődítményekkel foglalkozott volna, mint a római sánc, melynek maradványai ma is mintegy 26 mértföldnyi hosszúságban terülnek el, őszintén megmondva, nem ismerem.

Mindezeket összevetve nem csatlakozhatom Dudás úr nézetéhez, hanem a „nagy római sáncot“ is római eredetűnek tartom.

II.

Át kell térnünk most feladatunk második (kétségkívül nehezebb) részének megoldásához, hogy megfelelhessünk a másik kérdésre, hogy hát mi célból épült a római sánc?

Az általam ismert történészek nézetei a kik e kérdéssel foglalkoztak, erre nézve igen eltérők.

Megjegyzem itt, hogy a kis római sánc (Ujvidék-Földvár közt) rendeltetése tekintetében a történészek véleménye nagyobbára megegyez abban, hogy valóban hadászati célra épült védmű volt.

A „nagy római sánc“ eredete és rendeltetéséről még azok sem mondanak mindnyájan véleményt, a kik a kis római sáncal tüzetesebben foglalkoztak. Annál nehezebb azután e kérdés kiderítése.

Schönwiesner*) a nagy római sáncot az „agri decumates“ gátjainak tartja. Véleménye azonban nem bir alappal, mert ha meg is engednők, hogy a töltések a Duna és Tisza árja ellen épültek, a mit már a bevezetésben megcáfoltam: akkor supponálendő volna az, hogy az „agri decumates“ a töltésektől éjszakra feküdtek; pedig megyénk közepén és felső részén a rómaiak bajosan birtak ily földekkel.

Azután meg a töltés árka éjszak felé esik s ha valamit töltésekkel akarunk védeni, rendesen nem a megvédendő területen, de a másik oldalon ássuk az árkot, ha a töltés nem közvetlen folyóvíz mellett építendő.

Wagner (I. Lipót uralkodásának megírója) a nagy római sáncot „Via militaris“-nak (katonai útnak) tartja, mely Pannoniából Dáciába vezetett és katonák által őriztetett.

E vélemény már sokkal több figyelmet érdemel az előbbinél.

Nézetem szerint azonban Wagner véleményét sem fogadjuk el teljes megnyugvással, ha figyelembe vesszük azt, hogy nagyobb utak mindig Coloniák vagy Castellumok mellett szoktak elvezetni, vagy legalább ezek közelében. Én pedig egyetlen egy castellumot sem tudok, mely megyénk területén több mértföldnyi távolságra a Dunától állott volna.

És ámbár bizonyos, hogy a „nagy római sánc“ sokkal magasabb volt mint ma, lehetetlen supponálnunk, hogy az valaha szélesebb lett volna, mert a töltések az idők folyamán leszántás, az időjárás behatása folytán magasságban ugyan fognak, de szélességben inkább nőnek.

Már pedig a hol társzekerek a római legiók podgyásztát hordozták, azoknak az utaknak legalább kétszer oly széleseknek kellett lenni, mint a milyen széles e töltés mai állapotában.

A ki e sáncokat látta, maga is meggyőződhetett erről.

Legmegnyugtatóbb reám nézve az a Dudás úr által elvetendőnek tartott nézet, hogy a „nagy római sánc“ valóban „lí-

*) Schönwiesner. Comm. Geogr. T. II.

mes Romanus“, vagyis oly védmű volt, mely a római határt jelölte meg s katonák által őriztetett.

Ezt látszanak igazolni értekezésem első részében található kútfő idézetek. Ezt támogatja különösen Dio Cassius 71. könyvének két idézete, mely szerint Mark Aurel a Jazygoknak a hajózást a Dunán eltiltotta sőt kikötötte, hogy 2—3 mértföldre a Dunától visszavonuljanak (helyesebben kétannyira mint a Markomannok, ezeknek pedig 38 stadiumra vagyis 1—1½ mértföldre kellett visszavonulni).

E mellett szól Ammianus Marcellinus fentebb idézett több adata, névszerint, hogy a Jazygok áttörtek a római határvonalon (limitem perrupere Romanum),*) hogy a határvonal által szomszédos vidékeket s nem Pannoniát vagy Dáciát pusztították mert oda csak utóbb volt szándékuk betörni.

Továbbá adataink vannak mint láttuk arra, hogy Constantius Innocentius nevű mérnökkel járt Acimineum (Pétervárad) táján, hogy itt sáncot építtetett, s hogy a határok biztonsága tekintetében a Jazyg hadjárat befejezése után intézkedéseket tett.

S amit mindezen adatokból csak következtetni lehet, azt egész határozottsággal kimondja Höke, de különösen Szombathy J. fentebb idézett munkájában, hogy „a rómaiak a szolga-jászok földének déli részét Pannoniához csatolták és annak északi határát mély árkokkal és sáncokkal megerősítették“.

Ezen a sáncon belül vonulhatott el a „Via militaris“ mely Pannoniából Dáciába vezetett Titelen át. S ha sejtelmem nem csal ez út Járek és Kács közt metszette a Duna-Tisza-zugát elzáró „kis római sánc“-ot, mert eme sáncnak e tájon fekvő nyílását máig is „Vaskapunak“ (Eisernes-Thor) hívják e táj lakói.

Ezzel tárgyamat a mennyire egy értekezés szűk kerete megengedi, kimerítettem volna.

Nem tulajdonítok nézetemnek csálhatatlanságot, de olvasóim

*) Ammianus több helyen szól a Jazygok és más népek berontásai és pusztításairól, de e kifejezést csak Constantius korabeli betörésnél használja, tehát akkor, midőn a „limes“ már állott.

meggyőződhetek róla, hogy azt lehetőleg megindokoltam. Nagy megnyugvásomra lenne, ha ezzel megyénk történelmi emlékei egyikének megvilágítását egy lépéssel közelebb hoztam volna célja felé.

Nézetemet támogatja a történelmi hagyomány, mely e sán-
cokat mindig „római“-nak ismerte. Meg is maradok nézetem
mellett mindaddig, míg egészen positiv adatokból az ellenkező-
ről meg nem győződöm annál is inkább, mert tájunkon egy
más kétségbevonhatlanul római eredetű sánctól ismerünk, mely
azt metszi s hozzá hasonló, a kis római sánctól; mert továbbá
az avaron kívül más sánccokat építő nép vidékünket a IX. szá-
zadig nem lakta; s mert végre olyan történelmi adataink, me-
lyek csak sejtetnék is, hogy ezt valamely barbár nép építette
volna, nincsenek; míg arra, hogy a sánc római eredetű, ele-
gendők lesznek tán az általam közlött adatok is addig, a míg
majd fontosabb alapra építhetünk.

Bácskai adatok a török defterekben.

A török adókönyvnek neve defter. Ilyen könyvek a török-
ök kiűzetése után hazánkban számos helyen találtattak és
majdnem kivétel nélkül a bécsi udvari könyvtárba kerültek. *)
Hogy ezen könyvek most igen becses történelmi okmányokat
képeznek, azt bővebben fejtegetni felesleges. Ámde a defterek
tartalmát megtudni nem könnyű dolog. **) Mert eltekintve a tör-
ök nyelvtől, ama könyvek az úgynevezett szijáká vagy szij-
jákat betűkkel vannak írva és ezek olvasása a gyakorlott szak-
értőnek is sok nehézséget okoz. Ezen felül tekintetbe veendő,
hogy a török adószedők magyarul vagy éppen nem, vagy csak
igen keveset tudtak s így nem csoda, ha a magyar neveket
gyakran a fel nem ismerhetőségig eltorzították. — Ennyi ne-

*) Gusztav Flügel: Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der k. k. Hofbibliothek zu Wien. Bécs, 1865.

**) Szilády Áron: A defterekről. Pest, 1872.

hézséggel járván a defterek megfejtése, nem csoda, hogy azok tartalma eddig legjelesebb történetiróink előtt is majdnem egészen ismeretlen maradt. Legujabb időben Halas nagytudományú lelkésze, Szilády Áron úr, mint első hazánkban tüzetesen foglalkozott a defterekkel és azokból számos kivonatot készített. Amint fáradozásáról értesültem, megkértem, engedné nekem át felhasználás céljából a bácskai adatokat. Kérelmem teljesítettvén, közlöm azokat a mint következnek:

1. A bajai nahije.

A f a l u n e v e	Házak száma	
	1580 és 1582-ben	1590, 1-ben
Almás, régente Halmos	25	35
Gorni-Aranyos helyesen Aranyán	31	—
Árokháza és Szent-Miklós nevű föld	24	20
Baja	18	22
Baracska	13	13
Besenyő, Baja felett	2	6
Bikity	47	42
Borota, most puszta	25	25
Borsód	59	—
Csanád, hajdan bodroghi, most pestmegyei falu	39	38
Csávoly	22	27
Csente vagy Tótfalu	12	17
Csőszápa v. Jankószállás (nem Jankovácz!)	47	53
Gyurgyin, hajdan Szentgyörgy	24	21
Istvánmegye	48	46
Kákony	17	22
Mátéháza, most Mateovics	14	15
Monostor, azaz Báthmonostor	22	18
Rím	12	13
Ságod, Szentkirály és Haraszi puszákkal .	23	23

A falu neve	Házak száma	
	1580 és 1582-ben	1590 1-ben
Szentiván, Baja mellett	38	22
Szent-Pál, Bajától északra	13	13
Szeremle	66	75
Tótháza, (Tataháza?) Szentmiklós pusztával .	35	29
Temérdekház (?)	16	16
Tárnok v. Szál-Kilisza (?)	32	38
Vaskút	28	28
Zsida	25	26

Ezekon kívül még 3 olvashatlan nevű és több pestmegyei falu tartozott a bajai nahijéhez.

2. A szabadkai nahije.

A falu neve	Házak száma	
	1580 és 1582-ben	1590 1-ben
Kún-Baja	27	—
Novi-Bajmok	21	—
Nagy-Bajsa	26	—
Kis-Bajsa vagy Topolya	21	23
Bánoveze	14	15
Budakút	11	29
Csanád, helyesebben talán Csanász	12	11
Csifancsa, talán Ó-Bancsa	15	13
Feketehegy	27	28
Nagy-Tény	15	25
Gurgyin, régente Györgyi	17	26
Kis-Hegyes	18	18
Nagy-Hegyes	17	23
Ivánka	—	21

A falu neve	Házak száma	
	1580 és 1582-ben	1590 1-ben
Kelebia	18	57
Likas	25	31
Ludas	29	—
Máda (?)	15	19
Madaras	44	—
Mélykút és Szentmiklós puszta	14	25
Obronyácsa	13	25
Omoravica	14	—
Pacsér	16	—
Pálegyháza, most Palics	10	—
Roglatica	25	—
Sofrony, a szenttamási határban	10	15
Szabadka	49	63
Sebesegyház, most Sebesics puszta	13	26
Szeghegy	31	37
Szegegyház (?)	6	10
Tavankút	16	23
Tornyos	26	30
Ujváros vagy Zobnatica	21	—
Vizes , talán Vizes-Turol	15	16
Vörösegyház, most Verusics puszta	25	39

Ezekon kívül még 3 olvashatlan nevű falu tartozott a szabadkai nahijéhez vagy járáshoz.

3. A szegedi nahije.

A falu neve	Házak száma	
	1580 és 1582-ben	1590 1-ben
Béla,) Botra) Ó-Becse mellett	—	14
	35	10

A falu neve	Házak száma	
	1580 és 1582-ben	1590 1-ben
Csantavér	29	42
Csesztó, a zentai határban	13	13
Csik, 1554. évi defter szerint 2 ház	17	17
Mali-Devecser, a szenttamási határban	24	22
Földvár, most Tisza-Földvár	4	12
Gyékénytő, Kanizsa mellett, 1570 körül 7 ház	—	—
Gyumrin, talán Gyurgyin, hajdan Györgyi	5	6
Jonó, hibásan Fonó v. Jenő, 1570 körül 39 ház	—	—
Kalacsá, puszta Zentán alul	14	14
Karjad, Zentától délre	5	10
Kétvilla	21	30
Kőkút	15	20
Kutas (?)	13	15
Mártonos, 1554-ben 3 ház, 1570 körül 20 ház	17	31
Mohol, 1570 körül 5 ház	17	23
Novoszelló, 1554-ben 14 ház	13	15
Perlek, most az ó-becei határban	17	17
Peszér, Zentán alul	20	23
Petrovoszelló v. Petrovec, hajdan Péterréve	—	9
Pucs	10	22
Százegyház (?) Kőkút közelében	16	18
Vastorka, most Ostorák	25	37
Zenta	8	8

A szegedi nahijéhez még számos más, a bácskai területen kívül fekvő falu tartozott.

4. A zombori nahije.

A falu neve	Házak száma		
	1554-ben	1570 körül	1590-ben
Ak-Kilisza	—	7	—
Apatin, hajdan Apáti	1	3	10
Aranyos	—	—	20
Gorni-Aranyos	—	—	30
Kis-Aranyád	—	—	12
Nagy-Aranyád	1	4	29
Ardval v. Hirdeval, régente Erdőalja	3	4	16
Kún-Baja	—	—	27
Nagy-Bajsa	—	—	27
Bajmok	—	—	16
Novi-Bajmok	—	—	21
Baracska	5	1	8
Bodrog	—	—	14
Bogyán v. Budinovce	2	—	8
Borsód	—	—	60
Budinovce v. Béla-Crkva	—	—	18
Bresztovo	3	5	8
Csonoplya	—	—	27
Dolna-Crkva	—	—	29
Dautova	1	—	—
Dolna-Dautova	—	—	5
Gorna-Dautova	—	—	20
Doroszló	3	7	17
Dusna . . . (Dústelek?)	—	—	18
Gara	—	—	25
Geszt	1	3	23
Gesztön	2	3	9
Grabova	—	2	3
Gradina	1	4	7

A f a l u n e v e	Házak száma		
	1554-ben	1570 körül	1590-ben
Gregorovce, hajdan Gergelyi	3	4	10
Halomház	—	—	10
Hetes	2	1	8
Nagy-Hetes vagy Kupuszina	4	4	21
Jákófalva	3	4	14
Ivánia	2	3	14
Kis-Katalin	—	—	12
Katymár	—	—	22
Kemendin, régente Kemend, most Keményerdő	—	4	—
Kolut	6	38	81
Komorás (?)	—	—	43
Kuvesdin, régente Kövesd	1	2	9
Legyen	—	—	18
Madaras	—	—	45
Markocsa	1	—	—
Martince	4	8	23
Dolni-Monostor	—	3	9
Novoszelo	4	8	17
Omorovica	—	—	14
Orahova	15	3	14
Ordas	2	4	21
Pacsér	—	—	16
Paka	2	2	9
Kis-Pataló, (Pejászó?)	—	—	15
Pavlovce	2	5	9
Dolne-Pavlovce	—	—	7
Pervanica	—	—	11
Petrovce	3	6	24
Petrovce (szintén melléknév nélkül)	2	5	10

A falu neve	Házak száma		
	1554-ben	1570 körül	1590-ben
Prekája	—	—	18
Rasztina, régente Haraszti	3	—	21
Rigyica, hajdan Rég	—	—	21
Roglatica	—	—	25
Dolni-Sár, azaz Alsó-Sár	—	—	16
Gorni-Sár, azaz Felső-Sár	—	2	40
Szredni-Sár, azaz Közép-Sár	—	—	15
Sarlia	5	9	—
Szákova, hajdan Zaka v. Szaka	3	6	19
Szántova, most a hódzsáki határban	—	5	—
Dolna-Szántova	—	6	16
Szredna-Szántova	3	—	13
Gorni-Szántó	9	9	31
Szelencse, hajdan Szöllős	—	2	8
Paka-Szöllős	5	—	10
Telek vagy Szivac	—	—	31
Kis-Szonta	6	10	11
Nagy-Szonta	4	8	36
Szent-Demeter	—	—	26
Szent-György	—	—	31
Szent-Iván	2	3	17
Dolni-Szentkirály	3	5	10
Gorni-Szentkirály v. Kernyája (?)	—	—	20
Szent-László	2	3	21
Szent-Lőrinc	1	2	15
Szent-Márton	2	3	17
Szent-Miklós I.	2	2	14
Szent-Miklós II.	—	2	9
Tapolca	—	—	10
Telekház	—	—	27

A falu neve	Házak száma		
	1554-ben	1570 körül	1590-ben
Tomasovce	2	5	4
Tótfalu	4	—	2
Udvard	3	4	13
Ujváros vagy Obrovác	—	—	21
Zombor	—	—	13
Nagy-Telekván, most Vántelek	—	—	25
Vajszka	4	7	16
Varjas	7	7	—
Dolni-Varjas	—	—	9
Gorni-Varjas	—	—	27
Kis-Varjas	—	—	3
Veprovác	—	—	11

Ezekon kívül még 33 olvashatlan nevű falu.

5. A bácsi nahije.

A falu neve	Házak száma		
	1554-ben	1570 körül	1590-ben
Alpár	3	5	24
Arnót	—	7	32
Bács	3	18	15
Baka	—	—	8
Banicsa	—	—	8
Nizsna-Banicsa	2	7	—
Rádina-Banicsa	—	—	19
Begecs	2	6	19
Bodony, most a petrováci határban	2	7	20
Bukin, hajdan Buki	2	9	29
Bulkesz, hajdan Boly-Keszi	2	3	7

A falu neve	Házak száma		
	1554-ben	1570 körül	1590-ben
Cséb	7	12	22
Cser (Cserefalva?)	4	6	11
Csernova (Cservenka?)	—	—	4
Cserpidzs, hajdan Kőégető	3	—	—
Derzsa, hajdan Derzsfalva	3	4	10
Bán-Devecser	—	—	22
Dobra	3	4	—
Bán-Dobra, most a külai határban	—	—	39
Kis-Dobra, részint uj-verbászi határban	—	—	20
Dolna-Dobra v. Gájdobra	2	4	18
Gorna-Dobra	—	2	17
Szredna-Dobra v. Morgos	—	—	12
Drágova	1	5	9
Egres, közel Kulpinhoz	—	—	8
Futak	5	11	31
Gáré vagy Csakovac	3	4	19
Nagy-Kirtya, hajdan Kürt, Glozsán mellett Glozsán	4	8	18
Ilok, hajdan Pest-Ujlak	8	11	19
Irmova, hajdan Irmó	2	5	8
Irmova, hajdan Irmó	3	5	31
Kende (?)	—	6	8
Kis-Kér	2	9	15
Megyes-Kér	—	—	27
Kereki, most Kerekies	12	4	17
Keresztes (?)	2	—	—
Keresztúr, ó-palánkai határban	1	7	10
Gorni-Keresztúr	—	—	21
Kőrös, most Kiris, a glozsáni határban	4	2	7
Kiszács	10	13	—
Kucsmin (?)	3	3	17

A falu neve	Házak száma		
	1554-ben	1570 körül	1590-ben
Kucura	—	—	18
Kulpin	3	6	20
Lőrinci	3	11	13
Medence, azaz Medencés, most Medenica	—	—	14
Megyés, a keresztúri határban	—	—	9
Dolne-Mende (?)	6	10	17
Gorne Mende (?)	1	4	11
Mertvályos, az ujvidéki határban	3	6	18
Dolne-Nemcse, hajdan Németi	13	4	11
Gorne-Nemcse, most Nemcsaszin	2	4	15
Novoszelo	3	11	9
Szredni-Obrovác	—	—	14
Őrs, most Uros	3	5	13
Paraga v. Nagy-Parrag	4	4	19
Paska, a deszp.-szentiváni határban	—	—	27
Pavlovce	5	4	9
Petrovce, most Petrovác	9	5	28
Piros	—	—	20
Plávna	4	23	27
Podgájce, most Podgájac a lalityi határban	2	3	12
Podgájce vagy Mahala	—	—	20
Rivica, hajdan Rév, ujvidéki határban	3	11	12
Kis-Sáponya	—	—	14
Gorna-Sáponya	—	—	5
Szredna-Sáponya	2	5	6
Sóvé	—	—	12
Szajlova, hajdan Szajol	3	6	—
Szántova, hajdan Szántó	—	—	18
Szelencse, hajdan Szöllős	—	—	26
Szellős, helyesen Szöllős	2	4	—

A falu neve	Házak száma		
	1534-ben	1570 körül	1590-ben
Dolni-Szelős	2	2	10
Szilbás	—	—	25
Szireg, hajdan Szőreg	—	8	37
Kis-Szireg v Kamendin, régente Kemend	—	—	13
Sugalova	12	15	18
Szonta	—	5	—
Dolna-Szonta	—	—	13
Gorna-Szonta	—	—	11
Szent-Demeter	—	—	17
Szent-György	6	4	17
Szent-Jakab v. Csardaklia, Cséb mellett .	—	—	7
Sent-Iván, (Deszpót)	6	3	18
Szent-Katalin	—	—	16
Szent-Márgit	—	—	26
Szent-Mihály, a szilbási határban	8	6	21
Szent-Péter, a torzσαι határban	—	—	15
Szent-Tamás	—	—	23
Takesin I. (?)	2	5	11
Takesin II. (?)	—	3	—
Temáne I. (?)	5	6	14
Temáne II. (?)	5	—	—
Tomasovác (?)	4	3	11
Topova	6	7	14
Torzsa	—	—	10
Dolna-Taranya	—	—	15
Gorna-Taranya	—	—	3
Szredna-Taranya	—	—	15
Turia	—	—	26
Ucsak, helyesen Hódság	—	3	9
Varadince, most Ujvidék	5	3	18

A falu neve	Házak száma		
	1554-ben	1570 körül	1590-ben
Verbász	—	—	36
Verkálóvo	5	16	13
Vicska	—	—	9
Virnak (Csarnok?)	2	4	—
Viszinda, a palánkai határban	5	—	—
Nagy-Völgy	—	—	9
Dolna-Völgy	—	—	15

Ezekon kívül még 30 olvashatlan nevű falu.

6. A titeli nahije.

A falu neve	Házak száma		
	1554-ben	1570 körül	1590-ben
Almás, a temerini határban	3	8	20
Szent-András, a tizsa-földvári határban	—	8	36
Baksics, hajdan Baksafalva	2	10	17
Buzi (?)	4	11	24
Cenej, ujvidéki határban	4	10	27
Csicsó	8	22	25
Csúrog	1	2	12
Egres, közel Titelhez	6	11	21
Goszpodince, hajdan Boldogasszonyfalva	—	—	34
Gradinováč	5	13	27
Gyorgyevác, most Gyurgyevó előbb Szent-György	—	4	—
Káty	9	14	19
Kobila	7	22	38
Kuvezsdin, hajdan Kövesd, Titel mellett	9	23	46
Lok	—	—	22

A falu neve	Házak száma		
	1554-ben	1570 körül	1590-ben
Martince, hajdan Szentmárton	5	12	15
Miklosica, hajdan Szentmiklós	6	7	14
Mosorin	8	24	32
Nádaly	—	—	19
Nádas	—	11	25
Paska	1	7	13
Preladin (?)	4	3	12
Szentiván	8	18	25
Szentmiklós	—	5	17
Takesin (?)	3	5	10
Temerin, hajdan Csömöri	5	13	28
Titel	55	50	20
Topolya, Titel mellett	—	—	4
Vecs-Kerek, hajdan Bekus-Kereki	—	—	15

A titeli nahije többi falvai Bácskán kívül a Tisza balpartján feküdtek.

Közli:

Steltzer Frigyes.

Bács és Bodrogh megyei tanulók a külföldi egyetemeken.

Fraknói Vilmos: „Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a 14. és 15. században“ című munkájából a Bácskára vonatkozólag is található néhány adatot, a melyeket e helyen célszerűnek tartok közölni. Az illetők közül azonban csak azokat említem fel, akikről biztosan tudni, hogy e két vármegyébe tartoztak. Kétes és más vármegyében is előforduló helyneveket, mint: Szent-Iván, Apáti, Geszt stb. el kellett hagynom.

1487. évben Philippus de Zond volt a bécsi egyetemen a „magyar nemzet“ egyik prokurátora.

1430. Blasius de Baczia.
1431. Paulus de Tytulio.
1435. Laurentius de Titulio (1441-ben licentiatius).
1442. Joh. de Zeremlyen.
1448. Jacobus de Baczia.
1451. Johannes de Futag.

} A bölesészeti karnak
magyar tanulói voltak
Bécsben.

A tudományszak megnevezése nélkül szintén Bécsben még a következők voltak az egyetemen:

1453. Georg de Baczia.
1456. Dominus Joh. Zwbwr de Ffeldwár, nobilis.
1457. Nicol. de Arrath.
1458. Joh. de Czoborsenthmihal, nobilis.
1461. Oswaldus Galambos de Baczia, (1465-ben baccalaureus).
1462. Joh. de Zond.
1465. Stephanus de Baczhya.
1466. Andreas Haz de Batmonstra.
1466. Mih. de Bochia.
1468. Joh. de Batzmonstra.
1469. Clemens de Batchia. — Albertus de Futag.
1472. Urbanus de Bodrock. — Fabianus de Zond.
1478. Philippus Czapó de Szond.
1481. Mathaeus de Seremlien.
1486. Georg. de Futak.
1487. Magister Philippus de Zond. — Georg de Zeremlyen.
1489. Johannes de Fwthak.

Frankl Vilmos: „A hazai és külföldi iskolázás a 16. században“ című munkájából a következőket jegyeztem ki:

Év nélkül (de a 16. században) a krakkói egyetemen a magyar bursa tagjai voltak: Joh. Mohoray de Zayol. — Thomas de Zwborsenmihal.

- 1509-ben Emericus de Dalatha. — Joh. de Zantho.
1510. Brictius de Nagy-Kwldh. (Nagy-Koluth.)
1511. Gallus de Warphalwa (Várfalva). — Philippus de Szentá. —
Steph. Pestyény de Marthonos.
1513. Antonius de Kwkeszy.
A wittenbergi egyetemen voltak:
1547—8. Lucas Futag, ungerus.
1549—50. Franciscus Futaginus Hungarus.

Közli: *Iványi István.*

A Ferenc-csatorna,

a baja-bezdáni tápcsatorna és a kis-sztapár-ujvidéki öntözőcsatorna rövid története.

Irta:

KOCH JÓZSEF.

ELŐSZÓ.

A Ferenc-csatorna vonalak rövid történetével némileg elősegíteni akarom azon nemes célok elérhetését, melyeket a megyei történelmi társulat, a mult éven történt magalakulásával kitűzött magának. Anyamegyénk iránti ragaszkodásunk csak e megye multjának ösmertetésével mindinkább nagyobbodhatik. Azért e megye multját kutatni, e megye multjának emlékeit „a századok időrétegeiből“ kiaknázni, fölleveníteni és kép gyanánt oda állítani a jelen és jövő elé, mely kép a megye fejlődésének minden árnyalatát lehetőleg híven ábrázolja, bizonyára nemes cél. Ennélfogva polgáraink mindegyikének szent kötelessége e cél elérhetéséhez hozzájárulni, ha csak azáltal is, hogy mint pártoló a társulati tagok sorába lép.

Én a társulati tagok buzgó munkálkodására Isten áldását kívánva, örülni fogok, ha jelen munkámmal is, a társulat nemes céljainak elérhetését némileg elősegítettem.

BEVEZETÉS.

A régi Ferenc-csatorna története, e csatorna tervezőjének és építőjének élettörténetével szorosan összefügg. Azért nem csak háladatos kötelességet teljesítünk a már nem élők emléke iránt, hanem egyszersmind a történetírás kivánalmainak felelünk meg, ha azon nemes férfiúnak életéből elmondunk egyet-mást, ami nemesak önmagában érdekes, hanem a Ferenc-csatorna történetére vonatkozólag is érdekel bir.

Kiss József a Ferenc-csatorna tervezője és építője saját emlékiratai szerint, született Budán 1748. március 19-ikén. Szülei jómóduak, gazdagok voltak. Hogy hol töltötte ifjúságának éveit, hol végezte tanulmányait és milyen sorsa volt míg férfikorának küszöbére lépett, arról irataiban nem emlékezik meg. Annyi azonban bizonyos, hogy a nyolevanes évek elején midőn megyénkben a német bevándorlók letelepítették, Kiss József mint kincstári mérnök és építészeti igazgató Zomborban volt.*) Igen valószínű, hogy már azelőtt is, szaktudományának megfelelő kincstári hivatalt viselt — a hatvanas évekig visszamenő emlékkönyvének jegyzetei legalább következtetni engednek erre.

*) Eimann János. Der deutsche Kolonist. 128. 1.

Kiss ezen emlékkönyvének*) — saját kezű — leírása és az egyes rajzoknak magyarázata oly kitűnő képzettséget és műveltséget árulnak el, hogy valóban csodálkozunk kell a fölött, hogy Redel-, Raab- és Heppe-féle embereknek, hogy sikerülhetett Kiss-t, a Ferenc-csatorna tervezése és építése körül szerzett érdemeiért remélt „dicsőség elnyerésben“ háttérbe szorítani.

Kiss sokszor hallatja panaszát a „gazok és irigyek“ ellen. Midőn nevezett emlékkönyvébe saját arcképét is rajzolta — az 58. és 59-ik oldalon — azt így magyarázta: „ezen kép a jótékonyság Istennőjének oltalma alatt áll. A sors üldözése mellett — mi zivataros felhőkkel jelezte-tik a képen — az irigység, a butaság és a dühödtség vesztöket lelik. Bár mindent megkisértenek — a menydörgés között végromlással fenyegető villám visszapattan és a gonosz szándék megsemmisítettik.

A kies vidéken fölkelő nap és az ég derült láthatára, talán még be-következendő boldog időkre engednek következtetni.

Fae bene dolebis az ő jelszava, mert óh! ez ő reá nézve, ármány és irigység folytán beteljesedett! De azért el nem fárad. Azon kevés napokat melyeket még megélni engedi a párka, szívesen áldozza a hazának, annél-kül, hogy cím, rang vagy hivatal után, miket nem kíván többé, aggódva vágyódnék.***) Ő maga adott címet magának, ő Magyarország első és egye-düli hajózási csatornájának megalapítója.

Ha a vetés még most nem áld aranyos gabonával,

Áld dúsan a kalász, majd az idők folyamán.“

Még keserűbben panaszkodik Kiss József „Búbánatának tűnődései-ben“.***) „Azon alkalommal midőn a Kiss testvérek a csatorna-társulat egyes irigyei és alávalói által, közöttük leginkább Redel és Raab, az első referendarius, a második társulati számvevő — a legkeserűbben bántattak és üldöztettek, Kiss József, fehér íróasztalára, írónnal, búbánatait írta!

Mindenható Isten! a te utaid megmérhetetlenek, az emberek élet-sorsát, saját javukra, sötétséggel takarod!

*) Kiss József emlékkönyve sajátkezűleg tervezve és rajzolva, kezdve az 1769-ik évtől. A címlapon ez áll: „én boldog emlékkönyv vagyok. Azon legmagasabb kegyben részesültem, hogy Ő Felsége II-ik József császár átlapozott és most azon különös szerencse ér, hogy mult idők felejthetetlen emlékeül a magyar nemzeti muzeumba áttétetem. Anno 1813.“

Ezen emlékkönyvben van — az arra vonatkozó, Kiss József sajátkezű leírása ugyan hiányos — körülbe-lől 200 oldal minden oldalon egy rajz [kép]. Az első oldalon van Mária Terézia képe, a többi oldalakon II. Jó-zsef, az uralkodóház számos tagjai, magyar rangu katonák — [Hadik, Lasey, Lichtenstein] egyháziak [Battyányi stb.] képei. Ezen emlékkönyv a magy. nemz. muzeumban mai napig is őriztetik.

**) Hogy Kiss József mégis a Ferenc-csatorna tervezése és építése körül szerzett érdemeiért a magyar nemességét nyerte volna, alaptalan, mert a Kiss család nemeslevele 1691-ben állítottatott ki. L. Kiss Ilka k. a. levele. Kiss Józsefnek a ferenc-csatornai igazgató hivatala megmaradt, azonban utódjai nem örökölhették azt.

***) „Búbánatom tűnődései.“ Kiss József hátrahagyott iratai „Consignation der Activa und Passiva.“ 37. és 38-ik oldalain.

Ne tégy hasznosat az életben, mert jutalmad irigység léssen, bántódás és üldöztetés — okulj saját példámon.

Azok, akik engemet és testvéreimet rágalmazták és a kik szövöttek, hogy minket és az egész családunkat tönkre tegyék, meghaltak már és bizonyára a még életben levő többi bűntársakat is a sírba fogják dönteni, a mint az már Heppen, az országos építészeti igazgatón beteljesedett.

A csatorna és a csatornával összefüggésben levő minden tervezkedések, nem lesznek áldásthozók mindaddig, míg a Kiss testvérek a társulattal tökéletesen ki nem lesznek békítve és míg vissza nem leendenek adva jogai,*) mert a legártatlanabbul megbántattak és a rajtuk elkövetett igazságtalanságokat az Isten fogja megboszulni.

Leginkább sajnálom a nemes társulatot, melynek alapítói mi voltunk és melynek jólétét minden erőnkkel előmozdítottuk.

Előre tervezett rágalmazások folytán 1797-ben a csatornai ügyek vezetésétől eltávolítottunk, oly időben, midőn saját tervünk és indítványunk alapján 1798-ban Sztapártól Monostorig a hajózásnak meg kellett volna kezdődnie. Ez azonban minden lehető ármányokkal megakadályoztatott, nehogy a befejezés dicsősége a Kiss testvéreké legyen.***)

Azonban a kik a dicsőség elnyerésének reményében ringatták magukat, nem élveztek dicsőséget — Redel udvari tanácsos és Raab számvevő, a mint életökben a Kiss testvérek elnyomásában közösen segítették egymást, úgy egy közös sírban' fekszenek eltemetve,***) léssen nekik jutalmuk egykoron . . . mert életökben kevés jónak, de sok rossznak voltak okozói!

Kiss Józsefnek ezen sorai nem igényelnek magyarázatot. Hosszú éveken át küzdött és fáradozott, míg csak az előmunkálatok megtétettek a Ferenc-csatorna építése körül és midőn ezen előmunkálatok megtétettek és a társulat megalakult és az ásatás megkezdődött, ismét hosszú éveken át küzdött és fáradozott az ásatási tervek sikeres kivitele érdekében: és mégis a kivitel sikerültével és a csatorna elkészültével, mikor már a hajózás is megkezdődhetett volna, nem nyerhetett dicsőséget és örömet, sőt még munkálataiért és mindennapi fáradozásaiért sem nyerhetett jutalmat.

Jogosak azért panaszaik. A magyar királyi udvari kamarával kötött szerződés értelmében a társulat volt kötelezve, mind azon költségeket, me-

*) L. később Kiss Józsefnek szerződése a társulattal.

***) Kiss József testvére Gábor szintén mérnök volt, mint kapitány azonban katonai szolgálatban állott. A Ferenc-csatorna tervezésének és építésének idejében testvérénél tartózkodott mint annak „segédje és szövetségese”. L. Eimann János der deutsche Kolonist 127. stb. és Kiss József hátrahagyott iratai „Consignation der Activa und Passiva“ 37. l. stb.

***) A sír most is megvan.

lyek a csatornának a meghatározott időbeni el nem készülése esetében fölülmulják az előterjesztett költségvetést sajátjából fődözni annyival, a mennyi a csatorna teljes kiépítéséhez és a csatornán leendő hajózás megkezdhetőseig egyáltalában szükségeltetik.*) Azonkívül a francia forradalomnak és az ezen forradalom által a mi monarchiánkban is keletkezett háborúnak Kiss József nem volt az okozója és ha mégis főképen azért el nem készülhetett a csatorna, a társulat nehéz méltatlanságot követett el, ha ötvenezer forintot megtagadott Kisstől és őt az e miatt keletkezett egyenetlenségek folytán a csatorna-építési ügyek vezetésétől egészen el-távolította.

De a mennyi keserőséget kellett Kisnek szenvednie nyilvános működése terén, annyi édes örömekeket élvezett családi életében. Megható azon apai gondozása és szeretete, melyről emlékiratai tanuskodnak.***) Első neje egy Fischer Henrik Frigyes****) nevű svájci születésű mérnöknek leánya volt,*****) ki azonban korán meghalt t. i. 1798-ban.

Második neje volt Nemesovits Jozsefa, kinek areképére Kiss ezen szavakat írta:

A tavasz szomorú volt neked
a nyár szép mint megérdemled . . .
Most Hymen gyöngéd kötelékeiben
egyesülve férjeddal, én velem
legyen életed ősze és tele
bánatban szegény és örömmel tele.

Kiss József meghalt Zomborban 1813. március hó 13-ikán, de Ujverbáson temettetett el, saját szőlőjében, amint ő azt végrendeletében kívánta volt. Sírkövén a következő fölirat van: H. S. E. Josephus Kiss, Nobilis Hungariae, quem immortalem hic canalis testatur, mortalem esse hoc marmor fatetur. Natus anno 1748. mart. 19. Denatus 1813. mart. 13.

Áldás lebegjen hamvai fölött!

*) Lásd ezen szerződés 14. pontját.

***) Kiss József emlékiratai: Consignation der Activa u. Passiva 1—27. l. Kissnek Cservenkán, Ujverbáson és Földváron voltak házai és földjei. Sz.-Tamáson egy 40,000 frt értékű birtoka volt. 11,000 frt csatornai részvényei is voltak.

****) Fischer Henrik Frigyes svájci születésű mérnök, hadnagy a porosz gárdánál, később herceg Eszterházy mérnöke és még később Bács-Bodrogh megyei főmérnök volt. L. Kiss József emlékkönyve 124. ol.

*****) Kiss Józsefnek két gyermeke volt: Mihály és Karolina, de házában Schmausz János ki Amerikában született és Angolországban neveltetett, mint Kissnek ugyszólván fogadott gyermeke is kiképeztetett építésznek és mint ilyen a bevándorlott német telepítvényesek templomait építette. K. J. emlékkönyve 130., 121. ol. K. családjához tartozott még — tekintve a család fő gondozását és szeretetét — Griebel Sámuel, mint Kiss Józsefnek mérnöki gyakornoka. L. K. József emlékkönyve 133. ol.

A FERENC-CSATORNA.

I.

A régi Ferenc-csatorna — Magyarországnak első csatornája — hajózási célból*) építtetett még azon időben, midőn Európa többi államaiban csatornák még nem igen léteztek. Olaszországban ugyan már a 11-ik században és Németországban a 14-ik században építtettek csatornák, hanem ezen csatornák oly tökéletlenek valának, hogy céljuknak, a kereskedelem megkönnyebbítésének csak a legesekélyebb mértékben feleltek meg. Franciaországban a legrégibb csatorna 1605-ben kezdetet meg, de ezen csatorna is eredeti kivitelében tökéletlen volt, úgy, hogy csak 1642-ben vált hajózhatóvá. Később azonban t. i. 1666—1681-ig építtetett az úgynevezett „Canal-du-Midi“ mely Franciaországnak még most is leghíresebb és legfontosabb csatornája.**)

Oroszországban a Ladoga csatorna és Angliában a legtöbb csatornák építése, csak 2—3 évtizeddel, a Ferenc-csatorna építése előtt, a hollandi csatornák pedig, melyek ez idő szerint a legjobbak és leghíresebbek, 2—3 évtizeddel a Ferenc-csatorna építése után építtettek. A „Nord-Canal“ 1819—1824., a „Zuyd-Willems-Canal“ 1822—1826. és a „von Boorne-Canal“ 1827—1830-ig építtettek. Mindezekből kilátszik, hogy a Ferenc-csatorna építése, már építésének ideje és koránál fogva, kitűnő szakképzettségű férfit igényelt. S Kiss József volt ilyen férfiú. Midőn a múlt század nyolevanas éveiben, anyamegyénkben a német bevándorlók letelepíttettek, Kiss József mint kincstári mérnök és építészeti igazgató Zomborban volt. Főadata lévén a telepítendő községek helyeit és az ezen községekhez tartozandó földeket és réteket kijelölni és kiosztani a bevándorlók között, ő az illető községekben némelykor heteken át tartózkodott és így azon községeket, illetőleg azon községek határait legjobban ösmerte.

Tudva van, hogy azon időben, különösen a megye azon irányában hol jelenleg a Ferenc-csatorna van, egyes mocsarak léteztek, melyek földalatti- és esővizek hozzáfolyása által mindinkább nagyobbodván, nemcsak a földek termésében okoztak tetemes károkat, hanem az ezen mocsarakban támadt büzhödt levegő által, a lakosok egészsége is nagymérvben szenvedett. Itt különösen Torzsa, Kucura, Cservenka és Kúla községek említendők. Kiss, aki mindezen községekben megfordult és ki a lakosok nyomorát látta és panaszait hallotta, már 1785-ben Kúlától Verbászig egy mé-

*) A csatornák eredeti célja — Egyiptomban és Chinában a hol a legelső csatornák építtettek — az öntözés és a vízlevezetés volt.

**) Ezen csatorna 33 millió frankba került, összeköti a Középtengert a Nagy-Océánnal. Brh. Com.

A szerző.

ternyi széles árkot ásított és azon a nevezett községek földjeiről az álló vizeket levezette.*)

Ezen vízlevezetés kitűnően sikerült, mert rövid idő alatt, különösen Torzsa és Kúla községek földjeiről az álló vizek mind a „Cerna-Barába“ lefolytak**) és a lakosok vetései a mindinkább nagyobbodó vízveszélyektől meg voltak mentve.

Ezen siker által buzdíttatva, már a következő év t. i. 1786. elején Kiss József a magyar királyi udvari kamarához egy tervrajzot terjesztett föl, melyben kimutatta, hogy a szivaci mocsaraktól kezdve egész Verbászig, az ezen területen és ezen irányban fekvő községek határaitól egy, két méternyi széles vízárók által minden állóvizek a Cerna-Barába levezethetők. A magyar királyi udvari kamara ezen tervet magáévé tette és sikeres kiviteléhez 14.000 forintot utalványozott ki.***) Az ásítás Ujverbászon 1786-ban ősszel kezdetett meg és 1787-ben nyáron a szivaci mocsaraknál bevégeztetett.

Azon árok is teljesen megfelelt céljának, mert a víz alatt volt területekről lefolytak a vizek, a hátramaradt mocsarak kiszáradtak és a lakosok azon földeket, melyeken addig csak káka és nád termett volt, ismét szántóteldeknek használhatták.

Kiss Józsefnek most egy új eszméje támadt. Látván ugyanis egyrészt, hogy a letelepített német bevándorlók munkaszeretők, szorgalmasak, hogy földjeik termékenyek és hogy az így évente maradandó gabona főlősleg, bizonyára elszállítást fog igényelni idővel, másrészt pedig tudván, hogy a kincstárnak a Tiszán és Dunán való, különösen sószállításai****) mennyi bajjal, késedelemmel és költséggel járnak: azon gondolatra jött, hogy mindezen, egy a Dunát a Tiszával összekötő hajózási csatorna által a legcélszerűbben lehetne segíteni. És e gondolatot megvalósította Kiss. Elkészítette testvérével Kiss Gáborral egyetemben, a tervrajzokat, fölterjesz-

*) Eimann János „Der deutsche Kolonist“ című könyvében említi, hogy ő mint kincstári számvevő ezen árok ásításánál a főfelügyeletet vitte. Egyszersmind említi, hogy az ásítás kivitele céljából Kiss Józseftől 400 forintot kapott és hogy ezen 400 forinton Ujverbászon férfiakat és nőket, fiúkat és leányokat napzámosoknak fogadott. Hanem, hogy ki adta a 400 forintot tulajdonképen, a kincstár-e, vagy az érdekelt községek, vagy Kiss József a sajátjából, azt Eimann nem említi, de valószínű, hogy a kincstár adta, mert Eimannak egy megjegyzése szerint ezen 400 forint az első pénz volt, mely a később oly virágzóvá lett Ferenc-csatornára fordítattott.

L. Eimann János „Der deutsche Kolonist“ 127. stb. ol.

**) A „Cerna-Bara“ Ujverbász községének régi temetője alatt vette kezdetét és húzódott egész Tiszaföldvárig.

***) L. Eimann János „Der deutsche Kolonist“ ol. 128.

****) A kincstár Marmaros megyéből és Erdélyországból szállította a sószükségleteket a Tiszán és Dunán a kijelölt lerakodókhoz. Ilyen lerakodók voltak Szolnok, Szeged, Eszék, Mohács, Baja, Duna-Földvár, Duna-Vecse, Budapest, Komárom, Győr és Pozsony. Hogy a Tiszából a Dunába juthattak a hajók, egész Titelig kellett lemenniük és onnét ismét a Dunába, fölfelé. Tiszaföldvártól úgy Bezdánig 350 kilométer hosszú volt az út és ezen úton a hajók némelykor 6 hétig is elmaradtak, ami akkoriban nemcsak nagy bajjal és veszéllyel, hanem nagy költséggel is járt.

tette azokat a magyar királyi udvari kamarához és midőn a kamara nem olyan gyorsan határozott mint azt Kiss kívánta volna, 1791. decemberben Bécsbe utazott és ott nemesak a trónörökösöt tudta megnyerni tervének, hanem a trónörökös által a császárt is, aki Kiss-t a legkegyelmesebben fogadta.*)

Most már a csatorna létrejövése el volt határozva. Bizottságilag megvizsgáltattak az egyes területek, melyeken a csatornának át kelle haladnia, a tárgyalások a politikai és pénzügyi hatóságokkal megkezdettek és már a szerződéskötés iránt is tétettek lépések, mikor kitört a francia forradalom és ismét mindent előbbi stádiumába visszasodort. A csatornaépítés ügye most háttérbe szorult. Ferenc császárnak 1792. április hó 2-ikán háború izentetett a francia köztársaság részéről és így ő, ki mint trónörökös buzgókodott a csatorna létrejövése mellett,**) mint császár, a csatorna ásatására, építésére, egyáltalában gondot nem fordíthatott.

De Kiss Józef nem nyugodott. Rajzolt, írt, utazott és törekedett minden erejével egy társulatot alapítani, melynek pénzbeli hozzájárulásával a csatornát építeni lehessen. Végre 1792-ben siker koronázta fáradozásait, mert az ezen évben a magyar királyi udvari kamarának közvetítése folytán a csatorna építésére vonatkozó nyert szabadalmak alapján úgy honi mint külföldi notabilitásokból álló 50 tagu társulatot alapított, melynek élén azután***) Kiss József és Gábor testvére 1793. március hó 27-ikén a magyar királyi udvari kamarával következő szerződést kötöttek:****)

„Ad Nr, 1315.

Camm. 13,274. Copie 1.

„Az 1792-ik év augusztus hó 2-ikán 8095-ik szám alatt és 1793-ik év március hó 15-ikén 238-ik szám alatt kelt legfelsőbb elhatározás folytán, a magyar királyi udvari kamara és Kiss Gábor és József*****) testvérek között egy 13 $\frac{1}{2}$ mértföldnyi hosszú hajózási csatorna építése tárgyában — mely csatorna által Monostorszeghnél a Duna, a Tiszával Földváron egybekötetnék — legfelsőbb jóváhagyással következő szerződés, következő föltételek, illetőleg kedvezmények mellett mai napon megbeszéltetett és megkötetett:

*) Kiss József hátrahagyott iratai „Consignation der Activa und Passiva“ 1810—1812.

**) A trónörökös Kiss-t személyesen vezette császári atyjához. L. Gertinger A. volt ferenc-csatornai igazgató, a csatorna építésére vonatkozó jegyzeteit.

***) E társulat legelőkelőbbjei voltak: Zichy, Battyányi, Eszterházy, Apponyi, Asprmont, Dietrichstein, Haymerle, Harrach, Kolonits stb. Kiss J. hátrahagyott iratai.

****) Ezen szerződés, mint egyáltalában Kissnek minden hátrahagyott iratai német nyelven vannak szerkesztve, én azoknak lehetőleg mindenütt szószérinti lefordítását nyújtottam.

*****) Falk Miksa az egyetemes magyar encyclopedia V. k. 117. l. József helyett „János“ nevet említ. Ez azonban tévedés. Kiss magát hátrahagyott irataiban mindig kizárólagosan „József“ nével írta alá. A szerző.

Először. Miután az építendő esatorna nagyjórészt a bácsmegyei kincstári földeken fog átvezetni, a vállalkozóknak csak a hajózási jog adatik meg — a regálék fölött az uradalom rendelkezési joga főtartatik. Azért a vállalkozóknak kocsmát, mészárszéket vagy malmokat föllállítani nem engedtetik meg, ha csak a kincstárral előbb meg nem egyezkedtek. Azonban évi 50 frt — in recognitionem juris Terrestrális — lefizetése mellett följogosíttatnak a vállalkozók, a esatorna építésének időtartama alatt munkásaiknak italokat, élelmiszereket kiszolgáltatni a következő föltételek mellett:

a) Az élelmiszerek, italok és szükségletek kiszolgáltatása csakis a munkásokra és a munka helyére vonatkozik, a falvakban tehát semmi esetre sem engedtetik meg.

b) A koreszmárosoknak és markotányosoknak, confiscatio büntetés terhe alatt megtiltatik, italaikat az alattvalók házaiban lerakni, vagy azokat hordószámra elárúsítani.

c) A szükséges élelmiszereket, confiscatio büntetés terhe alatt csakis a esatornai igazgatóság részéről adott írásbeli engedély mellett szabad a kincstár területére behozni.

d) Az italok és élelmiszerek csakis az igazán és közvetlenül a esatorna építéséhez használt munkásoknak és másoknak semmi esetre nem adhatók el, azonban

e) ha ezen esatorna a zombori városi területen vonulna át, akkor a vállalkozók az italok és élelmiszerek hasonló módon történendő kiszolgáltatása tárgyában nevezett várossal kiegyezkedni kötelesek.

I. A szabadalmazott huszonöt év időtartamára a halászat a esatornában — a kincstárnál in recognitionem juris Terrestrális lefizetendő évi ötven forintért megengedtetik a társulatnak. Miután azonban a esatorna nemcsak a kincstári földeken, hanem más törvényhatósági területeken is átvonul, a társulatnak kötelességévé tétetik ezen hatóságokkal kiegyezkedni. A szabadalmazott huszonöt év letelte után a körülményekhez képest más szerződés fog megkötteni. A esatorna partjain és a gátakon termelendő széna a vállalkozóknak tulajdona leend. Azért azon alattvalók, kiknek földjein keresztül fog vezetni a esatorna és kiknek ezen földhiány egyenértékűleg megtérített, a szénára igényt nem tarthatnak, valamint marháik számára a legeltetés a gátakon meg nem engedtetik.

II. A vállalkozók köteleztetnek a esatorna mindkét partján fekvő kincstári és alattvalói földek hozzáférhetése tekintetéből sajátjukból építeni és jó karban tartani annyi hidat, a mennyit az illető hatóság, tekintettel a jelenleg létező országutakra szükségesnek fog mondani. Miután a társu-

lat a szabadalmazott huszonöt év alatt a csatornai hajózás után eredő minden hasznot kizárólag egymaga húzza, azért a csatornát, úgyszintén a csatornán átvezető közlekedési hidakat sajátjából föntartani köteleztetik, annélkül, hogy azért a kinstártól vagy a hidakon átjáró közönségtől bármi néven nevezendő adót vagy összeget követelni megengedtetnék.

III. Az egész sószükségletek elszállítása, Segédről Eszékre mázsáját 17 kr., Mohácsra 21 kr., Dünaföldvárra, a mennyiben ezen lerakodáshoz közvetlenül Szegedről vizen kellene a só t szállítani 24 krért az egész szabadalmazott huszonöt évre a társulatnak átengedtetik. Nemkülönbén minden évre a szabadalom időtartama alatt 70 mázsának Szolnokról Pestre leendő elszállítása à 40 kr., olyképen biztosíttatik a társulatnak, hogy ezen mennyiséget saját kívánatára, azonban mindenkor a pesti királyi sóhivatal által kijelölendő lerakodóhoz, Komárom, Győr, Nagyszegh és Pozsonyba, a jelenleg főnálló árak mellett is elszálíthatja. A többi lerakodóhoz, Bajára és Duna-Veésére csak azon sómennyiség szállíttatása biztosíttatik a társulatnak, mely sómennyiséget a földművelők önkényt és kényszer nélkül oda nem szállítják és pedig leend Bajára oly szállítási ár mint Mohácsra, Duna-Veésére olyan mint Földvárra. Ha önkénytes fuvarok hiányában Szolnokról Pestre a fönnevezett 70 mázsánál többet kellene vizen szállítani, úgy ennek elszállítása a fönjelzett à 40 kr. díj mellett a társulatnak átengedtetik — a be- és kirakodási költségek a társulatnak megtéríttetnek*) — — — de ezen királyi jószágért a vállalkozóknak mint az eddigi szállítóknak is, kezeskedniök kell. Különbén a megígért mennyiség elszállíttatását a magyar királyi udvari kamara csak annyiban biztosítja a társulatnak, a mennyiben a kamarának ígérete a gyökértől leendő szállítás által teljesíthető leend.

IV. Míután a társulatnak minden, a csatornán történendő katonai és kinstári szállítások tekintetében a jelenleg főnálló és a szabadalmazott évek alatt föl nem emelhető árak mellett legfelsőbb helyről minden más hajószállítási szerződők fölött olyképen adatott meg az elsőbbség, hogy úgy a katonai hatóságnak, mint más hatóságoknak is szabadságában álljon szállítmányait, ha a társulat más szerződők részéről ajánlott árak mellett nem akarná szállítani, eltekintve a csatornától, a magok tetszése szerint szállíttatni: kötelességévé tétetik a társulatnak a szabadalmazott évek letelte után minden kinstári és különösen minden sószállításokat — ha fölszóllíttatnék arra — ugyanazon árak mellett átvenni és teljesíteni, mely árak más szerződőkkel a felek megkárosítása nélkül volnának megállapíthatók. Ezenfelül a társulat utasíttatik időnként kimutatni, vajjon elegendők-e előkészületei

*) A szerződésnek következő két sora érthetetlen.

arra nézve, hogy az esetleges kincstári szállításokat azonnal késedelem nélkül teljesítheti. Ellenkező esetben a kincstár föl van jogosítva a társulatnak odaigért szállításokat más szerződő szállítóra bizni.

V. A zsilipek, hidak és hajók építéséhez szükséges, Becsén és Kanizsán fekvő építőfa, úgyszintén a szükséges deszkák, az építés bevégezte után három év alatt leendő fizetés mellett következő áron engedtetnek át:

1. sz. tölgyfa	1 frt 13 kr.
1. „ „ puha nagy	— „ 45 „
1. „ „ közép, úsztatott fa	— „ 36 „
1. „ „ gyöngye	— „ 24 „
Az építéshez nem használható de erős	— „ 20 „
gyöngye	— „ 10 „
Száz drb deszka	15 „ — „

A többi faszükséglet, a közönség faszükségletének tekintetbevételével és a kincstári erdők megkárosítása nélkül, az erdődíj-illeték elengedése mellett, a csatorna-építés bevégezte után leendő folyóáron átengedhető a társulatnak, az összeg esetleg a kincstári vitelbérből, a mennyiben az elegendő volna, levonható.

VI. A társulat a csatorna kiépítéséhez a kincstár részéről 200,000, azaz kétszázezer forintnyi kölcsönt kap és pedig a társulatnak kívánságához képest a csatorna-építés első évében negyvenezer forintot, az építés második és harmadik évében azonban nyolevan-nyolevanezer forintot, az összegre eső 4% kamatok azonnali lefizetése mellett. Hogy azonban a kincstár ezen előlegezendő összeget a lehető legjobban biztosítsa, a társulatnak mindaddig nem szolgáltat ki pénzt, míg a társulat be nem bizonyítja, hogy az építésre már annál nagyobb összeget fordított. Azért megállapítottuk, hogy a bács megyei kincstári igazgatóság, a melynek főfelügyelete alatt építtetik a csatorna, mindenkor itélni fog a fölött, hogy vajjon a társulat részéről az építő-anyag beszerzésére, az ásatásra, a zsilipek és hidak építéséhez, mily nagy összeg fordított már? Az igazgatóságnak ezen ítélete szerint azután a magyar királyi udvari kamara az építés első évére szóló negyvenezer forintból mindég csak félannyit fog kiutalványozni a társulatnak, mint a mennyit a társulat sajátjából az építésre már fordított. És így lesz az a következő években is, melynek mindegyikére nyolevanezer forint megállapított.

A kész csatornára nézve a kincstárnak az előlegezett összeg visszanyerhetése tekintetében elsőbbsége van, de viszont a kincstárnak is a kész csatornát esetleg biztosíték-előlegnek kell elfogadnia.

Hogy azonban a legmagasabb kincstár biztosítva legyen még azon

esetre is, ha az ajánlott egymillió forint a csatorna teljes kiépítéséhez nem volna elegendő és ha a vállalkozók a még hiányzó összeget nem bírnák előteremteni, vagy az építést bevégezni nem akarnák, mi által a már adott kincstári előleg veszélyeztetnék, köteleztetik a társulat jelen szerződés értelmében, azon esetben, ha az építési költségek, az alólírott Kiss testvérek által előterjesztett költségvetést bármennyivel is fölülmulnák, hogy a társulat a hiányzó összeget pótolni fogja annyival, a mennyi a csatorna teljes kiépítéséhez és a csatornán leendő hajózás megkezdéséhez egyáltalában szükségeltetik.

Ha az évi nyolcezer forintnyi kamat, valamint az annak idejében megtérítendő tőke, mely a csatorna építésének bevégezte után tiz év mulva tizenötévi részletekben visszafizetendő és kamatok nélkül évente 13,333 forint és 20 krt tesz — fizetése a társulat részéről nem teljesítették: akkor az a kincstári szállításokért járó szállítási díjából levonandó, mi mellett a kincstárnak még az annak útján megindítandó *salvum regressum* is föntartatik.

VII. Álljon szabadságában és legyen megengedve mindenkinek tulajdon hajóival a 13¹/₂ mrtf. hosszú csatornán, mérsékelt biztosítási- és hajózási-díj mellett hajózni. Ezen díj pr. mázsa és mértföld, fél krajcár. Tévedések kikerülése végett folyékony árucikkeknel az akó egy egész mázsának, szemes gabonáknál a mérő búza vagy rozs ³/₄ mázsának, a mérő árpa vagy zab pedig ¹/₂ mázsának számíttatik. Ezen biztosítási- és hajózási-díjt a társulat időfolytán leszállíthatja ugyan, de önkényt és magasabb engedély nélkül föl nem emelheti soha.

Ezen díj lefizetése után a társulat köteles a szállítók hajóit saját lovaival vontatni, a hajókon lévő árucikkeket azon időtartamra, mely alatt a csatornán szállíttatnak, biztosítani és azután az üres hajókat díj nélkül ismét visszavontatni.

Ha azonban tetszenék valakinek árucikkeit és gabonáját a társulat hajóival szállíttatni a csatornán át, jogában áll a társulatnak az egész csatornán általi szállításnál egy akó vagy mázsáért kilenc krajcárt, egy mérő búza vagy rozsért hét krajcárt, egy mérő zab vagy árpáért öt krajcárt követelni. Ezen esetben azonban kötetes a társulat saját hajóival és lovaival szolgálni.

VIII. Megengedi Ő Felsege, hogy ezen csatorna a hidakkal és zsilipekkel együtt, úgyszintén a csatornán átmenő személyek és a vízijárművek a csatorna bevezető zsilipétől kezdve a csatorna kivezető zsilipéig a huszonöt szabadalmazott év időtartama alatt mindennemű vám- és adófizetés alól fölmentve legyenek olyaténképen, hogy a fönnevezett szabadalma-

zott biztosítási és hajózási díj kivételével bárminemű ürügy alatt hidvámot vagy vízvámot követelni senkinek meg nem engedtetik.

IX. Ő Felsége beleegyezik a vállalkozók kérésébe és a csatornát legfelsőbb védelmébe veszi, egyszersmind megengedi, hogy a társulat hajói, zászlói, a magyar királyi színeket és címeket „szabadalmazott magyar királyi hajózási társulat“ című fölrattal használhassa.

X. Ő Felsége legkegyelmesebben intézkedni fog, hogy azon a téren, melyet a csatorna elfoglal, úgyszintén a csatorna gátjam építeni, vagy a víznek egy részét levezetni, bárminemű hajózási akadályt útba gördíteni, senkinek megne engedtessék, annál kevésbé a gátakon vagy gátak közelében oly valamit kezdeményezni, miáltal kiöntések és áradások okoztatnának. Ellenben a hajózási társulatnak is köteletségében áll az új csatornából esetleg kiöntött víz által okozott károkat az illető földbirtokosoknak, részrehajlatlan becslés után megtéríteni.

XI. A társulatnak megengedtetik, hogy a csatorna medréhez, a gátakhoz, úgyszintén az épületekhez és legelőhöz szükséges telkeket beválttassa olyképen, hogy azon rétek és szántóföldek, melyek az alatvalók tulajdonát képezik a megyei mérnök által megméréssenek és szessziókra osztva, a tulajdonosoknak, ha szántóföldekkel és rétekkel nem volnának megtéríthetők, kinstári értékek szerint a reájuk eső adóval együtt évente a szokásos határidőkben megfizetessenek. Kinstári földek azonban, úgyszintén legelők, mocsarak, posványok és más nem művelhető telkek, ex ratione doni publici, átengedtetnek a társulatnak azon föltétel alatt, hogy a társulat köteles legyen in recognitionem juris Terrestrális évente egy forintot a kinstárnál lefizetni, Zombor szab. kir. város polgárainak telkei azonban bizottságilag fölbecsülendők és a társulat részéről még mielőtt azon telkeken a munkálatokat megkezdené, az ott szokásos eladási ár szerint kifizetendők.

XII. Az építés bevégezte után számítandó szabadalmazott huszonöt év leteltével a kinstárnak szabadságában áll a csatornát birtokába venni. Ezen esetben a társulatnak kötelessége leend, a csatorna kiépítéséhez ingyen nyert kinstári telkeket ismét ingyen, a más egyéb telkeket és minden hozzátartozó épületeket azonban egy részrehajlatlan olesó becslés által megállapítandó akkori ár szerint azonnali pénzbeli fizetés mellett átengedni. Ha azonban a magyar királyi udvari kamara azon időben nem akarná átvenni a csatornát, hanem azt továbbra is a társulatnak egy bizonyos meghatározott időre átengedni volna hajlandó, akkor ezen második időtartam eltelte után ismét egy új becslésnek kell majdán megtörténnie, mi mellett különben magától értetődik, hogy a szabadalmazott évek elteltével, ha a

csatorna továbbra is a társulatnak átengedtetnék, a kincstár a kincstári szállításokra vonatkozólag tett kötelezettségeit visszavonhatja és minden más kontraktussal szerződhetik.

XIII. Ő Felsége legkegyelmesebben megengedi, hogy a szóban lévő csatornának, ha teljesen kiépítettett, Ő Felsége neve megadassék. Buda 1793. március hó 27-ikén. Szécsen Sándor m. p., Batthyán Kajetán m. p., Klausz József jegyzőkönyvvezető, Orlandini Antal, Kiss József L. S. m. p., Kiss Gábor m. p. L. S.“

II.

A főúri szerződés létrejöttének magyarázata tekintetéből meg kell itt jegyezni, hogy a szerződésben elősorolt szabadalmak Kiss József és testvéreinek*) már az 1792-ik évben meg voltak adva, mert csakis ezen szabadalmak alapján alapíthattak társulatot. Ők azonban a társulatnak átengedték a szabadalmakat és pedig a következő föltételek mellett:**)

1. A társulat ad a Kiss testvéreknek tiz elsőosztályú részvényt, mind-egyikét ötezer forintnyi értékben, mindazon kedvezményekkel együtt, melyekkel a többi részvények is járnak.

2. A csatornaépítés bevégezte után a tiz százalékot fölülmuló tiszta jövedelemnek egyharmadát.

3. A csatornai igazgatói hivatal, mely hivatal a Kiss családban örökölhető legyen.

Ezen föltételeket a társulat elfogadta és aláírta 1792. június hó 11-én, aláírását megújította a társulat 1796. április hó 17-én.***)

Azonban ezen föltételeket a társulat nem tartotta meg. Adott ugyan Kiss Józsefnek tiz darab első osztályu à ötezer forint értékű részvényt, hanem „ármány és alávaló irigység“ folytán egyenetlenség támadt a társulat és Kiss József között, úgy hogy Kiss József végre, hosszú pörlekedések folytán 1805-ben kényszerítve látta magát „transactióra“ lépni a társulattal és ötvenezer forint helyett huszonötezer forinttal kiegyezkedni. A csatornaépítés bevégezte után a tiz százalékot fölülmuló tisztajövedelemnek egyharmadát szintén megtagadta a társulat Kiss Józseftől, nemkülönben a csatornai igazgatói hivatal örökölhetését is, sőt Kiss Józsefet ma-

*) Kiss Gábornak a neve ezentúl többé nem fordul elő Kiss József hátrahagyott irataiban, a csatornai építési ügyekben nem is vett többé részt. Valószínű, hogy mint katona, a francia forradalom időtartama alatt a háborúban volt.

**) Kiss József hátrahagyott iratai, Consignat. d. Act. u. Pass. 1810—1812. a 3-ik és következő oldalakon.

***) Kiss József hátrahagyott iratai, Consignation der Activa und Passiva 1810—1812. a 4-ik és következő oldalakon.
A szerző.

gát már az 1797-ik évben a csatornai ügyek vezetésétől egészen eltávolította.*)

A társulat következőképen volt alakítva :**)

Ötven részvény à 5000 frt, összesen 250.000 forint; száz részvény à 1000 frt, összesen 100,000 forint; háromszáz részvény à 500 frt, összesen 150,000 forint. Az összes részvények összes értéke tehát volt 500,000 forint. Kétszázezer forint előlegeztetett a kincstár részéről és miután egy millió forintba voltak számítva a csatornaépítés összes költségei, a még hiányzó háromszázezer forintot a társulat olesó kamatok mellett kölcsön vette.

Az átadás megkezdett.

A magyar királyi udvari kamarával kötött szerződésben ugyan nem volt meghatározva, hogy a csatornának mennyi idő alatt kell elkészülnie, hanem nevezett szerződés VI-ik pontjának azon megjegyzéseiből, hogy a vállalkozóknak a csatornaépítés első évében negyvenezer forint, a csatornaépítés második és harmadik évében pedig nyolcvan—nyolcvanezer forint fog kiutalványoztatni, határozottan következtetni lehet, a mit különben Gertinger, volt ferenc-csatornai igazgató, a Ferenc-csatornára vonatkozó kéziratában is megjegyzi, hogy a csatornának három év alatt kellett elkészülnie.

Úgyszintén az irány sem volt meghatározva a szerződésben, sem a községek és területek, melyeken a csatornának átt kellett vonúlania. Csak annyi volt említve, hogy a csatornának $13\frac{1}{2}$ mértföldnyi hosszúságban Monostorszeghnél a Dunát a Tiszával Földváron összekötnie kell. Különben erre nézve a tervrajzok***)) voltak irányadók és ezen tervrajzok szerint bizonyára a csatornának azon irányban kellett vonúlania, azon községeken és azon területeken át, melyeken át Bezdánnak kivételével most is vonúl, t. i. Monostorszegh, zombori határ, Kis-Sztapár, Ó-Szivac, Cservenka, Kúla, Uj-Verbász, Ó-Verbász és a Cerna-Bara medrében, Szt.-Tamás, Túrta és Nádały határán át Földvárig a Tiszába.

Az ásatási munkálatok 1793. junius havában kezdettek meg.****) Eimann

*) Kiss József hátrahagyott iratai. Consignation der Activa und Passiva 1810—1812. I. 3., 37., 38. Hogy miért támadtak ezen egyenetlenségek Kiss József és a társulat között, ninesen említve Kissnek irataiban. Azonban valószínű, hogy azért, mert a csatorna a meghatározott három év alatt el nem készült — csak 8 év alatt — és mert az építési költségek a Kiss által előterjesztett költségvetést kétszerannyival fölülmúltak. Azonban — Kiss mindennek, legalább első és egyedüli oka nem volt és nem lehetett.

***) Gertinger A. „Der Franzens-Kanal“ című két kézírata.

****) Eimann János „Der deutsche Kolonist“ című 1822-ben kiadott könyvében a 128-ik l. megjegyzi „die Schiffahrts-Kanal-Projekte des Herrn v. Kiss, wovon den Verfasser dieses, selbst viele bearbeiten half, wurden nach Ofen und Wien und hin und wieder gesendet“. Ezen tervrajzoknak nyomára nem juthattam.

*****) F. M. Egyetemes magyar encyclopaedia V. k. 117. ol. Radics György 1756-ra teszi az ásatás megkezdését és befejezését 1862-re. (Bács-Bodrogh vármegye leírása). Mindkét szám mindenesetre nyomtatási hiba.

szerint nemcsak a bácsmegyei helységekből és nemcsak Magyarországból, hanem a külföldről is hivattak munkások és nagy számmal jöttek is, különösen Bécsből. Az egész terület, melyen a csatornának át kellett vonúlnia egyes, úgynevezett „stációkra“ volt osztva, a hol a munkások számára górék, sátrak és kocsák állítottak föl, hogy a napi fáradoalmak után vagy kellemetlen időben oda meghúzhassák magokat. Ezenkívül a csatornai terület „figurákra“ osztott föl, melyeknek mindegyike 200 □ méternyi nagyságú volt. Az egyes figuráknál dolgozó munkások mellé egy külön munkavezető állítottatott, kinek feladata volt nemcsak a munkának jó és gyors elvégzését ellenőrizni, hanem a munkások szerszámaikat is elszámolásban tartani, valamint a munkások bérét időnként kifizetni. Az ásatás „köbölölek“ szerint történt és minden köbölölért a munkabér meg volt állapítva. E munka mellett sok pénzt lehetett szerezni. Szorgalmas munkások 100—200 forintnyi előleget kaptak és sokan voltak kik megkeresett bérük után házat és földet vehettek maguknak. E mellett kórházak is voltak fölállítva, melyekben a megbetegedett munkások igen jól ápolottak. 1795-ik évben melyben vidékünkön oly drágaság uralkodott, hogy a legjobbmóduaknak is zab- vagy köleskenyérrel kellett megelégedniök, a csatornai munkások tiszta buzakenyérrel éltek, mert az nekik olesó áron a csatornai igazgatóság részéről kiszolgáltattott. Eimann megjegyzi még végre, hogy a csatornaépítés egyáltalában minden tekintetben az egész vidékre nézve áldást-hozó volt.*) Hogy az ásatási munkálatok minél gyorsabban és minél olcsóbban elvégeztethessenek, Ferenc császár négyezer katonát**) is ígért volt segítségül küldeni, hanem a francia forradalom által a mi monarchiánkban is keletkezett háború miatt, ezen katonák nélkülözhetetlenek voltak és így a vállalkozók csak a fogadott munkásokra maradtak utalva.

Mindazonáltal a csatorna elkészülhetett volna a meghatározott három év alatt, mert az ásatás télen át is folytatott és mert csakis Monostorszeghtől Ujverbászsig kellett ásatni, azontúl a Cerna-Bara medrét csak kitisztítani kellett. Azonban mindjárt kezdetben, különösen a Monostorszegh melletti bevezető zsilip építésénél oly nehézségekkel találkoztak, melyeket csak a legnagyobb erőfeszítéssel, a legnagyobb idővesztéssel és költséggel lehetett leküzdeni. Ezen nehézségek közé tartozott mindenekelőtt***) a nagy víznyomás, melyet az akkoriban még nem ösmert építészeti gépek, készülékek, stb. hiányában csökkenteni nem lehetett. Monostorszegh alatt és on-

*) Eimann János „Der deutsche Kolonist“. 129. ol.

**) Gertinger A. kézírata. Regélik, hogy magas rangú politikai foglyok is használtattak volna a csatorna ásatási munkálatoknál, azonban — bár egy csatornai hivatalnok is igaznak mondja, állítólagos bizonyítékok alapján — én bizonyítékokat nem találtam.

***) Gertinger A. kézírata.

nan egészen a zombori határig, mely kerületet különben is a Duna vize ellepte sokszor, gyakori homoktódulások olyannyira nehezítették az ásatási munkálatokat, hogy a már kiásott helyeket ismételve kiásni kellett.*)

Ezenkívül a munkások gyakori változása, kedvezőtlen idő, egy kis rosszakarat az intéző körök, vagy ezen körök legalább egyesei részéről, mind hozzájárultak és okozói voltak annak, hogy a csatorna a meghatározott időre el nem készülhetett. Mégis, mint Kiss József maga mondja**) 1797, tehát az ásatás negyedik évében már hajózhatóvá volt téve a csatorna egészen Sztapárig, az újverbászi zsilip el volt készítve, úgyszintén a szt.-tamási zsilip is, míg a földvári zsilipnél folytak a munkálatok, de ekkor Kiss a csatorna-építés ügyeinek vezetésétől eltávolított.

Ezentúl Heppé, akkori országos építészeti igazgató vezetése alatt építették a csatorna, de ismét csak nagy vesződéssel és bajjal. A zsilipek és hidak és a szükséges épületek elkészültek ugyan rövid idő alatt, hanem a Cerna-Bara kitisztítása és hajózhatóvá tétele és az ásott csatornarészeknek folytonos eliszaposodása — mert partjai még újak és pázsitatlanok voltak — mégis még öt évi munkát vett igénybe, míg végre 1801-ben, ősszel, a csatorna elkészült.***)

A csatorna vizét öt zsilip tartotta:

1. A bevezető-zsilip, hollandi zsilipek módjára építve, Monostor-szeghen felül volt. A vízesés ott, különösen a Dunának alacsony vízállása idején, igen csekélynek mutatkozott t. i. alig egy méter.

2. Az első tartányi-zsilip szintén hollandi zsilipek módjára építve, a Kis-Sztapári pusztán volt, vízesés 1 mt. 24 ctm.

3. A második tartányi-zsilip, angol zsilipek módjára építve Újverbász mellett volt, vízesése 3 mt. 72 ctm.****)

4. A harmadik-tartányi zsilip, hollandi zsilipek módjára építve, Szt.-Tamás mellett volt, vízesése 1 mt. 24 ctm.

5. A kivezető-zsilip, angol és hollandi zsilipek módjára építve Tisza-földváron alul volt, vízesése 4 mt. 96 ctm.

A zsilipek hosszúsága egyenlő volt t. i. 50 mt. 22 ctm., szélességük hasonlóképen egyenlő volt t. i. 8 mt. 37 ctm.

A tartányok szélessége a csatorna ásott részénél 18 mt. és 60 ctm. a Cerna-Bara mentén azonban helyenként sokkal szélesebbek is.

*) Gertinger A. kézírata.

**) Kiss J. hátrahagyott iratai „Bübanatom tünődései“ 137. ol.

***) Gertinger A. kézírata és egyetem. magy. encyclop. V. k. 117. ol.

****) Az újverbászi zsilipnél következő fölírat van: Prima Hungariae Cataracta, exstructa sumptibus Societatis, per fratres germanos, Natione Hungaros, Josephum, Gabrielem Kiss, Inventores, Directores Operis Anno 1794. és 1795.

A csatorna mélysége, nemcsak az ásott részekben, hanem a Cerna Bara medrében is 1 mt. 86 ctm. volt, a vízesés pedig a bevezető-zsiliptől kezdve a kivezető-zsilipig 9 mt. 61 ctm.,*) az egész csatorna hosszúsága 108 kilométer.

A csatorna, mely a magyar királyi udvari kamarával kötött szerződés XIII-ik pontjának értelmében I. Ferenc császár Ő Felségének nevét viselte, 1802. május hó 2-ikán nyitattott meg és adatott át a forgalomnak.***) De tagadhatatlan, tetemes hibái voltak. „Partjai nem voltak eléggé megerősítve, úgy hogy a föld sok helyütt a partról a csatornába szakadozott, főleg a hajók vontatására használt lovak és ökrök körmei alatt. Azután a csatorna a Dunából jövő víz által eliszaposodott, úgy hogy kisebb vízállás idején az árúkat gyakran kisebb hajókra átrakni kellett. Főhibája pedig az volt, hogy nem a Dunának főfolyamához volt vezetve a csatorna, hanem egyik kanyarulatához, egy holt ágához, melyet a Duna véze — törvén magának egyenesebb útat — mindinkább elhagyogatott.“*****)

Azonban ezen hibáknak dacára, a csatornai forgalom teljesen kielégítő volt. A sószállítás, melynek főleg való tekintetbevételével építettett a csatorna, a szállításoknak csak tizedik részét tette ki.*****) Május hó elsejétől őszig, a csatorna megnyitásának évében, 250 hajó ment a csatornában 240,852¹/₄ mázsa teherrel.*****)

A magyar királyi udvari kamarával kötött szerződésének VI-ik pontjában említés van téve arról, hogy a csatorna-építés összes költségei, a kincstár részéről előlegezett kétszázezer forint hozzászámításával, egy millió forintra voltak előirányozva. Azonban a valóban volt költségek ezen összeget kétszer annyival múlták fölül, amennyiben a csatorna Gertinger A. kézíratta szerint 3.062,690, azaz három millió hatvankétezer hatszáz kilencven forint és 22 krajcárba került.*****)

Ily nagy összeget, illetőleg ily nagy összegre eső évi kamatot a csatorna, teljesen kielégítő forgalma mellett sem jövedelmezhetett; legalább a társulat ily értelemben tett fölterjesztést a magyar királyi udvari kamarához és valószínűleg Ferenc császár Ő Felségéhez is, aminek következménye az volt, hogy a társulatnak a bácsmegyei kincstári jószágok, a csatornai szabada-

*) Egyetemes magyar encyclopaedia V. k. 117. ol. A zsilipek mostani hosszúsága nem egyezik meg a föntiekkel. A tervrajzok szerint Falknak igaza lehet, de a zsilipek valódi hosszúsága és szélessége, Schmidt Antal csatornai mérnök kimutatása szerint 62 mt. és 92 ctm. Falk alkalmasint az elő- és utópallózatot nem számította.

**) Gertinger A. magyar egyetemes encyclopaedia V. k. 117. ol. stb. a megnyitást május hó 1-re teszi.

***) Egyetemes magyar encyclopaedia V. k. 117. stb. ol.

****) Gertinger A. „Der Franzens-Kanal“ című kézírata.

*****) Ugyanott.

*****) Ugyanott.

lom időtartamára bérbeadtak, kedvezményképen, hogy a csatornaépítésnél szenvedett veszteségeket megtéríthessék.*)

Ezen kinestári jószágok után voltak is a társulatnak tetemes jövedelmei, úgy, hogy adósságait bizonyára törleszthette volna idővel, azonban egyrészt beleboesátkozott a drága Louiza-út építésébe, másrészt a központi igazgatóságnál alkalmazott hivatalnokoknak oly magas díjakat és nyugdíjakat engedélyezett, hogy a csatorna föntartási és kezelési költségeknek évről-évre való növekedésével, a társulatnak adósságai is csak évről-évre növekedtek. Ehhez járult még egy oly eseménynek bekövetkezése, melyre emberi ész nem is gondolt. A Dunának t. i. azon ága, melyből a Ferenc-csatorna vizét nyerte, a Dunának többi ágai által képezett szigetet 1819-ben keresztül törte és a Ferenc-csatornát az élő Dunától elszakította.**)

Ez által a csatornának vízállása, éveken át, különösen nyáron és ősszel, amikor az élénkebb forgalom éppen magas vízállást igényelt, oly alacsony volt, hogy csak a legnagyobb vesződséggel és bajjal lehetett terhelt hajókkal a csatornán keresztül menni.

A társulat ezen bajokon segíteni alig tudott és egyáltalában nem akart. A csatornának rossz híre volt . . . és ezen rossz híre még rosszabb lett, mikor Heppé, az akkori országos építészeti igazgató oda nyilatkozott, hogy a szabadalmazott évek elteltével a Ferenc-csatorna végóráját éli.***) . . .

Ily viszonyok között nem esoda, ha a társulati tagok a szabadalom elteltét epedve várták. Ujra szerződni többé nem akartak. Hanem midőn 1826-ban még csak egy fél év volt hátra a szabadalom idejéből, lépéseket tettek a magyar királyi udvari kamaránál a csatornának átadása, illetőleg átvétele iránt. A kamara azonban — a hová szintén eljutottak volt a csatorna felőli rossz hírek — oda nyilatkozott, „rendelkezzék a társulat vagyónával olyképen, hogy egy harmadiknak kára ne legyen.“****) A társulat most más szerződőket keresett, de miután szerződőket nem talált és miután egyáltalában a hirhedt csatornától nem szabadulhatott 1827. november hó 3-ikán ismét a kamarához folyamodott azon ajánlattétellel, hogy száznegyvenötezer forintért a csatornát átengedi. A kamara azonban ezen

*) Gertinger A. kézírata „Der Franzens-Kanal“. Egyetemes magyar encyclopedia V. k. 117. stb. oldal, Eimann János „Der deutsche Kolonist“ című könyvének 127-ik oldalán, úgyszintén Fridrik Tamás Bács-Bodrogh megye történetében 19. ol.

**) Gertinger A. kézírata „Der Franzens-Kanal“.

***) Ugyanott.

****) Gertinger A. kézírata „Der Franzens-Kanal“.

ajánlattételre nem is válaszolt és így a csatorna a szabadalmazott évek elmúltával is a társulatnak birtokában maradt.*)

Látván, hogy a csatornától nem tud szabadulni, a társulat, nehogy a befektetett milliók egészen kárba vesszenek, a csatornai ügykezelést továbbra is megtartotta és vezette. Azonban nagyobb gonddal mint azelőtt. A sok évi tapasztalatok ugyanis azon meggyőződésre vezették a társulatot, hogy a roppant drága központi igazgatóság**) valamint a még drágább marhaállomány nélkül is fönállhat a csatorna. A központi igazgatóság azért föloszlatott, a marhaállomány kisebbítettett, a hivatalnokí személyzet fölsölege elbocsáttatott és miután más tekintetben is óvatos volt a társulat, nehogy többet költekezzen mint a mennyi a csatorna hajóztatására nézve okvetlen szükség volt, már az első két évben 40,000 forintnyi jövedelmi többletet mutatott ki.***)

De ez mind hiába volt. A társulati tagok többé nem tudtak lelekesülni a csatornának megtartása mellett, azért a harmincas évek elején küldöttségileg ismét följajánlották a csatornát I. Ferenc esászár Ő Felségének mint liberum oblatum és csak a leltárért, épületekért, hajókért akartak váltságdíjat.****) De ezen ajánlatuk sem fogadtatott el; Gertinger ugyan tudni véli, hogy I. Ferenc esászár hajlandónak mutatkozott az ajánlat elfogadására, hanem a „különféle alsóbb organumok“ éveken át halogatták az alkudozásokat, úgy hogy csak 1841. november hó 1-én vétetett át a csatorna az államnak birtokába.*****)

A csatornának forgalmára vonatkozólag igen érdekesekek a társulati igazgatóságnak kimutatásai azon évekről, melyekben a csatorna még a társulatnak birtokában volt.*****)

Az 1802—1818-ik évig átlag véve ment a csatornán: terhelt hajó 670; üres hajó 300.

Gabona	565000 métermázsa.
Só	112000 „
Ezüst, réz és egyéb érekek	1792 „
Fa és építészerek	56000 „

*) Ugyanott. Gertinger már 1818-ban volt a társulatnak hivatalnokja és csak 1871-ben a Türr alkotta társulat szerződésének értelmében nyugdíjaztatott. Mint sok évi igazgató sokat tud a csatornai dolgokról, a legtöbbet meglehetősen pontossággal. Kézirata csak 1 és fél ívre terjed.

**) A központi igazgatóság Bécsben 1827-ig székelt. Első igazgató volt gróf Apponyi Antal. Az igazgatók a társulati tagok által választattak rendszeren három évre. L. Egyetemes magyar encyclopedia V. k. 118. stb. oldalon.

***) Gertinger A. kézirata „Der Franzens-Kanal“.

****) Ugyanott.

*****) Ugyanott és Magyar egyetemes encyclopedia V. k. 118. ol.

*****) Ugyanott.

Bor	43000 hektoliter.
Dohány, olaj, gubacs, különfélék	36232 métermázsa.

Az 1830—1836-ik évig átlag véve ment a csatornán: terhelt hajó 510; üres hajó 300.

Gabona	952000 métermázsa.
Só	42380 „
Ágyú és lőszeres	1456 „
Fa és építőszerek	6720 „
Bor	48000 hektoliter.
Dohány	14000 métermázsa.
Olaj	2632 „
Gubacs	2912 „
Különfélék	12320 „

Az 1836—1846-ik évig átlag véve ment a csatornán: terhelt hajó 730; üres hajó 600.

Gabona	1568000 métermázsa.
Só	87668 „
Olaj	10584 „
Bor	43296 hektoliter.

Ezentúl a csatorna az államnak birtokában lévén, a forgalom mindinkább növekedett, mert 1851-ben vitetett összesen 1.583,665 métermázsa. 1852-ben pedig 1.999,582 métermázsa.

III.

Említettük, hogy az állam 1841. november hó 1-én átvette a Ferencsatornát. Most már reményelni lehetett, hogy a csatornának mindazon hibáin, melyek eddigelé nehezítették a közlekedést, lehető leghamarabban segíteni fog. A főhiba fön volt, a csatorna felső részén, Monostorszegh mellett, a mennyiben ott a csatorna a Dunának egy holt ágához volt vezetve, miáltal a vízesés oly csekély és a tartányok vízállása, különösen a nyári és őszi hónapokban sokszor oly alacsony volt, hogy terhelt nagy hajókkal a csatornán nem lehetett átmenni, hanem az árúkat kisebb hajókra kellett átrakni.

Ezen hibán tehát mindenekelőtt segíteni kellett. Midőn azért az illetékes közegek eziránt fölterjesztést tettek a magas kormányhoz, kineveztetett egy bizottság, mely 1842-ben bejárván az említett területet, Baumüller terve szerint a monostorszeghi zsiliptől fölfelé a Battinával átellenében fekvő Dunapartig meghosszabbítani ajánlotta a csatornát, azon célból,

hogy a csatorna az élő Dunával összeköttethessék, körülbelül egy méternyi vízesési nyereséggel.)*

Bauchmüllernek ezen terve elfogadtatott és a csatornának meghosszabbítása még ugyanazon évben kezdetet meg. De ezen munkálatok befejezése után is — Bezdán mellett egy új torkolati zsilipet is kellett építeni — a csatorna még sem felelt meg a forgalom igényeinek, dacára annak, hogy 1855—1856-ig Bezdán mellett még egy kikötő is építettett.**)

Azért, hogy végre-valahára — a csatornai hajózhatásra nézve, minden bajnak, minden hátránynak, minden nehézségnek vége vettessék, 1856-ban Battinával átellenében az úgynevezett Ferenc-József-zsilipnek építtetése elhatároztatott, illetőleg kezdetet meg.***) mely zsilip nagyszerűsége nézve Európának leghíresebb víziépítményei közé tartozik. A zsilip egészen „beton“-ból készült. Hosszúsága az elő- és utópádlózáttal együtt 124 méter és a csatornával 34—34 mt. hosszú ívalakú betonfallal van összekötve. Az egész zsilip úgy néz ki, mintha egy darabból volna faragva.****)

Ezen zsilip, mely 800,000 forintba került és 1856-ban elkészült, 1856. július hó 27-ikén nyitattott meg.*****) A zsilip ünnepélyes keresztelése alkalmával — I. Ferenc József Ő Felségének nevére kereszteltetett — a zsilip alapjába sülyesztett okmányoknak szövege a következő:*****)

„*Dei auxilio gloriose regnante sua sacrissima Caes. Reg. Apost. Majestate Francisco Josepho Primo, Imperatore Austriae, atque sub Aegide Suae Excellentiae D. Ministri Aerarii Caroli L. B. de Bruck, Suae Excellentiae D. Gubernatoris Rei Civilis ac Militaris per Vojvodatum Serbicum et Banatum Temesiensem Joannis Com. Coronini Cronberg, atque Domini V. Praesidiis Consilii Locumtenentialis Victoris L. B. de Schmidburg, cataracta haec navigationis in territorio Bezdanensi ex adverse loci Battina sita ope aequa connexio inter canalem secundum Francisci et Danubium promovendae mercaturae causa, hactenus ad Monostorszegh habita, per factas in cursu fluminis Danubii mutationes turbata, restituta est, sumptibus Aerarii rem proponente Caes. R. Minist. Inspectore Aedili Joanne de Mihálik, ob eo ipsi annis 1855—1856 aedificata fuit. Aedificii hujus solenni modo e materia Breton setructi, atque nunc in Europa par non habentis lapis Coronides hodierna, die 27. Julii a. 1856. ritu solenni deponitur, coque fine documentum istud muri claudendum in loco aedificii exactum ab omnibus praesentibus subscribitur.*“

*) Egyetemes magyar encyclopaedia V. k. 117. l.

**) Ugyanott Gertinger A. 1844-re teszi azon megjegyzéssel, hogy a csatornai igazgatóság, mely ez évben systemizáltatott, ajánlotta a csatorna hosszabbítását. Gertinger kézirata „D. Franzens-Kanal“.

***) Egyetemes magyar encyclopaedia V. 117.

****) Beton (Breton) hydraulicus mész, homok és diónagyságú kövek keverékéből áll.

*****) Egyetemes magyar encyclopaedia V. k. 118—120.

A zárkő, melyet Gerenday szobrász hazai márványból készített, a következő fölrattal van ellátva:

„Francisco Josepho I. imperatore feliciter regnante, cataracta haec in Europa ex Breton huedum unica sub auspiciis Comerciü Ministri Equitis Toggenburg et Gubernatoris Comitü Coronini Cronberg exstructa est per L. R. Aedilem Inspectorem Johannem Mihálik annis 1855—1856.*)“

Ezentúl a csatorna megfelelt a forgalom igényeinek és azért nem is volt panasz. A tartányok vízállása rendszeren kielégítő volt, úgy hogy a legnagyobb hajók is fönnakadás nélkül átmehettek a csatornán. A forgalom is élénkebb volt. Ugyanis átlag véve vitetett a csatornán a hatvanas években: terhelt hajó 900; üres hajó 700; tutaj terhelt 300; tutaj üres 100.

Búza	1200000	métermázsa.
Kukorica	180000	„
Köles	35000	„
Repce	220000	„
Árpa	100000	„
Zab	300000	„
Különfélék	200000	„

De hosszú éveken át, minden hiány, hátrány nélkül, a csatorna, mintha az végzete lett volna, el nem lehetett. Azelőtt mindig a csatorna felső részén volt baj, a vizesés csekélysege miatt, alsó részére nem voltak panaszok, mert ott a vizesés magas volt, t. i. 4 mt. és 96 ctm.

A hatvanas évek végével azonban éppen ezen magas vizesés lett a hajózásra nézve sok nehézségeknek okozója. Ugyanis a hatvanas évek végével a Tiszának vízállása mindig alacsony volt, némelykor oly alacsony, hogy a hajók be- és kiszilipelése lehetlenné vált. Az illetékes közegek ugyan érezték ezen bajt már az azelőtti években is, de mert nem volt nagy baj még akkor, és mert a hajózás elé nem gördített nagy akadályokat, nem segítettek rajta. Midőn azonban a Tiszának vízállása a hatvanas években némelykor oly alacsony lett, hogy a csatornának magas vizesése miatt a hajók zsilipelése lehetlenné vált: akkor a baj orvoslását elhalogatni többé nem lehetett. Azért a tiszaföldvári zsilipen alul, egy körülbelül másfél kilométernyi hosszú csatornaág ásottott 1869-ben és a Tiszának azon pontjához vezetett, a hol a legesekélyebb vizesésre lehetett következtetni.

Ezen csatornaág szintén egy zsilippel láttatott el és pedig egy fazsilippel, melynek hossza 52 mt. 39 ctm., szélessége 8 mt. 68 ctm. Ezáltal teljesen eleretett, ami célba volt véve. Ha magas volt a Tiszának víz-

*) Egyetemes magyar encyclopaedia V. k. 119.

állása, akkor a kimenő hajók a Földvár melletti kiszilipelés után, a csatornának eredeti torkolatán át vezettettek a Tiszába. Ha pedig alacsony volt a Tiszának vízállása, akkor a kimenő hajók a Földvár melletti kiszilipelés után a csatornaágnál alkalmazott zsilipnél ismét zsilipeltettek és csak azután vezettettek a Tiszába. A bemenő hajókkal a zsilipelés megfordítva történt. Ugyanis, ha magas volt a Tiszának vízállása, akkor a bemenő hajók a csatornának eredeti torkolatán át egyenesen a Tiszaföldvár melletti zsilipbe vezettettek, ha pedig a Tiszának vízállása alacsony volt, akkor a bemenő hajók a csatornának új torkolatán át először a fazsilipbe vezettettek és csak azután a Földvár melletti régi zsilipbe. Jelenleg azonban — már évek óta — az eredeti zsilip egészen mellőzve van.*)

A mint látjuk, csaknem száz évi folytonos javításokat igényelt a Ferenc-csatorna, míg céljának teljesen megfelelt.**) Sok fáradtsággal és költséggel hozatott létre és tartatott fenn ezen csatorna, azonban dúsan jutalmazott is, mert a hozzá közel fekvő községek lakosai száz év alatt milliókkal lettek gazdagabbak***) és az egész megyére, sőt az egész országra nézve volt a Ferenc-csatornának annyi áldása, a mennyit jósolni és reményleni sem lehetett!

A hetvenes évekkel a Ferenc-csatorna megszűnik az államnak birtoka lenni — ismét egy társulatnak birtokába megy át — és miután ezen társulat a Ferenc-csatornát többé nem önállóan, egyedül, hanem a Baja-Bezdáni tápcsatornával és a Kis-Sztapár-Ujvidéki öntözőcsatornával együttesen ügykezel: azért a Ferenc-csatornának nincs többé önálló története, hanem története a nevezett kisebb csatornák történetével össze van növe.

IV.

A Baja-Bezdáni tápcsatorna és a Kis-Sztapár-Ujvidéki öntözőcsatorna.

Mondhatná valaki, hogy a Baja-Bezdáni tápcsatornának és a Kis-Sztapár-Ujvidéki öntözőcsatornának nem lehet története, mert még nincs is tíz éve annak, hogy elkészültek. Pedig ezen csatornának van története. Amint ifjú van, ki már ifjúságában a sors által üldöztetik, kinek már ifjúságában az életnek veszélyeivel küzdenie kell s kinek már ifjúságában a

*) Schmidt Antal csatornai mérnök rajza. Készülnek tervek, melyek szerint a Ferenc-csatorna meghosszabbíttassék Ó-Becséig és a Földvár melletti zsilip is Ó-Becsére áttéssék. Ezen tervek állítólag már a közel jövőben fognak keresztül vitetni.

**) Remélhetőleg lesz a Ferenc-csatornának is „megünnevelt jubileuma” — hiszen a társulatnak mostani elnöke, anyamegyénknek kitűnő fia.

***) Cservenka, Kúla, Verbász, Szt.-Tamás.

tapasztalat rózsák helyett töviskoronát nyújt: amint van ilyen ifjú és amint ilyen ifjúnak története van: úgy van a Baja-Bezdáni tápesatornának és a Kis-Sztapár-Ujvidéki öntözőesatornának is története.

A csatornák nevei már céljukat is megjelölik. A tápesatornának ugyanis célja a régi Ferenc-esatornát vízzel táplálni, az öntözőesatornának célja a mellette fekvő községek területeit öntözni, illetőleg ezen községek területeiről az állóvizeket levezetni.

Ezen csatornákat Türr István az 1870-ik év XXXIV. trve. értelmében a következő föltételek, illetőleg kedvezmények mellett építette:

„A kincstár birtokában lévő Ferenc-esatornát minden hozzá tartozó épületekkel, az épületek berendezésével és bútoraival, úgyszintén a használható anyagszerekkel, tartaléktárgyakkal, 388 hold szántófölddel, 58 hold réttel, az összes forgalmi eszközökkel és a csatornának fundus instructusával, mindazon jogokkal és terhekkkel, melyekkel azelőtt a kincstár azt birta: Türr István olasz. kir. altábornagy 75 szabadalmazott évre veszi használatba és kötelezi magát:

- a) a régi Ferenc-esatornát kijavítani,
- b) a Baja-Bezdáni tápesatornát,
- c) a Kis-Sztapár-Ujvidéki öntözőesatornát kiépíteni,
- d) a Sugovicát a tápesatornának kiegészítő részévé tenni,
- e) a régi Ferenc-esatornát a borjasi átszűrősig meghosszabbítani.

Kiépítési költségekre 10.045,000 forint van előirányozva. Ezen költségekhez a kincstár egy ötöddel, számszerint 2.009,000 forinttal járul olyaténképen, hogy ezen összeg erejéig részvényeket vesz, a melyekre csak akkor követel osztalékot és kamatot, ha már a többi részvényekre öt százalék esik évente. Pótlékul pedig, miután a kincstár a szabadalmazott hetvenöt év alatt nem húz jövedelmet a Ferenc-esatorna után, köteles a vállalkozó, illetőleg a vállalkozó által alapítandó társulat, a kincstárnak 200,000 firt értékű részvényeket adni.

Az építés — árvíz, ragályos betegség vagy háború esetek kivételével — 4, illetőleg 5 év alatt végzendő be.

Azon kincstári földek melyeken a csatornák át fognak vonulni, ingyen adatnak a társulatnak. Azonban a társulat is köteles a póstát ingyen teljesíteni és a távirát a kincstárnak ingyen használatára bocsátani.

A főfelügyeleti jog gyakorlataért és azon költségekért, melyek a csatornák megnyitása után a kincstárra háramlanak, a társulat köteles évi átalányt fizetni a kincstárnak.

A kincstárnak jogában áll, a csatornák teljes kiépítésétől számítva 30 esztendő után a csatornákat beváltani, vagy azon összegért, melybe a

csatornák valóban kerültek, vagy azon összegért, mely az utolsó 5 év tisztajövedelmének átlagát teszi, mely átlagösszeg azután a társulati tagoknak a még hátralevő szabadalmazott évekre éviáradékokban kifizettetik.

Ha még megjegyezzük, hogy a társulat húsz éven át nem fizet jövedelmiadót, hogy a társulatnak minden, a csatornák építésére vonatkozó okiratai bélyegmentesek és hogy mindazon csatornai hivatalnokok, akik még harminc éven felül nem állottak a csatorna szolgálatában, megmaradnak hivatalukban, akkor körülbelül elősoroltuk mindazon föltételeket, illetőleg kedvezményeket,*) melyek mellett Türr István a kincstárral 1870. július hó 9-ikén a Baja-Bezdáni tápcsatorna és a Kis-Sztrapár-Ujvidéki öntözőcsatorna építésére vonatkozó szerződést megkötötte.

A Baja-Bezdáni tápcsatorna tulajdonképen nem ásatott, hanem egyes átszúrásoktól eltekintve, medreül a Dunának egy holt ága használtott, melyet csak rendezni és itt-ott mélyebbíteni kellett. A tápcsatornának kiegészítő része, a Sugovica is csak mélyebbítettett, t. i. 4000 mt. hosszúságban.

Dacára annak, hogy ezen tápcsatorna csak azon célból építettett, hogy a Ferenc-csatornát vízzel táplálja, mégis a szélesség és mélység megállapításánál arra is voltak tekintettel a vállalkozók, hogy esetleg ezen csatorna hajózható is legyen.

A tápcsatorna Baja fölött veszi kezdetét és Báth-Monostor, Baracska, Dautova, Szántova, Béregh és Kolluth helységek mellett elvonulva Bezdánnál a Ferenc-csatornával egyesül. Zsilip csak kettő van a tápcsatornán. t. i. Baja mellett a bevezető-zsilip Deák Ferenc nevére keresztelve és Bezdán mellett a kivezető-zsilip. Mindkét zsilip 74 mt. és 40 ctm. hosszú, 8 mt. és 30 ctm. széles. Az egész csatorna $40\frac{3}{4}$ kilométer hosszú, 1 mt. 86 ctm. mély, 11 mt. 16 ctm. széles, építési költségei, a társulatnak 1875-ik évi kimutatása szerint, 2.239,124 forint és 75 krajeár.**)

A Kis-Sztrapár-Ujvidéki öntözőcsatornának***) ásatása 1872-ben május hó 5-ikén kezdetett meg. Ő Felsege a király tette az első ásóvágást****) és annak emlékére K.-Sztrapár mellett emlékoszlop állíttatott fel.*****) A csatorna a régi Ferenc-csatornának első tartányából ágazik ki és Veprovác,

*) Országútaknál 8 mt., községi útaknál 6 mt., dülőútaknál 4 mt. széles hidakat kellett építeni. Marha- és juh-úszató helyek, úgymint a régi Ferenc-csatornánál, az érdekelt községekkel egyetértve, jelöltettek ki. Kenderáztatás tilos.

**) Az igazgatóság „évi jelentése“ 1875-ben.

***) Ezen csatorna még „Ferenc József csatorna“ nevet is visel. A nép azonban gúnyval és keserűséggel „Jézus Mária“ csatornának nevezi.

****) Ez időben Ő Felsege a király a Ferenc-csatornán is áthajózott egészen a Tiszáig. Verbászton történt fogadtatására még élénken emlékszünk vissza.

*****) Fridrik Tamás „Bács-Bodrogh vármegye népszerű leírása“ 19 ol.

Keresztúr, Péklapuszta*) Torzsa, D.-Szt.-Iván, Kulpin, Petrovác és Piros helységek mellett elhaladva, Ujvidék mellett a Dunába ömlik. Öntözési, illetőleg vízvezetési céljának dacára ezen csatorna is úgy építettett, hogy minden időben hajózható is legyen.

Ezen csatornán 4 zsilip van alkalmazva: Kis-Sztapár mellett a bevezető-zsilip, Péklapusztán az első tartányi, Kulpin mellett a második tartányi és Ujvidék mellett a kivezető kettős zsilip.

A zsilipek hosszúsága 44 mt. 64 ctm., szélessége 8 mt. 37 ctm. Az egész csatorna $74\frac{1}{2}$ kilométer hosszú, 10 mt. széles, 1 mt. 90 ctm. mély, vízesése 13 mt. 27 ctm., építési költségei a társulatnak 1875-ik évi kimutatása szerint 5.229,429 forint 49 krajcár.

A csatornák 1874-ben készültek el és adattak át a forgalomnak. A hajózásra, úgyszintén a vámdíjak és illetekekre nézve, ugyanazon szabályok maradtak érvényben, melyek a Ferenc-csatornánál azelőtt is fönállottak, mikor az állam birtokában volt, t. i. a kinestári hajók semmit sem fizetnek, a többi hajók pedig, a hajók osztályozását tekintetbe nem véve, úgy terhelten mint üresen, hordképességük szerint fizetnek hajózási illeték fejében minden száz métermázsa és kilométerenként $1\frac{3}{4}$ krajcárt; vámdíjilleték fejében a tényleges rakomány után 100 métermázsa és egy kilométerenként a három áruosztály szerint $20\frac{3}{4}$, $13\frac{1}{4}$ és 6 krajcárt, álló, úgynevezett karópénz fejében, a hajók teherképessége szerint 6—40 krajcárt.**)

A csatornavonal alig készült el és alig adatott át a forgalomnak, már is mutatkoztak bajai és kezdődtek szenvedései! Az 1876-ik évi vízáradás, mely a hazánkban eddig volt „vízáradásokat tartósság tekintetében mindenesetre fölülmulta, átszakította Pest megye töltéseit, február 26—27-én a Deák Ferenc zsilipet megrohanta, annak középfalát megdöntötte és kapuit kicsavarta. A mohácsi szigetet ellepvén, az ár az egész tápcsatornát elborította. A bajai zsilipen alul, csak négysoros pilótákból készült, erős gerendával, zárgáttal és belehányt harmincezer szákkal lehetet a berohant vizet a legnagyobb erőfeszítéssel visszaszorítani.“ Bezdántól kezdve lefelé két kilométernyi hosszúságban a csatorna töltései megrongáltattak. Monostorszeghnél a megyei töltés átszakadt, úgy hogy Zombor városa és Bács megye biztosítása tekintetéből keresztöltésekkel kellett a csatornát megvédeni.***)

Ezen árvíz a társulatnak, Andrássy Gyula miniszteri mérnök és Ka-

*) Itt egy minta-öntözési telep állítottatott fel.

**) A Ferenc-csatorna társulat „díjszabások“ 1882. A szerződés értelmében drágaság idején csak az illetekek felét kell fizetni. 1870. XXXIV. tvck.

***) A vezérigazgatóság 1876-ik évi jelentése.

tona Antal a kormány által kinevezett igazgatótanácsos fölvételei szerint . . . 923,213 firt kárt okozott. *) Mert azon összegeken kívül, melyeket a társulat az árvíz tartama alatt az árnak megfékezésére fordított, még annak lecsillapulta után is a Bezdán melletti védtöltéseket erősíteni, a Deák Ferenc zsilipet helyreállítani és a Ferenc József zsilip kapuit, valamint ezen zsilip körüli védgátakat is emelni kellett. **)

Mindezen károkért a társulati igazgatóság a kormányt tette erkölcsi-leg felelőssé, azon indokolással, hogy a társulat által „a mohácsi sziget védtöltése föl volt véve a csatorna eredeti tervezetébe, de a kormány által, mint az illető községek és érdekelték magánügye, kitérőtletett.“ ***)

Az 1876—1877-ik évben, télen, ismét kisebb árvizek voltak, de leginkább a tartós esőzések folytán, csaknem az egész Dél-Bácska került víz alá, mert a Dunán és Tiszán az áradás által beállott magas vízállás miatt a belvizek nem folyhattak le. Ekkor legelőször vette a közönség nagyobb mérvben áldásos hasznát a Kis-Sztapár-Ujvidéki öntözőcsatornának, mert csakis ezen csatornának köszönhető, a mennyiben rajta leveztettek a belvizek, hogy nem ismét mint 1870—1871-ben 100—120,000 hold föld került két éven át víz alá, körülbelül négy millió forintnyi veszteséggel. ****)

Azontúl többé nem hallunk panaszokat. Csak az 1878-ik évi jelentésben főlshólal a vezérigazgatóság a kormánynak közönyössége, tétlensége ellen. A kormány ugyanis, dacára annak, hogy 1872-ben az új csatornavonalok építése megkezdése alkalmával és 1876-ban a romboló árvíz alkalmával, a mohácsi védgátak fölemelését ismételve ígérte, mégis 1878-ig e tekintetben nem tett egyebet, minthogy még azon társulatnak is, mely a mohácsi védgátakat fölépíteni akarta, föloszlatását, a vezérigazgatóság óvás-tételének dacára megengedte. Ezenkívül még azt is panaszolja a vezérigazgatóság, hogy a kormány az államsegély hátralevő részét nem fizeti.

Ami ezen években a csatornák forgalmát illeti, álljon itt az 1877-ik évi kimutatás, hónapok és teherosztályok szerint, hogy a forgalom élénkségéről meggyőződhesünk :

*) A vezérigazgatóság 1876-ik évi jelentése.

**) Ugyanott.

***) A mohácsi sziget védtöltéseinek el nem készülése miatt, az érdekelt közbirtokosok évente megmérhetetlen károkat szenvednek, a mennyiben körülbelül 60000 hold földjük van évente víz alatt. Miután a kormány télenül nézte bajaikat éveken át, ők egy társulatnak alakulásán fáradoztak, melynek célja lett volna a nevezett védtöltéseket kiépíteni. A társulat meg is alakult, de a tagok között kitört viszályok folytán ismét föloszlott. A vezérigazgatóság 1876-ik évi jelentése.

****) Ezen években az öntözőcsatorna csakugyan áldásthózó volt az alsó Bácskára nézve. Hanem mi mégis ezen csatornának kettős célja mellett t. i. az öntözés és levezetés mellett — mint nem szakértők — nem igen tudunk lelkesülni. Ugy hisszük, nagyon magasan fekszik a csatorna, a mellette fekvő községek legalább minden esztendőben panaszkodnak aziránt, mert nagy belvizek levezethetők ugyan a csatornán, hanem a kisebb belvizeket a csatorna maga okozza. Azért is elnevezték ezen csatornát — jellemző gúnynyal „Jézus Mária csatornának.“

K I M U T A T Á S

a Ferenc-esatornán 1877-ik évben közlekedett úszmüvek, szállított terhek és ezekért beszédett vámdíjakról.*)

	Hajó		Tutaj		Első teher-vámosztály						összesen	
	üres	terhelt	üres	terhelt	vagyos áruikékek	olaj	gépek és műszerek	liszt	szesz és pálinka	különfélék		
												m é t e r m á z s a
Január	6	6	—	2	155	—	—	—	—	—	—	155
Február	45	19	—	—	95	—	—	—	—	—	—	95
Március	57	95	4	32	1380	35	—	1205	80	20	—	2720
Április	70	111	—	33	700	—	5	165	90	110	—	1070
Május	80	108	—	21	570	—	70	425	—	180	—	1245
Június	85	145	—	76	1300	—	80	205	—	—	—	1585
Július	43	94	—	67	585	—	180	—	5	615	—	1385
Augusztus	51	65	—	59	1935	—	260	—	—	25	—	2220
Szeptember	72	124	—	11	1055	—	—	10	—	10	—	1075
Október	87	175	—	54	1830	—	25	390	10	90	—	2345
November	83	151	—	43	2040	—	—	570	75	70	—	2555
December	55	44	3	3	970	—	—	—	165	80	—	1215
	714	1135	7	401	12615	35	620	2770	425	1200	—	17665

*) A vezérigazgatóság 1877-ik évi jelentése.

	M á s o d i k t e h e r - v á m o s z t á l y											összesen	
	buza	tengeri	olajmagvak	köles	árpa	zab	főzelék	hísgyű- mölcs	só	bor és sör	nyers ken- der, rongy, mész,		különfélék
	m é t e r m á z s a												
Január	—	—	—	—	—	—	—	—	—	490	—	—	490
Február	14370	—	—	—	1125	39850	—	—	—	—	—	—	55345
Március	62565	1060	—	260	4285	62075	—	60	2340	430	130	130	133205
Április	54180	9905	—	3460	445	50130	200	235	1160	355	390	390	120460
Május	37215	37750	—	2650	6610	63580	—	35	2210	310	230	230	150590
Junius	34750	40805	—	—	2230	26965	—	410	5825	450	—	—	111435
Julius	1810	13025	5585	2920	—	12925	—	—	3860	130	—	—	40255
Augusztus	14195	6285	—	—	1150	13115	—	90	2720	180	—	—	37735
Szeptember	69360	3065	1050	640	1180	96045	—	—	1450	110	90	90	172990
Október	122015	3240	410	360	4075	49135	615	700	6650	130	—	—	191065
November	66595	1030	705	230	10775	54850	—	—	15235	140	765	765	150325
December	12960	—	—	—	1800	4050	—	80	1950	200	—	—	21040
	490015	116165	7750	13760	33675	472720	815	780	43890	2435	1605	1605	1184935*

*] A vezérigazgatóság 1877-ik évi jelentése.

	Harmadik teher-vámosztály								A rakomány összes súlya	Vám díj	
	tűzifa	nyers kövek	éptőfa, tégla és ha- sonló anyag	közén	üres hordó	olajpogácsa, csont, mar- haszatvak	különfélék	összesen		frt	kr.
										m é t e r m á z s a	
Január	400	—	—	—	—	—	—	400	124	14	
Február	—	—	950	—	—	—	—	950	4245	12	
Március	4995	7950	5380	—	160	—	195	18680	11429	34	
Április	15410	8700	13605	5010	280	100	110	43215	11688	49	
Május	11530	2800	1090	900	205	—	400	16925	12973	35	
Június	11435	8740	14210	8485	640	175	1190	44975	11054	60	
Július	15765	12400	5625	10835	420	—	—	44445	6204	43	
Augusztus	8280	3060	4400	1840	230	—	10	17820	5600	82	
Szeptember	13800	4850	10830	2170	625	—	860	33115	16021	67	
Október	7560	17100	5280	7115	770	—	675	38500	16486	70	
November	7345	3890	8810	9535	340	—	335	30255	13557	02	
December	7960	12430	480	6730	115	—	—	27715	4238	41	
	104480	80900	69110	53570	3785	375	3775	316995	163625	97*)	

*) A vezérigazgatóság 1877-ik évi jelentése.

Ujabb idő óta a társulat a csatornák jövedelmét még inkább fokozza. A rizstermelésen kívül ugyanis az indigótermelést is kezdeményezte a társulat. Erre nézve a kormánnyal azon megállapodásra jutott, hogy a kormány, illetőleg a kereskedelmi miniszterium adja a vetőmagot, a festőanyag előállítására szükséges műszereket, az összes gyárfőlszerelést, a gyárkezeléshez szükséges munkaerőt és a gyár technikai vezetőjének évi fizetését; a társulat pedig adja a termeléshez szükséges földterületet, az öntözővizet és a szükséges épületeket. A tiszta jövedelem közösen osztatik.

Nádat és sást is termel a társulat a csatornák partjain, nem csak azon célból, hogy a nád és sás által a csatornák partjai lehetőleg védve legyenek, hanem azon célból is, hogy jövedelmezőbbé tegye a csatornavonalat. Állítólag állítottatott is már a társulat egy gyárt, hol a nádat és sást papírpépre földolgoztatja.

Az 1878-ik évben Ujverbász mellett 118 úrbéri hold földön a rizstermelésre öntözés rendeztetett be, állítólag kítűnő sikerrel. Ezen évben a sodronykötél — használata is — leginkább a régi Ferenc-csatornára való tekintettel elhatároztatott, hanem rövid ideig tartó alkalmazás után ismét abban hagyta a társulat ezen újítást, éppen úgy mint a hetvenes évek elején a kis gőzhajók leginkább személyszállítási célból, való használatát.

Még a Bega és a Vukovár-Samatzi csatornavonalak kiépítése is elhatároztatott az 1878-ik évben. Erre vonatkozólag a vezérigazgatóság oda nyilatkozott évi jelentésében, hogy a Ferenc-csatorna nem bevégzett mű azon értelemben, a melyben azt annak tervezői és létrehozói értették, mert azok a csatorna jövedelmezőségét illetőleg azon alapra fektették számításukat, hogy a Bega és a Vukovár-Samatzi csatornavonalak kifognak építettni. A társulat azért elhatározta a nevezett csatornavonalak kiépítését — az elnök az építésre nézve módozatot is nyújtott be a magas kormányhoz, és nyilvános fölolvasásokat is tartott, hanem érdekeltég hiányában a szép terv egyelőre kivihetetlen maradt.

Megemlítendő még, a mit a vezérigazgatóság különösen kiemel évi jelentésében, hogy a földvári zsilip 75 év óta van átadva a forgalomnak és mindig fölötte maradt az árvizek magasságán, az 1879-ik évben azonban — Szeged város elpusztulása idejében — a tiszai magas ár húsz ctméterrel állt a zsilip teteje fölött és befolyt egész Szt.-Tamásig. Kára azonban a csatornának nem történt.

Az 1880-ik évig volt befektetve a társulat részéről :

A régi Ferenc-csatornába	3308888	frt	15	kr.
A Kis-Sztapár-Ujvidéki öntözőcsatornába	6133322	„	19	„
A Baja-Bezdáni tápcsatornába	3963196	„	7	„

A sugovica kotrása került	543076	frt	45	kr.
Az előmunkálatok kerültek	825250	„	—	„
Jövedelme és kiadása volt a társulatnak:				
Az 1877-ik évben volt jövedelme	129321	frt,	kiadása	119781
„ 1878-ik „ „ „	176663	„	„	169942
„ 1879-ik „ „ „	290726	„	„	188562

A társulatnak vagyoni kimutatása:

I. Lövinger és Wegunlin igazgatótanácsosoknál Londonban levő letét:

a) 719 drb 1000 frt elsőbbségi köles. részl. kötvény	719000	frt.
b) készpénzben	600000	„
Összesen:	1319000	frt.

II. A társulat főpénztárában:

a) 9170 drb A. betűs részvény*)	1834000	frt	—	kr.
b) 1220 „ B. „ részvény**).	244000	„	—	„
c) készpénzben	2038	„	58	„
Összesen:	2080038	frt	58	kr.

III. Készpénzben:

a) az üzleti igazgatóságnál	44208	frt	22	kr.
b) a kinstár tartozása	105	„	75	„
Összesen:	44313	frt	97	kr.

IV. Közlekedési, műhelyi és építkezési eszközök:

a) hajók, gépek, műszerek, bútorok stb. leltár szerint	128002	frt	25	kr.
b) fa, kőműves, vas stb. anyagszerek	33720	„	86	„
Összesen:	161723	frt	11	kr.

Mindezen összegekhez a beruházott építési alapot, — melyhez még a fővállalkozók által fizetendő 750000 frt kamatok hozzáveendőek — hozzászámítva, tesz a társulatnak összes vagyona 16066779 frt 40 kr.

A társulatnak tartozása:

I. 5000 drb à 1000 frt elhelyezett elsőbbségi kölcsön- részlet-kötvény	5000000	frt.
22670 drb à 200 frt elhelyezett A. bet. részv.	4534000	„
20090 „ „ 200 „ „ B. „ „	4018000	„
Összesen:	13552000	frt.

II. A fővállalkozók követelése:

a) elsőbbségi köles.-részlet-kötvényekben	502183	frt	87	kr.
b) A. betűs részvényekben	1368133	„	87	„

*) A. betűs részvény à 200 forint.

**) B. betűs részvény à 200 frt.

Az összes részvények száma 53,150 ?

e) készpénzben	600000	„ — „
elővezetendő maradvány	44461	„ 66 „

A társulatnak összes tartozása: 16066779 frt 40 kr.*)

A társulatnak ezen vagyoni kimutatása vonatkozik az 1875-ik évre és így a esekély elővezetendő maradvány érthető, a mennyiben a csatornavonalok csak egy évvel azelőtt készültek el és adattak át a forgalomnak. Az 1880-ik évben a társulatnak már 1136669 forintnyi elővezetendő maradványa volt, mi körülbelül 200000 frt évi tiszta jövedelemmel egyenlő.

A csatornák jó kezekben vannak! Beteljesedett, a mit Kiss József, látnoki szemmel tekintve a jövőbe, száz év előtt jóslott: áldása lett vidékünknek a Ferenc-csatorna, a többi csatornavonalok is bizonyára áldást-hozók lesznek, ha majd minden irányban kiépítve, a helyi viszonyoknak és ezekkel kapcsolatban a forgalom igényeinek teljesen meg fognak felelni.

Kívánjuk, hogy úgy legyen.

Volt-e Bácsban önálló püspökség?

Az egykori bácsi püspökség története létezésének első századaiban annyira homályos, hogy úgy alapíttatása, mint megszüntetése körül a legnagyobb szaktekintélyek véleményei is elágazók. A hiányos történelmi adatokon alapuló különböző irányú nézetek a legújabb időkig mégis megegyezni látszóttak abban, hogy e püspökség szt. István által alapíttatott, egy időben mint önálló egyházi hatóság valóban szerepelt, azután pedig ismeretlen okból a kalocsai érsekséggel egyesített. Ez volt a kérdés állása eddig, midőn most egyszerre egy új történelmi hypothesis merült fel. Városov Gyula úr a kalocsai érseki megye legújabbán megjelent schematismusában**) egy hosszabb tanulmányt közöl, mely hivatva lenne bebizonyítani, hogy e püspökség sohasem létezett.

Kétségkívül méltánylandó a cikkíró buzgalma, mely hosszas kutatás, beható tanulmány és éles kritika segélyével akar valamely történelmi tévelyt eloszlatni. Szép és nemes törekvés az igazság keresése minden téren, főleg pedig a történelmi adatokban. Nem szabad azonban felednünk, hogy ha valahol, úgy viszont éppen a történelmi homályos kérdések azok, melyek az igazság kutatóját legkönnyebben juttatják a tévedések, ferdeségek és valótlanságok útvesztőjébe. Az alábbi sorok célja röviden kimutatni Vá-

*) A vezérigazgatóság évi jelentése 1875.

**) Schematismus Cleri Archi dioec. Coloc. et Bács. 1885. 7—37. 1.

rosy úr hypothesisének hiányosságát. Mielőtt azonban ezt tennők, szükség, hogy előbb vizsgáljuk cikkíró állításait s az azokból vont következtetéseket.

Előre kell bocsájtanunk, hogy Városey úr szóban forgó tanulmányának alapeszméje ez: Bácsban önálló püspökség sohasem létezett, hanem volt egy időszak, midőn a kalocsai püspökség ideiglenesen Bácsba költözött át, mígnem azután ismét Kalocsára tért vissza. Tehát Bács csak ideiglenes székhely volt s ez is csupán rövid ideig.*) Ez azon alaptétel melynek bebizonyítására van szentelve a kérdéses 30 lapra terjedő érdekes és jó latin nyelven írott tanulmány.

Érdekes cikkírónak e kérdés fejtegetésénél követett eljárását figyelemmel kísérni. Iparkodik mindenekelőtt bebizonyítani, hogy a bácsi és kalocsai káptalannak egy és ugyanazon védszentje volt.***) Hivatkozik azután II. Péter kalocsai érsek szavaira, mely szerint az érseki megye két vicariatusra nem a királyok, hanem érseki elődei által osztattak fel.***) Kutatásai alapján továbbá azon eredményre jut, hogy püspökség egy időben csakugyan létezett Bácsban, adataiból végre kiviláglik az is, hogy a két püspökség talán 1135. év előtt egyesítettett. Éppenséggel nincs azonban bebizonyítva cikkíró által az, hogy Bácsban szent István által püspökség nem alapítottatott volna, vagy más szóval, nincs megeáfolva, hogy püspökség e helyen ne létezett volna. Hogy mennyire nem bizonyít, sem nem cáfol cikkíró e tekintetben éppen semmit, azt maga is érzi s cikke végén kénytelen megjegyezni, hogy ő nem annyira a bácsi püspökség eredete, hanem a két püspökség egyesítésére nézve tartja rendületlenül saját nézetét.

Már magában véve ezen körülmény elég lehetne arra nézve, hogy cikkíró hypothesisét, mint kizárólag magánvéleményt, figyelmen kívül hagyjuk. De éppen az a történeti igazság, melynek cikkíró védelmére kelt, ösztönöz bennünket, hogy a kérdéses cikkben foglalt állításokkal behatóbban foglalkozzunk.

Városey úr, hogy hypothesisét az igazság érvényére emelje, argumentációjában megkísérli bebizonyítani: 1. hogy a két püspökség egy és ugyanaz, 2. hogy a kalocsai érseki szék egy időben valóban Bácsba volt áthelyezve; végre 3. hogy az érseki méltóság eredetileg Kalocsát illette.

*) „Nunquam duas distinctas dioeceses Colocensem et Bachiensem extitisse, verum sedem Colocensem a S. Stephano fundatam et inde ab Astrico semper titulo archiepiscopali insignem, tardius vicissitate quadam sic exigente Bachiam translata fuisse, remanente nihilominus Colocae sede archiepiscopali, ita ut unus idemque praesul duas intra dioecesis suae limites sedes archiepiscopales, duas porro ecclesias cathedrales, dua item capitula metropolitana haberit.“ [ib. 10—11. l.]

***) ib. 12—16. l.

***) ib. 17—18. l.

El kell ismernünk, hogy az általa idézett adatok mind hitelesek s az idézetek pontosak. Nézzük azonban bizonyításai miként ütnek ki.

Hogy a két püspökség egy és ugyanaz volt, ezt először is a patronusok közös voltából következteti. Mennyire gyenge ez a következtetés, mutatja az, hogy az első idézet, melyből kiténik, miszerint a kalocsai káptalan védszentje szt. Pál, már az első és legkorábbi is 1203-ból való.*) Minthogy a két püspökség egyesítésének legkésőbb 1135-ben már meg kellett történnie, nézetünk szerint a közös védszent az egyesítés utáni időkből éppen nem bizonyítja, hogy a két káptalan az egyesítés előtti időkből is egy és ugyanazon védszentsel bírt s így a két egyházmegye egy lett volna.

Ugyanezen tételt másodszer II. Pál érsek azon szavaival is bizonyíthatni véli cikkíró, melyek szerint a nevezett egyházfő kijelenti, hogy a két egyházmegyére való elkülönítés „érseki elődei“-től (a prae de cessoribus nostris Archiepiscopis) eredt, tehát nem a királyok által történt.***) Ez idézet szintén késő idei (1495. évi) levén, a két püspökség eredetére nézve keveset bizonyít. Az érsek itt vicariatusról beszél s minthogy nem mondja, hogy kezdettől fogva, hanem csak egykor (olim) osztották fel elődei az egyházmegyét két vicariatusra, ebből éppen nem az tűnik ki, hogy a felosztás püspökségek szerint szt. Istvántól ne eredhettek volna, hanem csakis az, hogy az egyesítés után (1135.) talán az érsekek a kormányzás könnyítése vagy más okból jónak látták a felosztást eszközölni. Mert az esetleges egyesítés (1135.) és II. Pál kora között (1495.) csakugyan van akkora időköz, hogy erre reflektálva, az „egykor“ (olim) kifejezést alkalmazni lehetett.

Nem akarunk bővebben kiterjeszkedni azon másik kérdés vizsgálatára, hogy vajjon a kalocsai érsekek laktak-e egykor valóban Bácsban. E kérdést nem tartjuk fontosnak, bár megvalljuk, cikkírónak ezt sikerült beigazolnia. Idézi ugyanis III. Béla királynak azon oklevelét, melyben határozottan mondatik, hogy a kalocsai érsek Bácsban lakik.***) Nem fontos e bizonyíték már csak azért sem, mert ez oklevél is csak azt bizonyítja, hogy az érsek a két egyházmegye egyesítése utáni időkből néha hosszabb vagy rövidebb ideig csakugyan Bácsban tartózkodott. Éppen nem bizonyítja azonban ez adat azt, hogy az 1000—1131. évek közötti időkből is fenállott volna ezen viszony. Ha ezen időközről idézne cikkíró ily adatot, csakis akkor lehetne ebből azt következtetni, hogy a két egyházmegyének feje eredettől fogva egy volt.

*] ib. 13. 1.

**] ib. 17. 1.

***] „Colocensis sedem habet Bachiensem.“ ib. 18. 1.

Hogy bizonyítja továbbá cikkíró az érseki méltóság eredetének kérdését, ezt bátran figyelmen kívül hagyhatjuk, mert e tekintetben teljesen egyetértünk vele.

Végül cikkíró azon idő meghatározását kísérli meg, amelyben történetelt, hogy a kalocsai érsekek székhelyüket Bácsba helyezték át. E tekintetben azonban pozitív eredményre nem jut.*)

Ez rövid tartalma annak az értekezésnek, mely hivatva lenne egy új történelmi igazságot általános érvényre emelni. Az adatok hiányossága azonban, mint fentebb láttuk, már magában véve halomra dönti e hypothesis, ha ugyan az értekezés egyéb hiányban nem is szenvedne. Cikkíró ugyanis egész értekezése folyamán egyetlen adattal sem kísérli meg bebizonyítani azt, hogy Bácsban szent István nem alapított önálló püspökséget. Pedig azt hisszük, hogy ha valaki azt akarja bebizonyítani, hogy a kalocsai és bácsi érsekség kezdettől fogva egy és ugyanazon egyházfő alatt állott, úgy mindenekelőtt és leginkább azt kellett volna beigazolni, hogy önálló bácsi püspökség soha sem létezett.

Ezt azonban bebizonyítani, mint említők, cikkíró egy vonással sem kísérli meg.

A cikk elején felállított tétel előbb idézett legfőbb részének bebizonyítását „nunquam duas distinctas dioeceses Colocensem et Bachiensem extitisse“ nemcsak mellőzve látjuk, hanem egyenesen azt tapasztaljuk, hogy a két püspöki megye egyesítésének ideje is tárgyalatik. Minthogy megfélekedve cikkíró arról, hogy előbb a bácsi püspökség önálló voltát tagadta, hozzálát annak bebizonyításához, miszerint a két püspökség egyesítésének 1093 előtt kellett történnie. Mennyiben sikerül e bizonyítása, itt nem vizsgáljuk. Itt csupán magát a tényt vesszük szemügyre, mely szerint cikkíró tehát maga is feltételezi a két püspökség egykori különálló voltát, mert különben nem vitatná az egyesítés idejének reá nézve felesleges kérdését.

Ezen körülménynek lehet tulajdonítani, hogy cikkíró nemcsak a bácsi püspökség önálló létezését megcáfolni nem képes, hanem saját magával is ellenkezésbe jöven, cikke végén kénytelen bevallani, hogy: ha mégis valaki vitatni akarná, miszerint a két püspökség egykor külön egyházi hatóságot képezett és hogy az egyesítés előtt két külön fejjel bírt, azt mindazáltal meg fogja engedni, hogy az egyesítés 1093 előtt történt.***) Cikkírótól mindenesetre szép, hogy kísérletének kétésségét maga is belátja s azután mintha ilyen formán szólna: „Én be akartam bizonyítani, hogy a bácsi püspökség soha sem létezett; de miután itt, cikkem végén ezt ma-

*) ib. 35—36. l.

**) ib. 37. l.

gam sem látom legkevésbé is bebizonyítottnak, tehát hiszem, hogy legalább a két püspökség idejét sikerült kimutatnom.“ Hogy ez utóbbi mennyire sikerült, bírálni; vagy ha valóban sikerült, elismerni, itt nem lehet feladatunk. Mert ekkíró tételét nem így állította fel: „Be fogom bizonyítani, miszerint a bácsi és kalocsai egyházmegyék egyesítése 1093 előtt történt s talán be fogom bizonyítani, hogy a bácsi püspökség önállóan soha sem létezett“ . . . hanem ekként: „Be bizonyítom, hogy egymástól elkülönített kalocsai és bácsi egyházmegye soha sem létezett.“*)

Úgy hisszük nem kell tovább folytatnunk, hogy kimutassuk, miszerint Városey Gyula úr cikke inkább csak érdekes elmefuttatás, mintsem a kérdést kimerítő tanulmány.

Dudás Gyula.

Titkári jelentés.

A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat 6-ik nyilvános ülését 1885. szeptember hó 26-án Szabadkán tartotta meg, nagy számú és előkelő közönség jelenlétében. Családi körülmények gátoltak, hogy azon személyesen jelen lehessenek, ennek folytán az érdekes ülés közvetlen szemléletén alapuló jelentés helyett álljon itt maga az ülés lefolyásáról felvett jegyzőkönyv egész terjedelmében:

„Jegyzőkönyv. „A bács-bodrogh megyei történelmi társulatnak“ 1885. évi szept. hó 26-án, Szabadkán, nagyságos Schmausz Endre alispán úr elnöklete alatt tartott felolvasó üléséről. 1. Elnöklő alispán úr a szép számú közönség üdvözléte mellett az ülést lelkes szavakkal megnyitván, emelkedett beszédben körvonalozza a társulat célját és eddigi működésének eredményét, s örömét nyilvánítja egyszersmind a fölött, hogy a megyei történelmi társulat a jelen felolvasó ülését Szabadka város minden szép és nemes eszméjéért lelkesülő közönségnek részvétele mellett tarthatja meg; jelenti továbbá, hogy a társulat titkárát dr. Margalits Edét fontos családi körülmények épp az utolsó pillanatokban az otthon való maradásra kényszerítették; felkéri tehát Sziebenburger Károly főgymn. tanárt, mint a társulat választmányi tagját a titkári teendők, illetőleg a jelen ülés jegyzőkönyvének vezetésére; végül üdvözli a megjelent Mamuzsics Lázár urat, Szabadka város polgármesterét, mint a városi törvényhatóság jelenlevő képviselőjét. Elnök ezután felszólítja Rohonyi Gula ügyvédet, e társulat rendes

*) ib. 10. l.

tagját, miszerint felolvasását — az eleve történt megállapodás szerint — első sorban tartsa meg. Rohonyi Gyula erre hosszasan és kimerítően a nagy gonddal és fáradsággal készített munkáját „A római sáncokról“ olvasta fel; a melyben Dudás Gyulának e tárgy értekezésével ellentétben a rómaiságot vitatja. — A közönség lelkes éljenei jutalmazták a fiatal tudóst. **2.** Elnök másodsorban Sziembenburger Károly tanárt hívja fel emlékbeszéde megtartására. Sziembenburger Károly meleg szavakban emlékszik meg Varga Jánosról, Szabadka város jeles szülöttéről s a váci orsz. fogház közelebb elhunyt igazgatójáról. **3.** Elnök ezután Stelezer Frigyes lelkész kéri fel a további felolvasásra. Stelezer Frigyes rendes tag erre igen érdekesen és vonzóan mutatja be a Szilády Áron szivessége folytán a bécsi államlevéltárból kapott „török deftereket“, vonatkozóssal több bácsme gyei községnek időnkénti lakossági viszonyaira. **4.** Elnök folytatólag ugyan csak Stelezer Frigyeset kéri fel, a meg nem jelent Koch József értekezésének ismertetésére. Stelezer Frigyes e felszólítás folytán, Koch Józsefnek, a társulat rend. tagjának a „Ferenc-esatornáról“ írt terjedelmes munkájából egy részletet olvasott fel. Elnök ezzel kapcsolatban határozatilag kimondja, hogy e nagy lelkiismeretességgel készített munka egyik legközelebbi ülésen fog egész terjedelmében felolvasatni. **5.** Elnök végül Iványi Istvánt, a társulat alelnökét kéri fel előadása megtartására. Iványi István első sorban a közönség élénk érdeklődése között ismerteti a köszömlére kített s többnyire helyi érdekű történeti nevezetességeket, régiségeket, főleg a városi privilegiumokat; majd befejezőleg felolvassa „Szabadka alapítása s első birtokviszonyairól“ szóló történelmi beesű értekezését. A közönség úgy Iványi István, valamint az előtte felolvasó tagok értekezéseit ismételtlen megéljenezte. **6.** Befejezőleg elnöklő alispán úr úgy a maga, valamint a társulat nevében köszönetét fejezi ki ez ülésen felolvasó tagoknak, és műveiknek az „Évkönyv“ számára való átengedését kéri; háláját jegyzőkönyvi leg óhajtja tolmácsoltatni e város törvényhatóságának azon előzékenységéért, hogy a termet, valamint legnagyobb részben a város tulajdonát képező történelmi nevezetességeket és régiségeket a társulat ez ülésére átengedni szives volt s a jelen ülést befejezettnek nyilvánítja. K. m. f. Schmausz Endre a m. tört. társulat elnöke, Sziembenburger Károly ez ülés jegyzője. Iványi István alelnök, Melkay György választmányi tag.

Ezen érdekes felolvasó-ülésen kívül a lefolyt évharmad legfontosabb mozzanata a megyei monographia megírására vonatkozó indítvány. E tárgyban a „Bácska“ hasábjain a következő indítványt bátorkodtam minden oldalú megbeszélés és megvitatás tekintetéből közrebocsátani:

Bácsmegeye monographiája.

„Öt év mulva lesz ezer éve annak, hogy őseink e hazát vérrel szereztek. A magyar nemzet évezredes történelme minden lapján tanulságos bizonyosságot tesz e nép hazaszeretetéről, hősiességéről, nagylelkűségéről, mérsékletéről és bölcsességéről. A magyarnak lángoló hazaszeretete közmondásos. Hősiessége ezer esatában kipróbált. Nagylelkűsége és önmérséklése már a honfoglaláskor tűnt ki, midőn e haza legyőzött lakóit nem tiporta le a szolgaság porába, mint ez akkoron közdivat volt, hanem felemelte magához és az egyenjogúság előnyeivel elhalmozta. E nagylelkűség és mérséklet jellemezte nem csak a honszerző ősoket, hanem állandó jellege volt és maradt mindenkoron a magyarnak. El is ismerték ezt az országban lakó nemzetiségek minden időben, minek bizonyítéka az, hogy sem a fejedelmek korában, kik külföldi hadjárataikban sok alkalmat adtak a nemzetiségeknek felkelésre, sem az Árpádok belvillongásos korában, sem a mohácsi vész után a magyar nemzet balsorsában, soha semminemű ellenséges kísérletet nem tettek, a magyar állameszme ellenében. Egy ízben tértek el, másoktól bújtogatva, a testvéri egyetértés útjáról, de a seb behegedt, a multra fátyol borított és ma ez ország lakói, az államalkotó elem politikai nagylelkűségének és önmérsékletének dicsőségére — egyek a közös haza szeretetében. Politikai bölcsességének ékesen szóló bizonyítéka ezer éves alkotmánya, mely bár századok folytán a viszonyoknak megfelelőleg módosult, de lényegében változatlanul fenáll. Hány, a magyarnál sokkal nagyobb, sokkal védettebb helyzetű ország és nemzet bukott el alkotmányostól együtt ezen idő alatt? A lezajlott évezred viharai közben, melyek egy nemzet hajójának vitorláit sem tépdesték annyira össze-vissza mint a magyarét, a magyar mégis áll és él, sem meg nem fogyott, sem meg nem törött, és bizalommal tekint egy újabb évezred esélyei elé: mert hisz a magyar nem volt, hanem lesz! A legnagyobb magyarnak e mondása nemzeti dogmává kezd lenni, melyben hinni késztet hazánk legújabbkori csodálatos haladása.

A jelenben lankadatlan hazaszeretettel munkálkodva hazánk felvirágoztatásán, kinek-kinek kötelessége a régiekről is megemlékezni, kik e munkában elődeink voltak és a dicső multnak emlékét a jövő számára megőrizni. Szobornál, diadaliveknél dicsőbb a tettek emléke: hazánk multjának részletező egyetemes történelme a legdicsőbb emlék, melyet hazánk évezredes fennállásának évfordulója alkalmából a multról a jövőnek felállíthatunk. Ismerjük hazánk történelmét általánosságban, de a részletek történelmét még homály fedi: és mégis csakis a részletek helyes és kimerítő ismerete emelhet fel az általános helyes felfogására. Egy-egy

város, egy-egy megye történelmi monographiája megannyi esiszolt kövecs, mely a nemzet történelmi mozaik képének szükséges alkatrésze.

A legújabb időben számos megye és város törvényhatóságilag intézkedett saját történelmének egyedirati, monographiai megíratásáról, mindennütt azon cézzattal, hogy multját felderítő munkálata az évezredes nemzeti jubileum idejére elkészüljön. Bácsmege nem maradhat hátra e tekintetben sem.

Ezelőtt egy évvel megyei történelmi társulatot alakítottunk azon kimondott szándéklattal, hogy ez egylet, egyéb kulturális hatásai mellett, előkészítse és elősegítse a megírandó megyei monographia ügyét. E tekintetben elérkezett a komoly kezdeményezés ideje: a megyei monographia megírása tetemes időt és munkát igényel. E felszólalás egyedüli célja e kérdést Bácsmegeben is szőnyegre hozni: az érdemleges intézkedés a megyei törvényhatóság részéről már alig szenvedhet halasztást, mert jó munka, jó időt igényel és hamar munka hamar kész, hamar vész!

Igénytelen nézetem szerint a megyei törvényhatóság legeélszerűbben akként járhatna el ez ügyben, ha e célra öt éven át, ha egyéb mód nincs, közkölség útján, évenkint ezer forintot venne fel budgetjébe, a mely összegből 200 forinttal segélyezné az anyaggyűjtő munkát végző megyei történelmi társulatot, évkönyve, illetőleg évnegyedes folyóirata kiadásában, 800 frtot pedig évenkint tőkésítene a megyei monographia pályadíja számára. Így e célra öt év mulva 4000 forint és ennek felszaporodott kamatai állanának rendelkezésre, amely összeggel mind a legjobb megyei monographiát kellőleg díjazni, mind a nyomatási költségeket fődözni lehetne.

A szerény indítvány konkret alakban meg van téve; szolgáljon az ügy iránt érdeklődő körök diskussiója alapjául. Az ilyen ügyeket, valósítás előtt, a nyilvános és magán diskussiónak meg kell előznie! Kétségtelen dolog az, hogy Bácsmege e téren sem fog hátramaradni!

Ezen indítványom több oldalú megvitatás tárgyát képezte. Hozzá szólottak hirlapi cikkekben többen, főképen Dudás Gyula egyleti tag, ki az indítványt magáéva téven azt azon javaslattal toldotta meg, hogy a monographia megírásának egyes részei más-más egyénekre bizassanak.

Ezen ügy nevezetes stadiumba lépett, a megyei alispán Schmausz Endre úr ő nagyságának a társulathoz intézett következő átirata alapján:

10593. szám

alisp. ex 1885.

„A megyei tört. társulat tek. elnökségének Zomborban.

Bács-Bodrogh megye közönsége a f. évi ápril 28-án tartott törvényhatósági közgyűlésében engem az iránt bízván meg, hogy a megye mo-

nographiájának elkészíttetése iránti módokatokról néki előterjesztést tegyek, azon feltevésben, hogy a tekintetes megyei történelmi társulat engem ezen feladatom teljesítésében készségesen támogatand, oly kérelemmel járulok a tekintetes megyei történelmi társulat — mint az ide vonatkozó előterjesztésem előkészítésére elsősorban hivatott megyei szakegyülethez, miszerint egyik legközelebbi választmányi ülésében ezen megkeresésemet érdemleges tárgyalás alá venni s annak alapján vélem a monographia megírásának saját felfogása szerinti módozata, a monographia programja és az azzal járó írói tiszteletdíj és egyéb kiadások iránti véleményes javaslatát vélem további eljárás céljából mielőbb közölni sziveskedjék. Zomborban, 1885. évi július hó 12-én. Schmausz Endre alispán.”

Ezen átirat a társulat munkás alelnökét Iványi István főgymnasiumi tanár urat egy ezen ügyre vonatkozó részleges vélemény benyújtására indította, melyet a legközelebbi közgyűlésen, vagy valamely a közgyűlés által ad hoc kiküldendő bizottság beható tanácskozási alapja tekintetéből a következőkben van szerencsém egész terjedelmében közölni:

„Véleményes jelentés Bács-Bodrogh vármegye monographiájának megírásáról.

A Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat elnöke ngos Schmausz Endre alispán úr által a vármegyének azon dícséretes szándékáról értesülvén, hogy az ország ezeréves fenállásának emlékére e vármegye is megakarja történetét íratni; egyszersmind felszólítva, hogy erre nézve véleményemet a tört. társulat választmányában előadjam: örömmel siettem e megtisztelő megbízásnak megfelelni és a következőkben van szerencsém nézeteimet bővebb megbeszélés végett a tisztt. választmány elé terjeszteni.

A vármegye monographiája mind anyagra s terjedelemre, mind feldolgozásra különböző lehet. A monographia a szó t á g a b b é r t e l m é b e n felölel mindent, ami a vármegyének természeti, történeti és társadalmi viszonyait illeti. Ki kell annak terjednie I. a talaj- és földrajzi, a nemzeti-ségi és népesedési viszonyoknak, az életmód, foglalkozás, mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, bank- és hitelviszonyoknak; a közlekedés, közegészség, családi és társasági élet, a szellemi műveltségi állapot mint iskola, irodalom, művészet, egyleti élet, társas körök; az egyházi, vallási, politikai stb. viszonyoknak minden egyes ágára. Azonkívül II. még a vármegyének kül- és beltörténelmét kell előadnia a legrégebb időktől kezdve a legújabb időig; az őskor és a régiségek, a magyar királyok kora, a török korszak, a határvidéki intézmény, a két vármegyének újjászervezése s elkülönítése, a telepítések és telepedések, az 1848/9. évi szabadsághare, a Vojvodina, az

alkotmányos korszak, továbbá a vármegyének hatósági belélete, a birtokviszonyok és a birtokos családok . . . képeznék a történeti leírás egyes szakaszait.

Az I. alatt elsorolt viszonyokat is kétféleképen lehet feldolgozni, a) csak jelenlegi állapotukban rövid visszapillantással az előbbi időre, vagy pedig b) letelejtől kezdve a fejlődés minden phasisán át levezetni, míg a jelenlegi helyzetbe jutottak.

A vármegyének ily terjedelmes, mindent felölelő, mindenre kiterjedő részletes leírása valóban emlékszerű, monumentalis mű volna, különösen a legutóbb említett módon dolgozva fel, a mely mindent történeti fejlődésében tüntet ki. — Csakhogy ehhez rengeteg sok adat és számos különféle szakférfiú fáradhatatlan buzgó munkálkodása kívántatik. Ily irányú előmunkálataink sem a multa, sem a jelenre nincsenek; s vajjon jelentkeznek-e majd a kívánt erők? — Ezen cél lebegett előttünk, midőn a vármegyei tört. társulat alakulásakor e társulatba ügyvédet, jogtudóst, orvost, mérnököt, papot, tanárt, tanítót, köz- és magánhivatalnokot, még a művelt iparost és gazdát is, szóval minden rendű és rangú egyéneket e feladat sikeres megoldására részint működő, részint adatszolgáltató tagokul megnyerni óhajtottunk.

Sokkal kevesebb munkással de nem csekélyebb beható és lankadatlan buzgalommal lehetne a vármegyének egy szűkebb körű monographiáját, földrajz-történelmi leírását kiállítani. Az eddig összegyűjtött adatok erre nézve is koránt sem nevezhetők még elégségeseknek; sőt részben még túlságosan hézagosak. Azonban tekintve vidékünk többszöri pusztulását, ami a Bácskúra vonatkozó írott emlékeket is szerfelett megapasztotta s minek következtében egészen kimerítő anyagot valaha is összegyűjthetnünk alig lehet reményünk: mégis van kilátás arra, hogy néhány évi megfeszített s tervszerinti kutatás után elegendő anyag fog összegyűlni egy mégis számot tevő vármegyei történelemre. — Ily szűkebb körű 2—3 kötetes monographia véleményem szerint magában foglalná a vármegye történetét a legrégibb időktől a mai napig, amiut fönt a II. pont alatt részleteztem. Egy külön rész magában foglalná még a vármegye minden régi és új helységének rövid történetét.

Mindenekelőtt pedig szükséges egy lehetőleg kimerítő okiratygyűjteményt készíteni, amely a munkát igen egyszerűsíti és a vármegye monographiájával foglalkozók közül mindegyiknek jövőben is általános és elkerülhetetlen szükséges közös forrásul szolgálna, a helyet, hogy mindegyik külön-külön ismét újból kezdjen magának ily gyűjteményt összeszedni. Különben ez a vállalatnak talán legterhesebb és legkölségesebb, de egy-

szersmind elkerülhetetlen része és már csak azért is nyomtatás útján is többszörösítendő.

A vármegyei közönség jogkörébe tartozik elhatározni: vajjon ily szűkebb vagy tágabb értelemben vett monographiát akar-e készíttetni?

Ezen elhatározás után — véleményem szerint — felhívás volna közléteendő, országos vagy vármegyei történetíróinkhoz, nyilatkozzanak: ki mily részeket volna hajlandó feldolgozni? ajánlatához kis munkatervet is mellékelvén. Ezekkel a honorarium is külön megállapítandó. — A beérkezett már kész dolgozatokat egy megbízott szerkesztő dolgozza át vagy állítsa össze. S hogy ez a kiállítás és egyéb kérdések körül a vármegyével szükség szerint többször és könnyebben érintkezhessék, e célra a vármegye egy háromtagú monographiai bizottságot nevezzen ki és azt némi határozati jogkörrel lássa el. Ezen bizottság a beküldött munkatervék és ajánlatok felett is határozna, az írókból választana és velök szerződnék.

Ezenkívül a vármegye a munka íróit erkölesileg és anyagilag készségesen segíti az adatok összegyűjtésében s a hol kell, más törvényhatóságoknál közvetítőleg vagy ajánlólag lép fel.

A kész munkát a vármegye az egyes írókkal és a szerkesztővel kötött külön alku szerint honorálja és a maga költségén adja ki a műmellékletekkel együtt. Az egész munkát 3 ezer példányban nyomtatja ki a vármegye (az okmánytárt pedig elég lesz 200 példányban is); ebből egy ezret a vármegye ingyen osztogathat szét, a többit a szerkesztőnek adja, aki azonban jutányos áron vagy előfizetés útján tartozik azokat eladni; vagy pedig ezeket is a vármegye adja el a kiállítási költségek fedezésére. A szerkesztő és az írók bizonyos számú tiszteletpéldányt köthetnek ki maguknak. — Különben utóbbi kérdésekre más módokat is lehetne találni, így a munkát ívenkint fizetni stb.

A mű iránti tulajdonjogot illetőleg, az írói tulajdonjog országos törvénye szolgál zsinormértékül.

A munka elkészítésének határnapját is a vármegye határozza meg. Végre még a vármegye által adandó honorarium nagyságát is meg kellene állapítani. Ezen kérdést azonban ezuttal mellőzöm, úgy is csak a vármegye által elfogadott irány határozná meg, csak azután lehet e kérdéssel érdemlegesen foglalkozni. Mégis mintegy tájékozássul azt vélem állíthatni, hogy a fentemlített rövidebb vagy szűkebb körű monographia megírására 6—8 ezer frt tiszteletdíjon alul nem igen lesz eszközölhető.

Ezen sorokban csak egyéni véleményemet adtam elő, a t. választ-

mány tegye ezeket komoly megbeszélés tárgyává és végre érett megfontolását terjessze a nemes vármegye tiszt. közönsége elé. Kelt Szabadkán, 1885. szept. 12-én. Iványi István.“

Az egylet alelnökének e szakszerű jelentését ismételve vagyok bátor az egyleti tagoknak, de kiválóképen a választmányi tagoknak beható tanulmányozás tekintetéből ajánlani, hogy ez ügyben, mielőbb érdemleges határozat legyen hozható, minthogy immáron legfőbb ideje, hogy munkához lássunk. Az egylet buzgó alelnökének e munkálatát, költségkimélese tekintetéből, de célszerűségi tekinteteből is nem külön lenyomatban, vagy lithographiában közöltem, hanem az évkönyvben találtam közrebocsátandónak, minthogy ez úton szélesebb körű eszmecsere érhető el, mintha az csak néhányal közöltetnék.

A megyei muzeum érdekében a községi lelkész, jegyzők és tanító urakhoz intézendő következő felhívást szerkesztettem, melyet a nagy számban eszközözendő kinyomatás után névre címezve az érdekelteknek megküldeni bátor leszek. A felhívás szövege a következő:

„A megyében a hazát szeretni, e mondatban van kifejezve korszerű haladásunk titka. Sokan csak azért kerítenek nagy feneket szóval hirdett hazafiságunknak, hogy a fáradságot igénylő közhasznú tevékenységtől önmagukat felmenthessék; pedig a szó csak szó és még nem való. Korunk jel-szava: Tenni! Tegyen meg mindenki tőle telhetőt, azon szűkebb körben, melyben hazafisága tettekben érvényesülhet; működjék közre mindenki minden tőle telhető módon szülőhelye, anyamegyéje felvirágoztatásának érdekében; mutassa meg mindenki tetteivel, áldozatkészségével, hogy megyéjében hazáját szereti: úgy közvetlenül tökélyesülni fog azon mozaik kő, melyet helyi patriotizmusnak neveznek, úgy közvetve tökélyesülni fog maga azon nagy mozaik festmény is, melyben hazánk közállapotai élénk színekkel rajzolódnak. A feltétlen központosítás kora lejárt. Mindent az ország fővárosába összpontosítani helyes volt akkor, midőn hazánk anyagi és szellemi állapotai még oly hátramaradottak voltak, hogy azt a kevés anyagi és szellemi kapitálist, mellyel hazánk rendelkezett, egy pontba össze kellett gyűjteni, hogy csak valamit is felmutathassunk. Az idők és viszonyok változtak. Hazánk óriási haladást tanusított a lezajlott három évtized alatt; most már mindent egy helyre, az ország szívébe, összpontosítani túltengést, hypertrophiát idézne elő és az egész államgépezet haladására szélhűdészerűleg, bénítólag hatna. Ma a minden téren érvényesülő decentralizáció képezi a korszerű haladás condicio sine qua non-ját. Alakultak és alakulnak is a legújabb időben a kor intő szava iránt fogékonyabb megyék

területén anyagi vagy szellemi alapon álló szövetkezések, konzorciumok, társulatok és egyletek, hogy így az ország egyes tényezőinek belértéke, minden irányú haladás útján emelkedjék s ez úton a megyék összegének, a hazának, értéke is folyton nagyobbodjék: Bácsmegyében is a közelmúltban, sok vajúdás után, megalakult az első szellemi központ, melyből idővel egyéb mások is ki fognak rajzani, a „Bácsmegyei történelmi társulat.“ Ha megyénk ez első szellemi központja a közönynek áldozatává lesz, haladásunk ismét hosszú időre szóló visszaesést fog feltüntetni. Minden kezdet nehéz. A ki túlbuzgalmában e zsenge egyletet egyszerre a tudományos akadémia, vagy az országos történelmi társulat színvonalán óhajtaná látni, és mert e lehetetlenség egyszerre valósággá nem lehet, azokat, kik e szellemi központot teremtették és munkájukkal fentartják, szemrehányásokkal illeti, rossz szolgálatot tesz a jó ügynek és kockáztatja azt, hogy annak Hierostratusa legyen. Szerény, serény, kitartó munka virágoztathat fel csak minden szép kezdeményezést. A megyei történelmi társulat életében egy nevezetes forduló pont következett be: legközelebb saját helyiséget kérend a megye székházában gyűjteményei, muzeuma számára. De nem elég, hogy muzeumi helyisége legyen, kell, hogy az lassankint be is töltsék gyűjteményeinkkel: e muzeumban testet nyer a szellemi alapon nyugvó egylet és a valóságban élő, látható lények, megyei tényezők sorába lép,

„A megyei muzeumnak a következő fő osztályai lesznek: I. Pénz- és éremgyűjtemény. Ez osztályban első sorban mindazon régibb pénzek foglalhatnak helyet, melyek megyénk területén találtattak, azonfelül az egybe-hasonlítás lehetőségének szempontjából, olyan régibb és újabb pénzek is, melyek más helyeken kerültek felszínre vagy más országokban dívtak vagy dívnek. A pénz- és éremgyűjtemény hivatva van sok történelmi mozzanatról tanulságos tényeket felderíteni. II. Régiséggyűjtemény. Ez osztályban helyet foglalnak vallási, katonai, polgári stb. régiségek, tárgyak, melyek az elmúlt idők művelődési állapotait tanulságos világításba helyezik és első sorban a megye területén kerültek felszínre; de a másutt találtak is örömmel fogadtatnak, csak a lelhely jeleztessék. A legesekélyebbnek látszó tárgy is ily muzeumban hézagpótlóvá lehet. III. Okirat, pecsét, címer gyűjtemény; első sorban olyanok, melyek megyénk, községeink és családaink multjára vonatkoznak. Ha a tulajdonos az eredetieket nem nélkülözhetné, úgy azok másolatai is köszönettel fogadtatnak. IV. A megyei történelemre vonatkozó nyomtatott vagy kéziratban levő könyvek, mongraphiák, tanulmányok, térképek. V. Bármely könyv, hírlap, röpírat vagy egyéb nyomtatvány, mely e megye területén jelent meg, vagy megyénk valamely szülőtte által bárhol másutt lett kiadva. — A megyei történelmi társulat köszönettel fogad

minden, a fentebbi csoportok bármelyikéhez tartozó szíves adományt; ha azonban a tulajdonos azoktól végleg megválni nem tudna, úgy térítvény mellett mint letétet is a legnagyobb örömmel fogadja azokat, a tulajdonosnak fentartott teljes rendelkezési szabadság tiszteletben tartása mellett. A történelmi régiségek megőrzése tekintetéből 1881-iki XXXIX. t. e. számdéklatainak is leghelyesebben felel meg e megye közönsége, ha a területén talált vagy található bárminemű régiséget a megyei muzeumnak juttatja; egyes tanintézeteknek adott régiségek a nagy közönségre nézve hozzáférhetlenek és így újból eltemettetnek. A történelmi társulattól nyert megbízás folytán tisztelettel felkérem a megyei közönséget, hogy a tulajdonában levő régiségeket vagy muzeumba való tárgyakat a megyei muzeum számára átengedni és azokat alulirothoz beküldeni kegyeskedjék. Karoljuk fel egyesült erővel megyénk kulturális érdekeit, támogassuk egyetlen ilyen megyei társulatunkat és muzeumunkat: ne szóval, hanem tettel és áldozatkészséggel szeressük megyénkben a hazát. Zombor, 1885. dec. 20-án.

Továbbá jelenthetem, hogy az egyleti tagok élénk munkásságot fejtenek ki, úgy a megyei hírlapokban, kivált Iványi István és Dudás Gyula egyleti tagok, mint az egyletnek beküldött terjedelmes munkálatok által. Ez utóbbi tekintetben rendelkezésre állanak Donoszlovites Vilmos egyleti tag kiegészített cikke „A megye alkotmányos mozgalmairól a 60-as években“; Pozsonyi Béla egyleti tag értekezése „A községi monographiák megírásának módozatairól“ és Thim József egyleti tag értekezése: „Zombor a forradalomban.“

Végül köztudomásra hozom, hogy az egylet eddig begyűlt gyűjteményeinek rendezésére vonatkozólag úgy intézkedtem, hogy a gyűjtemények örének, Bieber Gyula egyleti tagnak elköltözés folytán e tisztségről való lemondása után nálam volt gyűjtemények egy részét, a pénz- és éremgyűjteményt az ujonan megválasztott gyűjtemény-örnek Donoszlovics Vilmos úrnak rendezés végett augusztus hóban átadtam, ki is azzal tüzetesen foglalkozik, a gyűjtemények többi osztályait, melyek eddig még igen szerény mérvűek, magam rendeztem és a gyűjteményekről való közlések sorozatát a jövő füzetben meg is kezdem. Kelt Zomborban, 1885. évi december hó 31-én.

Dr. Margalits Ede.

egyleti titkár.

Vegyések.

Közli: a szerkesztő.

Társulatunk évkönyve. Az országos történelmi társulat közlönye a „Századunk“ 1885-ik évi nov. 15-iki füzetében társulatunk év-

könyvét következőleg ismerteti: „A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat megkezdte évkönyvei kiadását. Szerkeszti Margalits Ede titkár. Füzetekben adja ki; az első évfolyam két füzete változatos tartalommal jelent meg. Ebben is a megye történetére vonatkozó munkák látnak világot: Dudás Gyula a római sáncokról, Iványi István a péterváradai katonai sánc polgárosításáról, Steltzer Kiszács történetéről, Iványi Bajmok és Csantavér keletkezéséről, továbbá az új Bodrogh vármegyéről értekeznek. Donoszlovics Vilmos Hadik András gróf életrajzát írta meg. Iványi múlt századi limitatiókat ismertet s közli Bács vármegye 1699-iki összeírását. Steltzer Márki Dózsa Györgyét bírálja. Ezenkívül a társulat eddigi működéséről s történetéről ad számot. E társulat is érezhető hiányt pótol; a török dúlásnak nagyon kitett megye régi archívumát fogja idővel pótolhatni.“

Egyleti tagok irodalmi működése. Iványi István a „Bácska“ hasábjain a megyében talált régiségek kimutatásának közlését, Dudás Gyula a zentai nemes családok ismertetését kezdette meg. Ugyancsak Dudás Gyula keresi Stolisics 1817-ben mondott beszédének szövegét; a társulati tagokat e helyen is felkérem, hogy megyei történetünk e buzgó munkásának törekvéseit azzal sziveskedjenek előmozdítani, hogy a keresett beszédet, ha az valahol meg volna, neki mielőbb Zentára megküldeni sziveskedjenek. A beszéd a zentai útközetre vonatkozik.

Ásatások a megye területén. Zomborban a „Havi Boldogasszonyról“ nevezett kápolna környékének befásítása alkalmával mindenütt nagy mennyiségű egymásra halmozott emberi csontokra akadtak. Ezen kápolna emberkéz emelte kis dombon áll és minthogy a csontvázak közt fel tűnően sok gyermeki csont találtatott, ellenben semminemű fegyver sehol sem volt lelhető: e csontok kétségkívül nem valamely esata áldozataitól eredtek, hanem valamely múlt századi vagy e század elején dúlt epidemia halottjaiból kerültek ki. E helyütt is köszönetet mondok a zombori apát-plébános urnak, Fehér Gyula úr ő nagyságának, ki ez ásatásokra szives volt figyelmeztetni. — A zombori plébánia telkén épülő apáca-iskola alapozásakor ásás közben több, holttestre akadtak, de érdekesb régiség még nem került felszínre. Kétségkívül e templom környéke is temetkezési helyül szolgált, mint ezt a régiebb katolikus templomoknál hazánkban átlag tapasztaljuk. — Priglevica-Szt.-Ivánon a római sáncban ásás közben egy teljes csontváza akadtak, melyet azonban a találók idegenkedve tőle ismét eltakartak. E községből egy paraszt két arany fülönfüggőt hozott Zomborba eladás végett, melyet állítólag e csontvázon lelt. A leletnek az kölesönöz kiváló fontosságot, hogy e függők teljesen különböznek a római ilyféle csecsebecsétől: a karika alján egy-egy nagyobb gömb-alakon négy-négy

apróbb gömböcske van elhelyezve. A munka kiválóan szép. Némelyek szarmata eredetűnek mondják, de e feltevés csak akkor volna elfogadható ha hasonló finomságú ötvösművek volnának felmutathatók a szarmát régiségek között. Valószínűbbnek tartom, hogy e függők valamely gör. kel. nőnek szolgáltak ékességül, mert Prigrevica-Szt.-Ivánon, vagyis „Sáne melletti szent Ivánon“ a mint e község nevét a szerb nyelv alapján értelmezni lehet, a régibb időkben szerbek lakták. Különben is Priglevicán több gör. kel. jellegű tárgyat is leltek már.

Egyleti tagdíjak. A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat tagjai közül a tagdíjat megfizették 1884-ik évre: Koch József, Mártonfi Károly, Latinovits Gyula, Oltványi György, Balogh György, dr. Spitzer Mór, Barthal József, Schmausz Endre, dr. Schuller Simon, Mihályi János, dr. Fleischer Simon, dr. Willheim Adolf, Kovalszky Lajos, Steltzer Teréz, Korossy János, Fridrik Tamás, Kovácsfy Alajos, Vojnits Jakab, Birkás Gyula, Tipka Antal, Székely Simon, Geiger Mór, Tones Gusztáv, Haverda Mátyás, Vojnits Dániel, Szemző Mátyás, Kiskéri tanítóegylet, dr. Hipp Antal, Karl Bálint, Rónay István, Eigl József, Krappenheim József, Dalmay József, dr. Holländer Adolf, Sándor Béla, Mallin Károly, Horváth Imre, Szilágyi Mór, Bende Imre, Horváth József, Szabadkai nemzeti kaszinó, Karácson Gyula, Grosschmiedt Gábor, Boromisza János, Dömötör Pál, Kármán József, Schneeberger József, Válics János, Rohonyi Gyula, Popper Mór, Rác Vilmos, dr. Alföldy Gedeon, dr. Csihás Benő, Dalmay József, Gräf Nikáz, dr. Grüner Samu, Kozma László, dr. Sztokovics Péter, Tárcazy Mór, Tripolszky Gyula, Czirfusz Ferenc, Sztankovics Miklós, Steltzer Frigyes, Kleiner Adolf, dr. Rátay József, Széchényi József, Szemző Gyula, Nikolics György, dr. Boromisza Tibor 3—3 frtot. Fizetett 69 tag, hátralékban van 152 tag. Az 1885-ik évi tagdíjat megfizették: Koch József, Oltványi György, Vojnics Jakab, Rónay István, Krappenheim József, Karácson Gyula, dr. Fleischer Simon, Kármán József, Sándor Béla, Kovácsfy Alajos, Mihályi János, Bende Imre, Webel János, dr. Spitzer Mór, Schmausz Endre, Schneeberger János, dr. Schuller Simon, Rác Vilmos, dr. Alföldy Gedeon, Barthal József, dr. Csihás Benő, Gräf Nikáz, dr. Grüner Samu, Kozma László, Szilágyi Mór, dr. Sztokovics Péter, Tárcazy Mór, Tripolszky Gyula, Czirfusz Ferenc, Korossy A. János, Steltzer Teréz, Steltzer Frigyes, Kleiner Adolf, dr. Rátay József, Széchényi József, Szemző Gyula, Nikolics György, dr. Boromisza Tibor 3—3 frtot. Fizetett 38 tag, hátralékban van 183 tag. Az 1886-ik évre előre fizettek: Oltványi György, Vojnics Jakab, Rác Vilmos, Szilágyi Mór, Balogh György, Kleiner Adolf, Barthal József, Korossy János 3—3 frtot. A történelmi társulat tagjai tisztelettel kéretnek,

hogy hátralékos tagdíjaikat postai utalvánnyal mielőbb dr. Schuller Simon (Zombor) egyleti pénztárnokhoz beküldeni sziveskedjenek, mert az „Évkönyv“ költségei ezt sürgősen megkövetelik. Akik mint működő tagok az alapszabályokban biztosított tagdíjmentességet igénybe óhajtják venni, kéretnek, hogy eziránt az egyleti titkárt értesíteni sziveskedjenek.

Egy eltűnt község. Bácsmege 1743-ik évi összeírása szerint, melyet Tainay Mihály táblabíró, Kereskényi György esküdt és Brodányi Nándor megyei csendbiztos az említett évben összeállítottak, egy bácsmegeyi nagy-község nevét és összeírását találom — Bukesinovies — mely ma nem létezik és dacára, hogy az említett összeírás alig 143 év előtt történt, úgyszólván nyom nélkül tűnt el, pedig ugy családjai száma, mint vagyoni jóllét tekintetében a nagyobb megyei községek közé tartozott. — 1743-ban Bukesinovies községben 232 család lakott. Vagyoni állapotuk: 165 ökör, 206 ló, 196 tehén, 26 tinó, 171 bárány, 201 juh, 683 méhkaptár, 125 akó bor, 2878 pozsonyi mérő búza, 332 pozsonyi mérő árpa, 885 pozsonyi mérő zab, 136 pozsonyi mérő cirok, 324 pozsonyi mérő kukorica. Volt a községben egy kereskedő és egy iparos. A községnek nevére, melynél nem volt sok nagyobb a megyében, 1750 után a megyei levéltárban nem akadtam. Katona István a kalocsai egyházmegye történetéről írt terjedelmes munkájában említi, hogy Mária Terézia idejében egy pár dunamelléki község, mert lakói kalóz üzelmeikkel a dunai hajó közlekedését veszélyeztették, innét eltelepítették Kúlára és más oly községekbe, melyek Duna-Tiszától egyaránt oly távolságra vannak, hogy lakóik nem űzhették közveszélyes üzelmeiket. Talán ez intézkedésben leli nyitját az érintett község eltűnése. — Az összeírás sorozata szerint Bukesinovies község Szónta, Priglevica-Szt.-Iván, Kupuszina és Monostorszegh között feküdt, a mai Apatintól kissé északra és a helyszínét ismerőktől tényleg arról értesültem, hogy Apatin lakói azon helyet, melyen épület törmelékek maig is találhatóak, Bukesenovának nevezik. Az 1743-ik évben Bukesinoviesban a következő nevezetű családok laktak: Vidákovics (bíró), Batinác (esküdt), Zárity, Radivojovics, Pejésin, Sovac, Matity, Nagotov, Sárésanin, Igricsév, Czifra, Dugerin, Zsivanin, Sivkovics, Kulánszkyi Pein, Malesev, Gyerkovics, Vrtonski, Radojesin, Negoszavljev, Saresev, Cserkezov, Volity, Navialov, Nedin, Igricsévics, Budimác, Bujaésin, Sztajics, Czepanica, Obliesanin, Sztajicsics, Sztajicsics, Aperlla, Bajec, Pánics, Trifanov, Gyurgyev, Koren, Zagoresics, Osztóics, Uvalin, Brankovics, Czviics, Szobotin, Rosin, Bobocky, Krsztin, Beszan, Sztajakov, Bojesevics, Szivesanics, Batinszki, Avadalla, Plavityev, Csicsovacki, Topalovics, Szlavnity, Hajduk, Nedin, Turesia, Gyurityin, Kovács, Ranszavlevity, Nagurov, Csesikrat,

Kusztro, Dangics, Navukov, Lázics, Radin, Vuletin, Abaesia, Katona, Jovics, Romi, Gruics, Mrgyenov, Szobotta, Vukajlics, Kokanity, Radojesics, Bipara, Bunevesevics, Jakov, Illin, Rovity, Vujesin, Allyka, Okrajna, Dobroszavljev, Rakin, Katin, Tessin, Dimo, Markov, Bajac, Groszdin, Brdáeski, Pavkovics, Thodorovics, Ovatrillo, Vrbasanin, Muezin, Jovanin, Iffkov, Kurucs, Bogojovics, Rztakics, Nuda, Belojev, Bosnyák, Kikanov, Radičev, Ternjakov, Gelub, Parabutyanin, Beszedinovic, Kovácsévics, Kureullja, Jovicsin, Lukics, Sztojeesity, Paesetinác, Czvetkov, Bobocki, Bobucki, Czifrin, Klopesanec, Kokica, Negoszlavesenin, Kampallya, Matin, Veszelinov, Zavisina, Gojkovity, Balac, Petkovity, Opáncsár, Batyin, Marity, Batinác. Ha valamely községünkben e nevekből tömegesebb kontigenst találunk, alig vonható kétségbe, hogy áttelepítés folytán jutottak oda a ma már nem létező Bukesinovicból.

Kérelem. Ha a Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat valamely tagja az évkönyv 1. vagy 2-dik füzetét nem kapta volna meg, vagy ha valaki a társulat tagjai sorába óhajtana lépni, úgy kérem sziveskedjék engem levelező lapon erről értesíteni. A tagdíj egy évre 3 frt; a tagok a társulat összes nyomtatványait a tagdíj fejében kapják. — dr. Margalits Ede, egyleti titkár.

Meghívó. A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat 1886-ik évi február hó 2-ikán, délután 2 órakor Zomborban, a megyeház kis tanács-termében, fenállásának második évi közgyűlését s ezzel kapcsolatosan hetedik nyilvános felolvasó ülését tartja, a melyre az egylet tagjait tiszteletteljesen meghívni ezennél van szerencsém. Kelt Zomborban 1885-ik év december hó 31-én. Schmausz Endre, egyleti elnök.

A BÁCS-BODROGH MEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TULAJDONA.
